

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Prehľad stredoeurópskych literatúr od počiatkov po osvietenstvo

Peter Káša

Prešov 2012

Názov: Prehľad stredoeurópskych literatúr od počiatkov po osvietenstvo

Autor: doc. PhDr. Peter Káša, CSc.

Recenzenti: doc. PhDr. Ľubica Babotová, CSc.

Mgr. Ivana Slivková, PhD.

Vydanie: prvé

Vydala: © Prešovská univerzita v Prešove, 2012

Filozofická fakulta, Inštitút rusistiky, ukrajinistiky a slavistiky

Obsah

Na úvod	5
1 Stredoveká literatúra	6
1.1 Historické a spoločensko-politické súvislosti	6
1.2 Legendy	8
1.2.1 Staroslovienske legendy	8
1.2.2 Latinské legendy	9
1.2.3 Legendy v národných jazykoch	10
1.3 Kroniky	11
1.3.1 Latinské kroniky	11
1.3.2 Kroniky v národných jazykoch	12
1.4 Najstaršie a najdôležitejšie literárne pamiatky v národných jazykoch (básne, piesne a kázne)	13
1.4.1 Piesne a básne	13
1.4.2 Kázne	13
2 Textová príloha I	15
2.1 Proglas	15
2.2 Hospodyne, pomyluj ny !	17
2.3 Bogorudzica	18
2.4 Svatý Václave!	18
2.5 Ktož jsú boží bojovníci?	19
2.6 Ó, verný křesťane ...	20
2.7 Vítaj, milý spasitelu ...	20
2.8 Moravsko-panónske legendy	21
2.9 Legenda o sv. Svoradovi a sv. Benediktovi	22
2.10 Legenda o sv. Václavovi	24
2.11 Verše o utrpení svatého Vojtěcha, biskupa a mučedníka	25
2.12 Kronika Galla Anonyma	27
2.13 Anonymova kronika uhorská	28
3 Literatúra v období humanizmu a renesancie	30
3.1 Historické a spoločensko-politické súvislosti	30
3.2 Vecná literatúra	30
3.3 Renesančná poézia	33
4 Textová príloha II	38
4.1 Jakob Jakobeus: Slzy, vzdychy a prosby Slovenského národa (<i>Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota</i>)	38
4.2 Martin Rakovský: Na narodenie slávneho muža ...	39
4.3 Ján Silván: Z hlubokosti volám k tobě	40
4.4 Jan Kochanowski: Piešni i Treňy	42
4.5 Janus Pannonius: Za mier	44
4.6 Lantos Sebestyén Tinódi: Poučanie poručíkov z Košíc	44
4.7 Péter Bornemisza: Nariekavá pieseň	44
4.8 Bálint Balassi: Básne	45

4.9 Mikolaj Rej: Rozmowa przy stole	47
5 Literatúra v období baroka	50
5.1 Historické a spoločensko-politické súvislosti	50
5.2 Vecná literatúra (história, filozofia a náboženstvo)	52
5.3 Hrdinský epos	53
5.4 Duchovná poézia	54
5.5 Didakticko-reflexívna poézia	55
5.6 Próza (Kroniky, memoáre, biografie, cestopisy...)	56
6 Textová príloha III	57
6.1 Hugolín Gavlovič (Z Valašskej školy)	57
6.2 Jiří Tranovský (Z Cithara Sanctorum)	57
6.3 Bedřich Bridel: Co Bůh? Co člověk?	59
6.4 Jan Morsztyn: Do trupa	59
6.5 Ferenc Faludi: Menlivé šťastie	60
6.6 Maďarská anonymná báseň	60
6.7 Peter Benický: Slovenské piesne	61
6.8 Péter Beniczky: Maďarské rytmy	62
6.9 Waclaw Potocki: Wojna Chocimska	62
6.10 Miklós Zrínyi: Sihoťská pohroma	65
6.11 Chryzostom Pasek: Pamiętniki	66
6.12 Ján Simonides: Väznenie a putovanie	69
6.13 Daniel Krman: Itinerarium	70
6.14 Jan Rezik: Prešovské jatky	72
6.15 Z poézie doby kuruckej	72
Základná literatúra	74

Na úvod

Učebný text ponúka základnú orientáciu v spoločenských, kultúrnych a literárnych procesoch, ktoré prebiehali v stredoeurópskom kultúrnom priestore od počiatkov písomníctva (kresťanstva) až po obdobie novovekého osvietenstva. Čiastočne sa systematizujú aj základné umelecké tendencie a žánrové špecifiká, ktoré majú univerzálny charakter a sú typické pre celý kultúrny areál strednej Európy. V tomto kontexte sa vyzdvihuje najmä skutočnosť, že mnohí stredoeurópski autori boli rozličným spôsobom a na rozličných „kultúrnych i textových“ úrovniach „dvojdómí či viacdomí“. Znamená to, že vytvárali charakter viacerých kultúr, ktoré dnes nazývame národné. V čase, keď texty vznikali, ich tvorba nebola limitovaná ani jazykovými ani štátnopolitickými hranicami.

Učebný text je koncipovaný tak, že „multikultúrne a interkultúrne“ umelecké tendencie, ktoré sú v súčasných učebniciach literatúry veľmi málo reflektované, možno odkrývať cez komparatívnu analýzu konkrétnych textov. V každom „bloku“ textovej prílohy sú zaradení autori minimálne zo štyroch „národných literatúr“, najmä slovenskej, českej, poľskej a maďarskej. Rešpektuje sa základný „vývinový model“, ktorý je didakticky aplikovaný v slovenskej literárnej histórii, teda aj v stredoškolských učebniciach literatúry: stredoveká literatúra, literatúra v období humanizmu a renesancie a baroková literatúra. V úvodnej časti každej kapitoly sa podáva historický a kultúrno-spoločenský obraz, ktorý najmä v starších obdobiach výrazne podmieňoval charakter literárneho procesu, ba dokonca nie raz aj estetické parametre literatúry.

Učebný text je primárne určený pre študentov stredoeurópskych štúdií, slovanských filológií a slovakistiky na prvom stupni vysokoškolského štúdia. Ide o „východiskový a motivujúci“ text, ktorý nevytvára nové teoretické modely a systémy, ale otvára priestor pre tzv. dialogické či komparatívne čítanie. Texty v antologickej časti otvárajú, rozširujú a dynamizujú zaužívaný „uzavretý“ a „slovakocentrický“ obraz staršej slovenskej literatúry. Materiály vychádzajú z toho, že literárna komparatistika a komparatívne čítanie stavia do centra záujmu tzv. stretnutie s iným. Analyzuje podobnosti a rozdiely, vzťahy a vzdialenosti medzi textami a kultúrami. Príspevkom k zaplňovaniu priestoru interkultúrneho dialógu a spoznávania kultúr našich susedov je aj tento „prehľad“, ktorý by mal byť aj impulzom k novému komparatívnemu čítaniu staršej slovenskej literatúry v stredoeurópskom kontexte.

1 Stredoveká literatúra

1.1 Historické a spoločensko-politické súvislosti

Literárnohistorické pojmy ako „stredoveká literatúra“ alebo „literatúra obdobia stredoveku“ sú pomocnými termínmi, ktoré rešpektujú a priamo kopírujú označenie približne tisícročnej historickej epochy v dejinách našej civilizácie. Európsky stredovek sa vymedzuje rokmi 476 (zánik Rímskej ríše) a 1453 (pád Konštantínopola a zánik Byzantskej ríše). Pomenovanie stredovek vzniklo v časoch talianskej renesancie (medium aetas, medium aevum) teda „medziobdobie“ či prechodné obdobie medzi „antikou (starovek) a renesanciou (novovek)“. Z pohľadu kultúrnej histórie je však podstatnejšie to, že v uvedenom období sa formovala „nová kresťanská Európa“, do ktorej sa včlenili aj etniká a spoločensvá stredoeurópskeho priestoru. Tento dlhodobý proces sa začal sťahovaním národov, migráciou slovanských a neslovanských etník v 6. - 9. storočí, pokračoval christianizáciou a vznikom organizovaných spoločenských inštitúcií - kniežatstiev a neskôr kráľovstiev. Najprv to bola Samova ríša, neskôr Veľká Morava a potom Uhorské, Poľské a České kráľovstvá, ktoré postupne uznávali a rešpektovali aj určujúce cirkevné a svetské mocnosti formujúcej sa univerzálnej európskej kresťanskej civilizácie. Poľský historik Henryk Samsonowicz vymedzil štyri dôležité okruhy, ktoré formovali „tvar i duch“ budúcej európskej civilizácie: 1/ Franská ríša (bývalá západná časť rímskej ríše a súčasná tzv. západná Európa), 2/ Byzantská ríša (bývalá východná časť rímskej ríše a súčasná juhovýchodná Európa), 3/ Stredná Európa (územie obývané slovanskými i neslovanskými etnikami medzi Franskou a Byzantskou ríšou a severovýchodnými územiaми, 4/ Škandinávia (severské národy, ktorých vplyv zasahoval aj medzi východných Slovanov).

V 9. storočí súperila o strednú Európu Franská i Byzantská ríša, ktoré využívali vo svoj prospech aj spory medzi väčšími i menšími kniežatstvami. Typickým príkladom môžu byť spory známe v moravskom a nitrianskom kniežatstve a následný vznik a zánik Veľkej Moravy. Počiatky christianizácie sa spájajú najmä s expanziou Franskej ríše do východných regiónov dnešnej strednej Európy s cieľom vojensky aj ideologicky ovládnuť etniká. Tie, síce ešte neboli budované ako „respublica christiana“, ale mali svoje vlastné tradície, zvyky, dynastie, politickú organizáciu a jazyk. Existencia veľkomoravskej ríše dokazuje, že už pred rokom 1000 existovali pokusy a snahy o budovanie vlastného a od „Západu“ nezávislého politického systému v strednej Európe. Dôležitý krok urobil knieža Rastislav, ktorý hľadal spojenectvo s Byzanciou. Misiu sv. Konštantína/Cyryla a Metoda možno nazvať aj byzantsko-slovansko-stredoeurópskym kultúrnym projektom, ktorý v rozličných regiónoch Európy na dlhší a kratší čas poznamenal charakter počiatkov a formovania duchovnej kultúry i literatúry. Nová písomná kultúra: „starosloviensky jazyk zapísaný hlaholským a cyrilským písmom“, zanechala stopy aj v tradíciách slovenského, čiastočne českého a minimálne poľského a maďarského etnika. Priama kontinuita tohto „kultúrneho modelu“ sa už od počiatkov 10. storočia preniesla medzi južných a východných Slovanov.

Na iných, skôr mocenských, princípoch budoval v tom čase asi štvrt'oročie svoju stredoeurópsku ríšu medzi „Rímom a Konštantinopolom“ aj moravský knieža (kráľ) Svätopluk. S istou dávkou zjednodušenia možno povedať, že civilizačný obrat v stredoeurópskom priestore nastal okolo roku 1000, keď: 1/ vznikli dohody medzi „postrímskou“ západnou Európou a formujúcou sa stredovýchodnou (slovansko-maďarskou) Európou, pričom podmienkou možnosti českej, poľskej a uhorskej kráľovskej nezávislosti bolo podriadenie sa franskolatinkej ideologickej dominancie prostredníctvom tzv. rímskeho kresťanstva, 2/ po veľkej schizme (1054) sa definitívne rozpadla inštitucionálna kresťanská jednota. Vzniklo západné a východné kresťanstvo, medzi ktorými sa prehlbovala ideová aj politická priepasť, čo smerovalo k formovaniu dvoch kultúrnych a civilizačných okruhov „Pax Latina“ a „Pax Orthodoxia“. Štatút strednej Európy bol jednoznačne „prozápadný“,

ale zároveň to bolo akési nárazníkové pásmo, ktoré celé stáročia muselo najťažšie odolávať tatárskym a tureckým dobyvateľom.

Duchovné základy kresťanskej Európy sa formovali presieťovaním nábožensko-kultúrnych inštitúcií. Boli to najmä kláštory, kde vznikali aj najstaršie literárne pamiatky a vzdelávacie centrá, sväté pútnické miesta a kostoly. Dôležitú rolu zohrávali misionári – osobnosti viery, kultúry a vzdelania. V našom regióne vykonali poslanie v druhej polovici 9. storočia solúnski bratia z Byzancie: sv. Konštantín/Cyril a Metod a ich učenci, vrátane biskupa sv. Gorazda, prvého slovenského svätca-misionára. O storočie neskôr bol kľúčovým misionárom v strednej Európe sv. Vojtech (Adalbert), ktorý bol od roku 983 pražským biskupom, pôsobiacim aj na území dnešného západného Poľska až po mesto Krakov. Ako vplyvný misionár celoeurópskeho významu a osobný priateľ franského cisára Ota III. pôsobil aj na dvore uhorského panovníka Gejzu a jeho syna Štefana, prvého uhorského kráľa korunovaného v Ostrihome roku 1000. Svätý Vojtech podporoval misijné christianizačné aktivity poľského kráľa Boleslava Chrabrého medzi pohanskými pobaltskými Prusmi. Počas jednej z nich v roku 997 zomrel mučeníckou smrťou. Misiu sv. Vojtecha možno vnímať aj ako snahu o hľadanie (z)mieru medzi formujúcimi sa ranostredovekými etnikami: Nemcami, Poliakmi, Čechmi, Slovákami a Maďarmi. Teda aj ako prvý pokus o vytvorenie univerzálnej kresťanskej (stredo)európskej kultúrnej identity podľa „západného - latinského modelu“. Vyššie spomínané „zakladateľské“ osobnosti, ku ktorým patrí aj český kráľ, mučeník sv. Václav, sú národnými i nadnárodnými patrónmi, ktorí sa objavujú ako dominantné a hlavné postavy aj v mnohých literárnych textov a to nielen legend a nielen z obdobia stredoveku.

Literárny život v stredoveku rámcovali aj nasledujúce a najdôležitejšie udalosti politického a spoločenského života v strednej Európe. V 14. storočí postupne vymierajú tzv. zakladateľské kráľovské rody: arpádovci (1301) přemyslovci (1306) a piastovci (1370). Po nepokojných rokoch v roku 1335 pozýva uhorský kráľ Karol Róbert do svojho sídla vo Višegráde poľského kráľa Žigmunda Veľkého a českého panovníka Jána Luxemburského ako aj najvplyvnejšie osobnosti vtedajšej stredoeurópskej politiky, aby sa dohodli na možnostiach spolupráce. Poľské kráľovstvo sa posilňuje aj vznikom poľsko-litovskej únie a rozširuje svoje teritórium na východ a na sever. V celom stredoeurópskom regióne už od 13. storočia postupne získavajú dôležitú úlohu a silnú pozíciu aj **nemeckí hostia (kolonisti)**, ktorí výrazným spôsobom formujú tvar a charakter miest, rozvoj remesiel a obchodu ako aj „laickú“ mestskú kultúru. V stredoveku vznikajú aj nové centrá „vyššej“ vzdelnosti – univerzity. Pražskú nemeckú univerzitu založil český panovník z rodu luxemburgovcov Karel IV. v roku **1348**. Bola to prvá z vysokých škôl (studií generale), v strednej Európe, na sever od Álp a na východ od Paríža. Riadila sa boloňským a parížskym vzorom a mala štyri fakulty: teologickú, slobodných umení, právnickú a medicínsku. Členmi akademickej obce boli učители i študenti z celej stredoeurópskej oblasti. Od začiatku 15. storočia sa na univerzite posilňoval český vplyv a univerzita sa stala centrom husitského reformného hnutia na čele s rektorom (1402 - 1403) a kazateľom majstrom Janom Husom. Druhú vysokú školu v našom kultúrnom priestore založil kráľ **Kazimír Veľký** v Krakove v roku 1364, ale vyučovanie sa začalo až o tri roky neskôr. Podobne ako v Prahe aj krakovské štúdium malo charakter Studium Generale, ale iba s tromi fakultami, lebo zriadenie teológie nepovolil pápež. Po smrti panovníka (1370), posledného z rodu piastovcov, univerzita stagnuje. Jej činnosť obnovila v roku 1400 kráľovná Hedviga Jagelovská, dcéra uhorského kráľa Ľudovíta Veľkého, zakladateľa univerzity v Páťkostolí (maď. Pécs) v roku 1367, ktorej činnosť po troch desaťročiach bola na niekoľko storočí prerušená. V tom čase vznikli podobné školy aj vo Viedni (1365) a v Heidelbergu (1386).

Husitizmus alebo česká reformácia spolu s vojenskými výbojmi českých bratov znamenali z jednej strany duchovný a spoločenský rozvrat, ale zo strany druhej hnutie prinieslo aj impulzy, ktoré nútili reformovať spoločenský aj náboženský život. V tom čase

expanduje do strednej Európy Osmanská ríša. Moháčska bitka (1526) je dramatickým až tragickým prelomom, lebo Uhorsko a celá stredná Európa, ale aj katolícka cirkev pod tlakom moslimských pohanov - ako ich nazývala dobová spisba a silnejúcej reformácie stráca svoju jednotu a silu. V tom istom čase však do strednej Európy veľmi razantne prenikajú aj idey novej nemeckej a švajčiarskej reformácie. Stredoveké ideály sa postupne oslabujú a definitívne sa narúša duchovná hegemoniou kláštorov a latinskej písomnosti. Pod silnejúcim tlakom humanistických a renesančných myšlienok sa tak formuje novodobá Európa.

Stredoeurópsky literárny a kultúrny život bol počas sedemstoročného obdobia (800 - 1500) výrazne podmienený univerzalizmom, prísnu náboženskou dogmatikou a modelovosťou. Stredoveký vzdelanec bol tesne spätý s kresťanskou vieroukou ovplyvňujúcou poznávacie i umelecké tvorivé aktivity. Kresťanská mystika sa prejavovala v charaktere emocionality výrazových prostriedkov i v umeleckej obraznosti (láska k Bohu, kult Panny Márie a svätcov ...). Vzdelanosť, školstvo, ale aj umenie sa prezentovali spočiatku len v oblastiach cirkevného života a v tvorbe kňazov a mníchov. Postupne však v dochádzalo aj v slovesnej tvorbe k prelínaniu a k presieťovaniu náboženského a svetského života a vzniku nových pestrejších výrazových prostriedkov a literárnych žánrov. V ďalšej časti načrtnem ako sa konkrétne realizovali a prezentovali kľúčové stredoveké literárne žánre v jednotlivých formujúcich sa stredoeurópskych kultúrach.

1.2 Legendy

Ranokresťanské umenie výrazne rešpektovalo základný model postavený na protiklade kresťanský - pohanský. Teda negatívny obraz hriešneho sveta oproti ideálu kresťanského života, ktoré stelesňovali pozitívni a jedineční hrdinovia - svätci. Životné cesty a osudy týchto výnimočných ľudí sa tematizovali v legendách - najfrekvencovanejšom stredovekom prozaickom žánri. Legendy (životy svätých) z jednej strany rozvíjali apokryfické príbehy späté so životom Ježiša Krista, Panny Márie Matky i apoštolov, ale z druhej strany sa cez tieto texty zdôvodňovali a „schvaľovali“ procedúry kanonizácie teda „posmrtného vymenovávania osôb za svätých“. Prirodzene, že textové varianty vychádzali z biblického prototextu a vznikali ako permanentne reaktualizované palimpsesty, ako príbehy „imitatio Christi“ (nasledovanie Krista). Tieto texty sa verejne prezentovali najmä počas pamätného dňa - sviatku svätca, ktorý bol pre veriacich vzorom a ukazoval cestu života a spásy. Legendy ponúkali pútavý životný príbeh plný šľachetnosti a oddanosti Bohu, ale aj zázrakov, potvrdzujúcich nezvyčajnosť, výnimočnosť a teda „svätosť“ jedinca. Autorstvo zapísaných legiend bolo zväčša anonymné alebo kolektívne, texty sa odpisovali, prepisovali, rozširovali, aktualizovali, ale základný rámec, kompozičná štruktúra či epická fabula sa zachovávala: narodenie - život vo viere - mučenícka smrť - zázraky. Z pohľadu literárnej a kultúrnej histórie si veľkú pozornosť zaslúhuje aj jazyk týchto legiend a to z aspektu lingvistického, estetického i kulturologického. V kontexte strednej Európy vznikli najstaršie legendy, podobne ako iné žánre, najprv v starosloviencine (9. - 10. storočie), neskôr dominuje latinčina (11. - 14. storočie) a na sklonku stredoveku sa objavujú aj prvé legendy v archaických národných jazykoch (poľština, čeština, maďarčina, chorvátčina ...).

1.2.1 Staroslovienske legendy

Najstaršie literárne pamiatky v staroslovienskom jazyku a v stredoeurópskom i slovenskom kultúrnom kontexte sa tematicky spájajú s veľkomoravským obdobím a misijným pôsobením bratov sv. Konštantína/Cyrila a Metoda medzi Slovie(a)nmi - predkami dnešných Slovákov, Moravanov a Čechov. Je všeobecne známe, že pochádzali z grécko-byzantského mesta Solún (grécky Thessaloniki), ktoré ležalo na slovanskom

(bulharsko-macedónskom) pomedzí. Misionári boli teologicky, filologicky i filozoficky vzdelaní a (s)poznali hovorenú podobu jazyka južných Slovanov, ktorý nebol v tom čase vzdialený jazyku moravských a nitrianskych Slovienov. Pripravili v novej starosloviencine veľa pôvodných (*Proglas, Dišputa s trojjazyčníkmi ...*) a prekladových literárnych textov (evanjeliá, kázne, modlitby...), ktoré sa zachovali v neskorších odpisoch. Autormi ďalších staroslovienskych textov boli ich priami „poslucháči“ žiaci (sv. Kliment, sv. Gorazd ...) a postupne ďalšie generácie mníchov-misionárov pôsobiacich najmä na Balkáne (medzi Bulharmi a Srbmi) a neskôr medzi východnými Slovanmi. Najznámejšie staroslovienske legendy, známe ako *Moravsko-panónske legendy* obsahujú rozsiahlejšiu a umelecky hodnotnejšiu časť o živote sv. Konštantína – filozofa, ktorú s vysokou pravdepodobnosťou napísal Kliment Ochridský okolo roku 870. Výnimočná hodnota textu sa ukazuje tak v rovine teologickej, filozofickej, historickej i estetickej. Život sv. Metoda už nedosahuje podobné literárne parametre. Autorstvo sa niekedy pripisuje Metodovmu žiakovi sv. Gorazdovi, ktorý podľa neúplných a historicky nie celkom potvrdených údajov mohol byť aj prvým biskupom, spisovateľom a svätcom so slovenskými koreňmi.

Legendy v **českých krajinách** vznikali v starosloviencine i latinčine od 9. storočia a podobne ako na slovenskom a moravskom území kľúčovú rolu zohrali nielen západné vplyvy, ale aj vyššie spomenutí byzantskí misionári. Najstaršie legendy, ktoré sa zachovali z odpisov zo 14. - 15. storočia, sú oslavou kresťanského mučenika a zakladateľa českej štátnosti sv. Václava a jeho babičky sv. Ľudmily, ktorá ho viedla od pohanstva k pravej viere. Ďalšie staroslovienske legendy (napr. o sv. Vítovi, sv. Benediktovi...) vznikali ako adaptácie a preklady latinských vzorov. Starosloviencina sa v silne latinizovanom českom prostredí najdlhšie udržala (až do roku 1095) v Sázavskom kláštore neďaleko Prahy. Preto je zvláštne, že o zakladateľovi tohto kláštora, sv. Prokopovi, priamo vypovedá iba latinská legenda. Napriek tomu možno pri českej literatúre 11. storočia hovoriť o tzv. dvojitej - byzantskej (slovienskej) i (rímskej) latinskej literárnej tradícii. Podobná paralelná „dvojliturgia“ sa v ranom stredoveku praktizovala aj v chorvátskom kultúrnom prostredí, ktoré sa tiež neskôr takmer úplne zlatinizovalo.

1.2.2 Latinské legendy

Tieto pamiatky tematizujú a opisujú udalosti, ktoré sa spájajú v strednej Európe s obdobím po zániku Veľkej Moravy, začínajúce symbolickou smrťou sv. Metoda (885) a Svätopluka (894) a bitkou pri Bratislave (907). Týmto „historickým obratom“ a vstupom maďarského etnika do Karpatskej kotliny sa prevrstujú aj mocenské a strategické záujmy v strednej Európe. Byzantský vplyv sa oslabuje a Franská ríša si získava nových a ideovo oddaných „východných“ partnerov: české, poľské a uhorské kráľovstvo, ktoré sa sformovali okolo roku 1000. V nových reláciách sa ocitá aj kultúra, z ktorej sa postupne vytláča byzantsko-starosloviensky rozmer a uzatvára sa včleňovanie do latinského kresťanského vzdelaneckého a duchovného modelu. Etnické či národné špecifiká sa zachovávajú a prežívajú v tomto období len v „nižších“ ľudových a pohanských tradíciách. Vysoká kultúra sa v stredoveku formuje na inštitucionálnej báze kresťanského a šľachtického univerzalizmu, kde etnicita nie je hodnotovým kritériom. Typickým príkladom je uhorská kultúra, ktorá vzniká v siločiarach prirodzenej symbiózy rozličných etno-kultúrnych platforiem (maďarskej, slovenskej, chorvátskej, nemeckej ....). Prirodzene, že popri dominantnej latinčine sa postupne a pozvoľna prezentujú aj texty v „malých“ národných jazykoch, ale určujúci charakter stredovekej „vzdelanosti a umenia“ má univerzalizmus, intereticita a intertextualita. Inými slovami – v stredoveku sú „čisté“ slovenské, maďarské, poľské či české texty v dnešnom chápaní skôr výnimkou ako pravidlom.

Prvým príkladom tohto „heterogénneho“ modelu stredovekej literatúry je **uhorská** latinsky napísaná legenda o slovanských svätcoch *sv. Svoradovi a Benediktovi* (vznik okolo roku 1060), ktorá sa v súčasných dejinách národných literatúr často prezentuje v zúžených a zjednodušených reláciách buď len ako najstaršia maďarská alebo slovenská legenda. Prirodzene, ide o najstaršiu uhorskú legendu, ktorá je rovnako maďarská ako slovenská. Napísal ju biskup a vzdelanec s rehoľným menom **Maurus** po latinsky, ktorý sa možno aj narodil na území Uhorského kráľovstva, určite pôsobil na viacerých miestach v Uhorsku (aj v Zobore pri Nitre), ale jeho etnický pôvod nemožno presne identifikovať a dokázať. Ďalšie texty z tohto kultúrneho okruhu pochádzajú z 11. - 13. storočia a sú známe ako *Menšia legenda svätého Štefana kráľa a Legenda o svätom Štefanovi kráľovi napísaná biskupom Hartvikom*, opisujúce osudy a cnosti prvého uhorského kráľa a šíriteľa kresťanstva sv. Štefana, ktorý bol kanonizovaný v roku 1083. Širšiu popularitu aj v slovenskom prostredí získali legendy o *sv. Ladislavovi*, či *sv. Margite*, dcére uhorského kráľa Belu IV.

Najvýznamnejšou a pravdepodobne aj najstaršou latinskou legendou v **českom** prostredí je *Kristiánova legenda* (podľa autora, ktorý sa sám označil ako Christianus). Dielo, v slovenskom preklade: *Život a umučenie svätého Václava a jeho babičky svätej Ludmily*, je poctou a oslavou osobností, ktoré stáli pri počiatkoch formovania českej kresťanskej štátnosti. Dôležitým znakom tejto legendy je aj obrana a zdôrazňovanie staroslovienskej vzdelanosti. Zumeleckého hľadiska je zaujímavá aj veršovaná legenda o vyššie spomenutom „stredoeurópskom“ misionárovi českého pôvodu - *Verše o utrpení svätého Vojtecha*.

Možno povedať, že legendy v latinskom jazyku boli prvými literárnymi pamiatkami, ktoré sa spájajú s reáliami **poľského** kráľovstva. V popredí stojí osobnosť sv. Vojtecha, ktorý, ako sme už naznačili, pôsobil a zomrel mučeníckou smrťou ako biskup a misionár v blízkom prostredí poľského kráľa Boleslava Chrabrého (992 - 1025). Tieto udalosti sa opisujú v troch najstarších legendách z 10. - 11. storočia. V druhej polovici 13. storočia sa po „svätovojtešských“ legendách objavujú aj legendy o krakovskom biskupovi **sv. Stanislavovi**, kanonizovanom v roku 1253. Podobné veľmi tesné spojitosti s poľským prostredím sa objavujú aj v „ženských“ legendách o sv. Hedvige (Jadwige) a sv. Kinge (sestra vyššie spomínanej sv. Margity, druhá dcéry uhorského kráľa Belu IV.), ktoré sa už od 14. storočia objavujú aj v poľských prekladoch.

1.2.3 Legendy v národných jazykoch

V **Uhorsku** sa za prvý preklad latinskej legendy považuje maďarský prepis legendy o *sv. Margite* (pravdepodobne už zo začiatku 14. storočia), ale najstarším dokladom je až prepis zo začiatku 16. storočia. Maďarský preklad rozšírenej legendy o *sv. Františkovi z Assisi* sa zachoval v knižnom prepise vydanom v roku 1440. Rozvoj **českej** literatúry je badateľný už v druhej polovici 14. storočia, vďaka Karlovej univerzite (1348) a formovaniu českého meštianstva. Dôkazom vyspelosti českého literárneho jazyka je *Legenda o sv. Kataríne*, ktorá veršovanou formou a filozofickou hĺbkou oživuje známu legendu o mučeníckej smrti Kataríny Alexandrijskej zo 4. storočia. Nižšie estetické parametre, ale o to výraznejšiu politickú aktualizáciu prezentuje český variant legendy o *sv. Prokopovi*. Zdôrazňuje sa v nej význam staroslovienskej liturgie pre rozvoj českej kultúry a kritika nemeckej cirkevnej politiky, ktorá zapríčinila vyhnanie slovanských mníchov zo Sázavského kláštora. Podobný význam ako česká legenda o sv. Kataríne má v **poľskej** kultúre veršovaná *Legenda o sv. Alexejovi* (Alexius, poľ. Aleksy), vypovedajúca o zrelosti vysokej literárnej poľštiny už v 15. storočí.

1.3 Kroniky

Význam slova sa odvodzuje od gréckeho slova *chronos* (čas). K(ch)ronika je tak dejepisná kniha zachytávajúca spoločenské udalosti i životy osobností v časovej následnosti. Kým legendy opisujú životy výnimočných ľudí v spoločenskom kontexte, tak kroniky opisujú „dianie“, život v spoločnosti, ktorý sa formuje aj pod vplyvom vodcovských osobností, hrdinov, ktorí môžu byť vzorom pre ďalšie generácie. Najstaršie kroniky v stredoeurópskom kontexte zachytávajú civilizačný obrat smerujúci od pohanstva ku kresťanstvu a procesy formovania štátnych a cirkevných inštitúcií, teda spoločenskej elity, ktorá okrem iného určovala aj charakter kultúry. V prvom období sa v kronikách zdôrazňoval význam prepojenia katolíckej cirkvi s panovníckym rodom, ako aj vernosť ideám centrálnych mocností. Určujúce spoločenské vrstvy sa navzájom „kontrolovali“ a ochraňovali pred „reálnymi i duchovnými“ nepriateľmi. V novších kronikách sa už objavili aj prvé prejavy etnickej diferenciácie a členenia spoločnosti na domácich a cudzích teda „my a oni“, pričom práve výraznejšie exponovanie domácich hodnôt a identifikácia sa s autochtónnym spoločenstvom sa prezentuje aj cez rozličné prejavy jazykovej diferenciácie.

1.3.1 Latinské kroniky

Najstaršou a najzaujímavejšou kronikou **uhorských (a čiastočne aj slovenských)** dejín je *Anonymova kronika* (*Gesta Hungarorum*), ktorá s najväčšou pravdepodobnosťou vznikla okolo roku 1200, počas panovania uhorského kráľa Belu III. Predpokladá sa, že anonymný autor patril ku skupine vzdelaných mníchov, absolventov talianskych alebo francúzskych univerzít, ktorí pôsobili ako pisári v kráľovských rodoch. Autor, vysvetľujúc v úvode svoju poetiku a štýl, sa odvoláva na príbehy o Trójskej vojne a dobyvateľské cesty Alexandra Macedónskeho. Prezentuje tak dobový model populárnej dobrodružnej hrdinskej epiky. Kronika má tak bližšie k beletrizovanému rozprávaniu ako k dokumentárnemu záznamu reálnych udalostí a faktov. Príbeh zaznamenáva „hrdinské činy“ starých Maďarov od ich dobytia Veľkej Moravy a obsadenia Karpatskej kotliny až po vytvorenie Uhorského kráľovstva. Z pohľadu slovenskej histórie je dôležité, že sa tu objavuje jasná diferenciácia Čechov a Slovákov ako *Boemi et Nitriensis Sclavi*. O niekoľko desaťročí neskôr (okolo rokov 1282 - 1285) vznikla *Kronika Šimona z Kézy*, ktorá potvrdzovala tézu o hunsko-maďarskej osídľovacej kontinuite a etnickej jednote, čo malo legitimizovať výsostné primárne právo Maďarov na vlasť v Karpatskej kotline. V texte sa objavuje aj zmienky o podradených Slovanoch a vyhnanom Svätoplukovi. Tretia kronika „syntetizuje“ staršie príbehy i legendy do podoby populárnej *Obrázkovej kroniky*, ktorá vznikla v časoch panovania Ľudovíta Veľkého okolo roku 1358. Z bibliofilského hľadiska je to unikátne dielo, ktoré však potvrdzuje dodnes živé modelové stereotypy a mýty o „etickej a kultúrnej nadradenosti“ Maďarov, nad ostatnými etnikami, vrátane Slovákov. Túto otázku veľmi citlivo vnímali vzdelanci z nemaďarského etnického prostredia, ktorí si svoje kolektívne práva bránili najmä v časoch moderného nacionalizmu od prelomu 18. a 19. storočia. Z pohľadu slovenskej kultúrnej tradície je asi najdôležitejším textom latinská *Kronika Jána z Turca*, ktorá vyšla tlačou v Brne roku 1488, v časoch panovania kráľa Mateja Korvína. Autorom už nie je príslušník cirkvi, ale laický vzdelanec spätý so slovenským etnickým a priestorom. Ako nasvedčuje aj meno, pochádzal z Turca, ale plne rešpektuje a zdôrazňuje ideu uhorskej jednoty a uhorského vlastenectva. V jeho texte sa síce prvý raz objavuje pomenovanie Slovákov v podobe „*Zlowachko*“, ale „hrdinstvá“ starých Maďarov preberá autor podľa starých šablón. Znamená to, že slovanské kmene sa počas formovania uhorského štátu poddali buď dobrovoľne (legenda o bielom koni) alebo po zdrvivúcej prehranej bitke so starými Maďarmi

(podľa Anonymovej kroniky). Možno povedať, že Kronika Jána z Turca je posledným stredovekým a prvým humanistickým opisom uhorskej histórie.

Prvý obraz českej histórie od počiatkov do roku 1125 vytvoril pražský kanonik Kosmas (1045 - 1125) v *Kronike českej* (*Chronica Boemorum*). Možno tu hovoriť o mimoriadnej literárnej kvalite, ktorá v mnohých smeroch nadväzuje na antické dejepisectvo a tzv. karolínsku renesanciu. Dielo vytvorilo textový rámec genézy českej štátnosti, ktorý sa až do 19. storočia zásadne nemenil iba doplňoval a ideologicky modifikoval. Kosmasov príbeh českej histórie je pútavý a dynamický: od vybájenej Libuši, praotca Čecha, až po zakladateľský kráľovský rod přemyslovcov. Dôležité je to, že autor rozlišuje rovinu fiktívnych legiend (najmä ústna ľudová tradícia) a reálnych hodnoverných faktov (vlastné informácie). Zdôrazňoval a vyzdvihoval úlohu západného latinského kresťanstva, preto význam byzantsko-slovanskej či staroslovienskej liturgie v českej kultúre buď bagatelizuje alebo diskredituje. Pokus o objektívnejšie zhodnotenia raného kresťanstva v Čechách a slovanskej liturgie predstavuje „doplňujúca“ *Kronika mnícha Sázavského* z druhej polovice 12. storočia.

Najstaršou **poľskou** kronikou napísanou v latinčine je *Kronika Galla Anonyma* zo začiatku 12. storočia. Autor sám seba nazýva „cudzincem a pustovníkom“, čo znamená, že do poľského kráľovstva prišiel z krajiny, kde sa kultivovala latinčina, možno z Galie (dnešného Francúzska). Najčastejšie sa uvádza, že to bol francúzsky benediktínsky mních. Objavili sa dokonca aj hypotézy, že tento „anonymný autor“ mohol byť autorom aj uhorskej kroniky. Poľská kronika má tri časti. Obsahuje legendy o prvých Piastovcoch, zakladateľoch kráľovského rodu (podobne česká kronika vyzdvihuje Přemyslovcov a uhorská Arpádovcov). Ďalej nasledujú príbehy „troch Boleslavov“, ale hlavná línia kroniky, ktorá sa končí rokom 1113, sa odvíja okolo životných osudov „tútora“ Galla Anonyma, poľského kráľa Boleslava Krivoústeho (žil 1086 - 1138, panoval 1102 - 1138). Text však obsahuje aj množstvo cenných geografických, historických a politických údajov o ranostredovekom poľskom kráľovstve.

Autorom ďalšej kroniky *Chronica Polonorum* je **Wincenty Kadłubek**. V historických opisoch síce nadväzuje na Galla Anonyma (jeho príbeh sa končí v roku 1202), ale jeho obraz histórie je subjektívnejší a emocionálnejší. Kým predchádzajúca kronika sa sústreďovala na dejiny piastovskej dynastie, tak Kadłubek prezentuje „poľskú národnú kroniku“. Vyzdvihuje úlohu cirkvi a cirkevných hodnostárov (napríklad aj kanonizovaného krakovského biskupa sv. Stanislava), ale podobne ako český Kosmas aj Kadłubek vkladá do svojho príbehu populárne legendárne a rozprávkové príbehy, ktoré zľudovali (príbeh o Krakovi, Wande a nebezpečnom drakovi, ktorý sídlil pod krakovským hradom ...). V texte sa prvý raz objavujú pojmy, ktoré sú dodnes používané : patria (vlasť), regnum (kráľovstvo) či res publica (spoločenstvo).

Koncom 13. storočia vznikla *Kronika Wielkopolska* a o jedno storočie neskôr *Kronika Janka z Czarnkowa*, ktoré ponúkali jednak sled dokumentárnych faktov a udalostí, ale aj náboženskej symboliky a mystiky. Kvalitatívnym vrcholom tohto žánru v poľskej literatúre je kniha **Jana Długosza** (1415 - 1480) z krakovskej univerzity s názvom *Roczniki*, ktorá podobne ako uhorská kronika Jána z Turca signalizuje koniec stredovekého a začiatok renesančného štýlu písania o histórii.

1.3.2 Kroniky v národných jazykoch

Unikátnym a jedinečným dielom v stredoeurópskom kontexte je anonymná **česká** veršovaná kronika z rokov 1310-1314, ktorá je známa z neskoršieho pomenovania ako *Dalimilova kronika*. Autor dodržal tradičný stredoveký spôsob kronikárskej narácie a české dejiny predstavil v 106 kapitolách: od biblickej potopy sveta až po začiatok vlády Jána Luxemburského (1310). Podobne ako Kosmas aj tento autor bohato využíva fiktívne povesti a legendy (Libuša, Přemyslovci...). Z textu veľmi výrazne zaznieva silný emocionálny vzťah

autora k českej národnosti/identite. Trochu zjednodušene možno povedať, že základným cieľom Dalimilovej kroniky bola snaha historicky zdôvodniť podporu českého etnického živlu v multietnickom štáte, ktorý sa od 14. storočia dostával pod mocenský vplyv nemeckej šľachty a meštianstva.

1.4 Najstaršie a najdôležitejšie literárne pamiatky v národných jazykoch (básne, piesne a kázne)

1.4.1 Piesne a básne

Najstaršou básnickou literárnou pamiatkou v slovenskom, slovanskom i stredoeurópskom kultúrnom kontexte je veršovaný predslov k prekladu evanjelia, staroslovienska báseň *Proglas*, ktorej autorstvo sa pripisuje sv. Konštantínovi. V básni sa na vysokej estetickej úrovni tematizujú teologické, filozofické a filologické otázky. Kľúčovým problémom sú relácie medzi Slovom (zjaveným), slovom (zapísaným) a ich zmyslom (porozumením). Autor obhajuje potrebu nového staroslovienskeho jazyka (písaného slova), ktorý môže rozširovať a prehĺbovať priestor pre pôsobenie Slova Božieho. Báseň je vyargumentovanou výzvou k potrebe rozvoja vzdelanosti a kultúry prostredníctvom zrozumiteľného a prirodzeného (materinského) jazyka. Pre **slovenskú** literárnu históriu majú veľký význam aj náboženské hymnické piesne zo 14. storočia ako *Vitaj, milý Spasiteľu, Ó, verný kresťane a veršovaná modlitba Marie matko, rač prositi za to*, ktoré predstavujú rozličné varianty slovakizovanej češtiny.

Česká duchovná pieseň *Hospodine, pomiluj ny!* (Bože, zmiluj sa nad nami !) sa síce zachovala len v starších odpisoch zo 14. storočia, ale jej korene siahajú do staroslovienskeho obdobia, teda 10. storočia. Dokazuje to aj kľúčové slove „Hospodin“, ktoré sa v novších variantoch češtiny už neobjavuje, zastupuje ho slovo Bůh. Text pre svoju tematickú jasnosť a rytmickú pravidelnosť bol v českej komunite populárny celé stáročia. Podobný charakter a osudy mala aj druhá najstaršia pieseň v českom jazyku *Svatý Václave, vévodo české země*, ktorá vznikla v 12. storočí a v spievanej podobe zaznievala ešte aj v 20. storočí počas fašistickej i komunistickej okupácie. Špecifické postavenie má v českej literatúre tzv. husitská literatúra, špeciálne **husitská pieseň**, ktorá kultivovala český literárny jazyk a bola základným komunikačným prostriedkom a formou agitácie v českom etnickom prostredí. Texty vznikali najmä v 20. rokoch 15. storočia a sú zachytené v Jistebnickom kancionáli. Najznámejšie husitské piesne sú: *Kdož jsou boží bojovníci* a *Povstaň, povstaň, veliké město Pražské*.

Najstarším dielom **poľskej** stredovekej poézie a zároveň celej poľskej literatúry je mariánska pieseň *Bogurodzica* (Bohorodička). Je to prvá poľská báseň, najstaršia náboženská pieseň, ale aj najstaršia tlačená báseň (1506). V stredoveku plnila funkciu poľskej národnej hymny, spievali ju rytieri pred bojom, ale znela aj ako slávnostná pieseň počas kráľovských korunovácií. Predpokladá sa, že dielo vzniklo ešte v 13. storočí. Zachovalo sa niekoľko odpisov, často aj s notami a v neskorších obdobiach sa k pôvodnému textu pridávali novšie strofy v rozličných modifikáciách.

Doklady najstaršej **maďarskej** veršovej formy siahajú do 13. storočia, keď vznikol záznam duchovnej piesne *Staromad'arský Máriin plač* (Ómagyar Mária-siralom). Tento verš napísal anonymný maďarský dominikán. Výrazne emocionálne ladená skladba využíva formálnu štruktúru (rým a rytmus) známej latinskej hymnickej piesne, a vytvára fundamenty veršovanej tvorby v staromaďarskom jazyku.

1.4.2 Kázne

Kázne alebo kázňové texty vnímame z hľadiska žánrového zaradenia ako prózy, zapísané podoby cirkevných rétorických prejavov. Pre slovenskú kultúru predstavujú dôležitú

jazykovú i literárnu pamiatku *Spišské modlitby* (1480), ktoré sú rukopisným záznamom neznámeho kňaza zo Spišskej Kapituly. Ide o krátke modlitebné texty ako aj základné kresťanské modlitby (Otčenáš, Zdravas Mária a Verím v Boha, za kráľa Mateja Korvína, pútnikov, zomrelých a darcov chrámu. Autorov jazyk je heterogénny s množstvom regionálnych znakov ako aj poľštiny a češtiny. Najstaršou **maďarskou** literárnou pamiatkou je kázňový text *Reč nad mŕtvym a Prošby* (Halotti Beszéd és Könyörgés), ktorý vznikol okolo roku 1200.

Na prelome 13. a 14. storočia vznikli aj najstaršie **poľské** „rétorické prózy“ tzv. *Svätokrížske kázne* (Kazania świętokrzyskie) podľa miesta, kde sa nachádzal benediktínsky kláštor. Zachovali sa len fragmenty, komentáre poľských duchovných k pôvodným latinským textom. Podobný charakter majú aj poľské kázne z kláštora v Hniezdne (kde je pochovaný sv. Vojtech), tzv. *Kazania gnieźnienskie* zo začiatku 15. storočia.

Veľký rozmach kázňových textov v **českom** jazyku nastal v čase husitizmu. Iniciátorom a hýbateľom bol teológ, kazateľ a profesor na Karlovej univerzite **Jan Hus** (1370 - 1415), ktorý však nadväzoval na domácich (Jan Milíč, Tomáš Štítny...) i zahraničných (J. Wycliff) reformátorov katolíckej cirkvi. Jeho literárna tvorba smeruje k verejnej činnosti a „náprave vecí verejných“. Vytvoril jednotu medzi hovoreným a písaným slovom. Myšlienky smeroval tak ku vzdelancom ako aj prostému ľudu, texty písal po latinsky aj v češtine. Medzi českými textami vyniká *Postila to jest Výklad svatých čtení nedělních* (1413). Súčasťou jeho literárneho odkazu sú aj listy, ktoré písal najmä vo väzení a niektoré aj krátko pred smrťou. Najvýznamnejším pokračovateľom diela Majstra Jána Husa je **Peter Chelčický** (1390 - 1460), zeman a samouk, ktorý písal svoje diela, najmä polemické spisy, výhradne po česky. Možno povedať, že bol reformátorom tak v rovine ideovo-tematickej ako aj jazykovo-štylistickej. Literárnu češtinu pozdvihol na vysokú úroveň, ktorú nedosiahli ani mnohí jeho nasledovníci.

2 Textová príloha I

2.1 Proglas

Evanjeliu svätému som Predslovom:
ako nám dávno sľubovali proroci,
prichádza Kristus zhromažďovať národy,
pretože svieti svetlom svetu celému.
To v našom siedmom tisícročí
stalo sa.

Bo slepým oni sľúbili, že uvidia,
a hluchí, ajhľa, Slovo Písma počujú,
lebo je Boha poznať totiž potrebné.
A preto čujte, čujte toto, Slovieni:
dar tento drahý vám Boh z lásky daroval,

dar Boží darom spravodlivej čiastky je,
dar dušiam vašim, čo sa nikdy neskazí,
dušiam tých ľudí, ktorí vďačné prijmu ho.
Matúš i Marek s ním a s Lukášom i Ján
národy všetky takto učia hovoriac:

Všetci, čo chcete svoje duše krásnymi
uzrieť, a všetci po radosti túžiaci,
túžiaci temno hriechu navždy zapuďiť
i sveta tohto hnily sa pozbaviť
i rajský život pre seba zas objaviť

i horiacemu ohňu navždy uniknúť,
počujte, čo vám vlastný rozum hovorí,
počujte všetci, celý národ sloviensky,
počujte Slovo, od Boha vám zoslané,
Slovo, čo hladné ľudské duše nakrmi,

Slovo, čo um aj srdce vaše posilní,
Slovo, čo Boha poznávať vás pripraví.
Tak ako radosť nezasvitne bez svetla,
by oko celý Boží svet v ňom uzrelo,
bo všetko nie je krásne ani zreteľné,

tak ani duša, žiadna duša bez písmen
vedomia nemá o tom Božom zákone,
zákone knižnom, o zákone duchovnom,
zákone, cezeň Boží raj sa zjavuje.
Bo ktorý sluch, čo hrozný rachot hromový

neočuje, stáť bude v bázni pred Pánom?
Bo taký čuch, čo vôňu kvetu nevníma,
akože môže zázrak Boží pochopiť?

Bo také ústa, ktoré sladkosť necítia,
človeka činia, akoby bol z kameňa.

A ešte väčšmi od človeka z kameňa
je mŕtva duša, každá duša bez písmen.
No že, my bratia, sme to všetko zvažili,
znamenitú vám radu teraz povieme,
ktorá vás všetkých, všetkých ľudí pozbaví

života zvieracieho, žitia smilného,
aby ste s mysl'ou, s nerozumným rozumom,
keď počujete Slovo v cudzom jazyku,
nečuli v ňom znieť iba zvon, zvon medený.
Bo svätý Pavol učiteľ nám hovorí,

keď najprv k Bohu svoju prosbu predniesol:
Chcem radšej iba päť slovo povedať,
rozumom prostým chcem tých päť slov vyriechnuť,
aby aj bratia všetko porozumeli,
než nezrozumiteľných slov rieť tisíce.

Pretože človek ten, čo nerozumie sám,
čo nedoloží podobenstva múdreho,
ako by mohol pravú reč nám povedať?
Pretože ako zhuba visí nad telom
všehubiaca a nad hnis väčšmi hnijúca,

keď telo nemá patričného pokrmu:
práve tak isto každá duša upadá
v žití, keď žije bez Božieho života,
keď nepočuje nikde Slova Božieho.
Iné však ešte podobenstvo premúdre

povedzme, ľudia, ľubiaci sa vospolok,
túžiaci Božím rastom rásť už odteraz:
bo kto by túto prostú pravdu nevedel:
tak ako semä, ktoré padlo na nivu,
tak isto každé ľudské srdce na zemi

dážd' Božích písmen potrebuje pre seba,
aby plod Boží vzrástol v ňom čo najväčšmi.
Kto môže všetky podobenstvá povedať,
čo národ bez kníh obžalujú, usvedčia,
že nehovorí hlasom zrozumiteľným?

Ved' čo by ten muž poznal všetky jazyky,
nevyslovil by bezmedznú ich bezmocnosť.
Predsa však svoje podobenstvo prikladám,
významu mnoho v málo slovách hovoriac:
Lebo sú nahé bez kníh všetky národy,

bo nemôžu sa borit' v boji bez zbroje
s protivníkom a duší našich záhubcom,
odsúdené sú večnej muke za korist'.
Ktorí však nepriateľa nemilujete,
národy, čo s ním veľmi chcete borit' sa,

otvorte dvere ducha svojho pozorne,
zbroj tvrdú teraz prijímajte, národy,
kovanú krásne v knihách Hospodinových,
ktoré tak tvrdo mliaždia hlavu diablovu.
Lebo kto totiž prijme tieto písmeňá,

tomu sám Kristus svoju múdrosť vyjaví
a vaše duše písmeňami posilní
i skrze apoštolov, skrze prorokov.
Pretože tí, čo hovoria ich slovami,
i nepriateľa budú schopní zahubiť,

víťazstvo dobré svojmu Bohu prinesú,
hnilobnej skaze svojho tela uniknú,
tela, čo v hriechu ako vo sne živorí,
nepadnú oni, ale pevne zastanú,
pred Bohom ako udatní sa prejaví,

po pravici si stanú trónu Božiemu,
keď príde ohňom súdiť všetky národy,
s anjelmi budú radovať sa naveky,
naveky sláviac Boha milostivého,
piesňami z tých kníh oslavujúc naveky

svojho Boha, čo nad ľuďmi sa zmilúva,
ktorému preto všetka sláva prislúcha,
i česť i chvála, Boží Synu, v jednote
so svojím Otcem, s Duchom Svätým v trojici
na veky vekov od každého stvorenia.
Amen.

2.2 Hospodine, pomiluj ny!

Hospodine, pomiluj ny!

Jezukriste, pomiluj ny!

Ty, spase všeho mira,

spasiž ny i uslyšiž,

Hospodine, hlasy našě!

Daj nám všem, Hospodine,

žizn a mír v zemi!

Krleš! Krleš! Krleš!

2.3 Bogorudzica

Bogurodzica Dziewica, Bogiem sławiena Maryja,
U twego Syna Gospodzina, Matko zwolena, Maryja !
Zyszczy nam, spuści nam.
Kyrie eleison.

Twego dzieła Krzciciela, Bożyszczce,
Usłysz głosy, napełń myśli człowiecze.
Słysz modlitwę, jaż nosimy,

A dać raczy, Jegoż prosimy:
A na świecie zbožny pobyt,
Po żywocie rajski przebyt.
Kyrie eleison.

2.4 Svatý Václave!

Svatý Václave, vévodo české země,
kníže náš, pros za nás Boha, svatého Ducha!
Kriste, eleison.

Ty jsi dědic české země, rozpomeň se na své plémě,
nedej zahynouti nám ni budoucím, svatý Václave!
Kriste, eleison.

Pomoci my tvé žádáme, smiluj se nad námi,
utěš smutné, zažeh vše zlé, svatý Václave!
Kriste, eleison.

Nebeské jest dvorstvo krásné, blaze tomu, kdo tam dojde,
v život věčný, oheň jasný svatého Ducha.
Kriste, eleison.

Maria, Matko žádoucí, tys Královna všemohoucí,
prosiž za nás, za křesťany, svého Syna, Hospodina!
Kriste, eleison.

Andělé svatí nebeští, račte nás k sobě přivésti,
tam, kde chvála nepřestává věčného Boha.
Kriste, eleison.

Všichni svatí, za nás proste, zahynouti nám nedejte,
svatý Víte, svatý Norberte, svatý Zikmunde, svatý Prokope,svatý Vojtěše,
svatý Jene Nepomucký, svatá Ludmilo, svatá Anežko, svatá Zdislavo,
svatý Václave!
Kriste, eleison.

Bohu Otci chválu vzdejme, svatým křížem se žehnejme:
Ve jménu Otce i Syna jeho i Ducha svatého.
Kriste, eleison.

2.5 Ktož jsú boží bojovníci?

Ktož jsú boží bojovníci
a zákona jeho,
prostež od boha pomoci
a dúfajte v něho,
že konečně vždycky s ním svítězíte.

Kristusť vám za škody stojí,
stokrát viac sľubuje,
pakli kto proň život složí,
věčný miati bude;
blaze každému, ktož na pravdě sende.

Tent' pán velít' se nebáti
záhubcí tělesných,
velít' i život složiti
pro lásku svých bližních.

Protož střelci, kopiníci
řádu rytieřského,
sudličníci a cepníci
lidu rozličného,
pomnětež všichni na pána štědrého!

Nepřátel se nelekajte,
na množstvie nehleďte,
pána svého v srdci mějte,
proň a s ním bojujte
a před nepřátely neutiekajte!

Dávno Čechové říekali
a příslovie měli,
že podlé dobrého pána
dobrá jiezda bývá.

Vy pakosti a drabanti,
na duše pomněte,
pro lakomstvie a lúpeže
životív netraťte
a na kořistech se nezastavujte!

Heslo všichni pamatujte,
kterěž vám vydáno,
svých hauptmanív pozorujte,
retuj druh druhého,

hlediž a drž se každý šiku svého!

A s tiem vesele křikněte
řkúc: Na ně, hr na ně!
Bran svú rukama chutnajte,
bóh pán náš, křikněte!

2.6 Ó, verný krest'ane...

Ó, v(er)ný k(re)sťane,
tvé náboženstvo všetkno stane,
ač milost božia tebe o(t)stúpi
a skaředý diabel k tobě p(ri)stúpi.
Proto jest má k tomu rada,
ješče každý vás nesadá,
i poručil tvorcu svému,
stvořiteli nebeskému,
abychom jemu dnešný den
i po všě časy tak slúžili,
ež bychom svých všech hriechov
na těmto světě zbyli
a od neho sě nikdy neodlúčili;
aby nám ráčil poslaci
Ducha Svätého, v naše sirdca daci,
abych jaz mohl vám
tak o božie(m) slově sličně p(ra)vici,
ež by vy jeho tak snažně poslúchali,
jakž skrozě to věčnú radost' obdiržali.
Am(en), tako Boh daj.

Rcetež po mne (k) Duchu (Sva)tému modlitvu jednu,
aby vám dal pamět snadnú,
aby mohli to všetkno obdiržící,
což vám jest potreba na duši i na čěli měci.

2.7 Vítaj, milý spasitelu...

Vítaj, milý spasitelu,
všeho světa stvořitelu,
vítaj, milý Jesu Christe,
jakž(s) sě počal z dievky čistej,
vítaj, svaté božie čělo,
jakž si na svaté(m kří)žu pnelo
p(ro) člověčie spasenie.
Prošu tebe, Jesu milý,
mého života všemi sily,
učiň pro svého cila rany
i pro svoj bok p(ro)klaný,
ráč mi popríci čěla svého
před skončením života mého,
aby odpudil všú moc diabelskú

a dal mi radosť nebeskú.
Vítaj, drahá kirvi božie,
nade všetko svetské zbožie,
ráč mňa hríchov oplakaci
a dobre skončenie poslaci
a v vaše je sirdce svadici.

2.8 Moravsko-panónske legendy

Život Konštantína

Časť XV.

Keď prišiel na Moravu, s veľkou ct'ou prijal ho Rastislav, a učeníkov zhromaždiac, oddal ich učiť.

Čoskoro celý cirkevný poriadok preložiac, naučil ich raňajšiu službu božiu, hodinky, večiereň, povečernicu a omšovú službu.

I otvorili sa, podľa slov prorokových, uši blachých, aby počuli slová Písma, a jazyk zajakavých jasným sa stal. (Izaiáš 35, 5; 32,4). Boh sa zaradoval tomu a diabol zahanbil.

Keď rástlo božie učenie, zlý závistník odprvu, prekliaty diabol, netrpel toto dobro, ale vojdúc do svojich nádob, začal mnohých popudzovať, hovoriac im: „Neoslavuje sa Boh týmto, lebo keby mu to milé bolo, tak či by nebol mohol učiniť, aby i títo, od začiatku písmenami pišuc reči svoje, slávili Boha? Ale len tri jazyky vyvolil: hebrejský, grécky a latinský, ktorými sa sluší slávu Bohu vzdávať.“

I boli toto hovoriaci latinskí duchovní, arcikňazi, kňazi a učeníci. Boriac sa s nimi ako Dávid s cudzozemcami, i slovami Písma porážajúc ich, nazval ich trojjazyčníkmi a pilátnikmi, lebo Pilát bol tak napísal na nadpise Pánovom.

Avšak nielen toto jediné hovorili, ale i iné bezbožnosti učili, hovoriac, že pod zemou žijú ľudia veľkohlaví; a každý plaz diablovým stvorením je; a ak niekto zabije zmiju, deväť hriechov sa zbaví za to; ak človeka zabije niekto, tri mesiace nech pije z drevenej čaše, sklenenej sa nedotýkajúc; a nebránili obeť činiť podľa bývalej obyčaje, ani manželstvá nectné uzavierať.

Všetko toto s' a trnie posekajúc, ohňom slova spálil hovoriac:

„Prorok hovorí o tomto: *Obetuj Bohu obeť chválnu a oddaj Najvyššiemu modlitby svoje, (Žalm 49, 14); ženu mladosti svojej neprepusť, lebo ak ju znenávidiac prepustiš, pokryje nečestnosť žiadostivosti tvojej, hovorí pán všemohúci. A strežte sa duchom svojím, a nech neopustí nikto z vás ženu mladosti svojej. (Malachiáš 2, 15-16) A to, čo som nenávidel, ste činili, tak že Boh svedčil medzi tebou a medzi ženou mladosti tvojej, ktorú si opustil; a ona bola spoločnica tvoja a žena zmluvy tvojej. (Malachiáš 2, 13-14). A v evanjeliu Pán: Počuli ste, že rečené bolo starým: Nescudzoložíš. Ja však hovorím vám, že každý, kto by pozrel na ženu so žiadostivosťou, už scudzoložil s ňou srdcom svojím. (Matúš 5, 27-28) A opäť: Hovorím vám, že kto prepustí ženu svoju, okrem príčiny cudzoložstva, dáva jej cudzoložiť, a kto prepustenú od muža pojme, cudzoloží. (Matúš 5, 32) A apoštol riekol: Čo Boh spojil, človek nech nerozlučuje. (Matúš 19, 6. Marek 10, 9)*

Štyridsať mesiacov pobudnuvší na Morave, šiel svätiť učeníkov svojich. Prijal ho, idúceho, Kocel', knieža panónske, a obľúbjac si veľmi slovianske knihy, naučil sa ich a dal mu do päťdesiat učeníkov učiť sa ich. A veľkú úctu mu preukázuc, vypevadal ho.

Nevzal však ani od Rastislava, ani do Kocel'a, *ani zlato ani striebro* (Matúš 10, 9), ani iné veci, podajúc slovo evanjelia *i bez pláce* (Matúš 10,10), ale vyprosiac len od oboch deväťsto zajatcov, prepustil ich.

Život Metoda

Časť V.

I stalo sa v tie dni: Rastislav, knieža slovienske, so Svätoplukom poslali poslov z Moravy k cisárovi Michalovi, hovoriac takto:

„Božou milosťou zdraví sme; i prišli k nám učítelia mnohí, kresťania z Vlách i z Grécka i z Nemiec, učiac nás rozlične. Ale my, Slovieni, prostý ľud sme a nemáme, kto by nás vyučil v pravde a zmysel vyložil. Tak teda, vladyka, pošli takého muža, ktorý nám vštepí všetku pravdu.“

Vtedy cisár Michal riekol k Filozofovi Konštantínovi:

„Či slyšíš, Filozof, reč túto? Iný toto veru nemôže učiniť okrem teba. Hľa, na ti dary mnohé a pojmúc brata svojho, opáta Metoda, choď, lebo vy ste Solúňania a Solúňania všetci čisto sloviensky rozprávajú!“

Vtedy nesmeli odrieknuť ani Bohu ani cisárovi, podľa slova svätého apoštola Petra, lebo riekol: *Boha sa bojte, cisára ctite* (1. Petra 2, 17), ale veľkú počujúc reč, do modlitby sa pohrúžili i s inými, ktorí boli tohože ducha akého i oni.

A tu zjavil Boh Filozofovi slovienske písmo hneď ustrojajúc písmená a reč zostaviac, vydal sa na cestu moravskú, pojmúc Metoda. I začal opäť, s pokorou podrobujúc sa, slúžiť Filozofovi a učiť sa s ním.

A keď tri roky prešli, vrátili sa z Moravy, učeníkov vyučivší.

2.9 Legenda o sv. Svoradovi a sv. Benediktovi

V tom čase, keď sa pod vládou najkresťanskejšieho kráľa Štefana meno a náboženstvo božie v Panónii ešte len slabo ujímalo, začujúc o ňom povest' dobrého vládcu, k nemu ako k otcovi sa zbíhali mnohí kňazi a mnísi z iných krajín, nie síce nútení vonkajšími príčinami, ale aby v združení sa im vyplnila nová radosť zo svätého obcovania.

Medzi nimi jeden, ktorý pochádzal zo sedliackeho rodu ako ruža z tŕnia, menom Svorad, zasväteného blaženému biskupovi Martinovi, často bol prišiel, mne, čo nasleduje, o jeho ctihodnom živote rozprával.

Keď sa tento ctihodný muž Andrej utiahol do pustovníckej samoty, síce na veľké oslabenie tela, ale na posilnenie duchovného života vždy zachovával pôst. Od všetkého, čo možno jest', sa po tri dni zdržoval kvôli milosti toho, ktorý pre ľudí stanúc sa človekom postil sa štyridsať dní. Keď však nadišiel čas štyridsaťdenného pôstu, podľa rehoľného poriadku, ktorého sa držal opäť Zozimas, čo štyridsať denný pôst odbavoval so štyridsaťpäť datlami, od otca Filipa, od ktorého bol prijal rehoľné rúcho, dostal štyridsať orechov a uspokojac sa s touto potravou radostne očakával deň svätého Vzkriesenia. V tieto — ale aj v iné — dni, hoci jedlo nielen nestačilo na posilnenie tela, ale viedlo aj k oslabeniu samého ducha, vyjmúc čas modlitby pracovať nikdy neprestal, ale vezmúc sekeru chodil pracovať do samoty lesnej. Keď tam jedného dňa prílišnou robotou a prísnyim pôstom oslabený na tele i na duchu zmorený ležal, prišiel k nemu nejaký prekrásny mladík anjelského vzhľadu a naložiac ho na vozík zaviezol ho do jeho cely; no keď z pominuvšieho vytrženia prišiel k sebe, poznal, čo s ním učinilo milosrdenstvo božie, priznal sa spomenutému učeníkovi svojmu Benediktovi — ktorý mi toto rozprával — a — prísahou ho zaviazal, aby o tom do jeho smrti nikomu nič nepovedal. Po dennej práci doprial telu taký odpočinok, že ho skôr možno nazvať trýznením a trápením ako odpočinkom. Haluzí zbavený dubový klát totiž ohradil plotom a cez tento plot zo všetkých strán povrážal ostré trstie. Sám sediac na kláte ako na sedadle na osvieženie tela užil takú polohu, že keď jeho telo, premožené spánkom, sa naklonilo na ktorúkoľvek stranu,

ostrým trstím poranené bolestivo precitlo. Okrem toho kládol si na hlavu drevenú korunu, na ktorú zo štyroch strán vešal štyri kamene, aby keď sa ospalá hlava naklonila na ktorúkoľvek stranu, udrela sa o kameň.

Ó, odmena blahoslaveného muža Andreja! Ako blažený a večný život sto rázy korunou ozdobený, ktorý v nebesiach nahradí to, čo bolo na zemi draho kúpené! Ó, neslýchaný spôsob vyznania, ktorý len vzácnejším robí zaslúbené kráľovstvo! Ani pokrm ani pohodlie svojou prázdnu príjemnosťou nemohli uchvátiť život vo večnosti a zlý duch nemohol nájsť prístup ku ľži.

To, čo je tu povedané, dozvedel som sa od spomenutého učeníka jeho, Benedikta, ktorý po smrti svojho otca (Andreja) si zaumienil tiež bývať na tom istom mieste. Keď podľa príkladu svojho učiteľa tri roky žil v prísnosti, prišli zbojníci a v nádeji, že má veľa peňazí, privliekli ho na breh Váhu, zabili a hodili do vody. Kým jeho telo dlho hľadali a nenachádzali, po celý rok vídali orla sedávať na brehu rieky Váh, akoby niečo pozoroval. Ním upozornení na telo, dali sa jednému človeku ponoriť do vody, i našli ho tak zachovalého, ako by bol krátko predtým umrel. Benedikt bol potom pochovaný tiež tam v chráme blahoslaveného Emeráma mučeníka.

Keď sa mu teda blížila posledná hodinka, prikázal tým, ktorí boli prítomní, aby ho nevyzliekali zo žiadnej šaty jeho rúcha, kým nepríde opát Filip, po ktorého poslal. Otec prišiel, keď ctihodné telo ležalo už mŕtve, a vyzlečúc ho, aby ho umyl, našiel kovovú reťaz, ktorá sa už vnútornosťou dotýkala. Ó, podivná a neslýchaná vec! Reťaz, ktorá zvnútra mäso v hnilobu obracala, zvonka bola kožou obtiahnutá, ale neboli by zbadali tento spôsob mučeníctva, keby nad pupkom neboli zazreli uzol zviazaného kovu. Keď však rozviazanú reťaz ťahali z tela, silne bolo počuť zvuk chrastiacich rebier. Polovicu reťaze, ktorú som od tohto opáta vypýtal a dosiaľ opatroval, dal som najkresťanskejšiemu vojvodovi Gejzovi, ktorého želaniu, keď ju túžobne odo mňa žiadal, odprieť som nemohol. Zaznamenal som aj to, čo som sa po pochovaní tela blahoslaveného muža dozvedel z rozprávania opáta Filipa a zdalo sa mi hodné, aby sa to vedelo a pamätalo.

Jedného času zbojníci, ktorých tlupy zväčša samoty obývajú, stretli sa v hore. Keď došlo medzi nimi k bitke, jedného z nich veľmi poranili. Po skončení ruvačky, pretože druhovia raneného nijako nechceli v hore zanechať, poradiac sa rozhodli, že ho zanesú do cely spomenutého muža Andreja, ktorého chýr hol známy široko ďaleko. Ale keď od miesta boli ešte ďaleko, zbojník na ceste umrel. Priniesli ho však do pustovne — bola už polnoc — a zložili ho v nej. Keď ho chceli pochovať, mŕtvy zrazu začal dýchať a vstávať. Keď však tí, čo tam boli, veľmi naľakaní zo strachu utekali, vzkriesený volal ich naspäť hovoriac. Nebojte sa, bratia, a neutekajte! Svätý Svorad ma totiž vzkriesil k životu. Keď však oni od radosti plakali a prosili aby s nimi odišiel, povedal, že nikdy z tej cely neodíde, ale navždy tam Bohu a svätému Svoradovi slúžiť bude. I učinil teda, čo sľúbil, a ostal tam až do svojej smrti

Nijako som nechcel zamlčať ani iný zázrak, o ktorom som sa dozvedel z rozprávania toho istého opáta Filipa. V meste Nitre obesili jedného odsúdeného zločinca. On potom milosťou božou odviazaný prišiel k opátovi Filipovi a rozprával, ako bol zásluhou blahoslaveného muža Andreja vyslobodený. Povedal totiž, že keď bol odsúdený, vždycky vzýval jeho meno, a keď ho dvíhali na šibenicu, blahoslavený muž Andrej ho hneď svojimi rukami pridržal. Keď však všetci v domnienke, že je mŕtvy, vrátili sa domov, ten ho svojou rukou odviazal a nechal odísť. Ó, aké zásluhy má pred Bohom muž, ktorý sa viditeľne ukazuje ľuďom i oslobodzuje ich, hoci neviditeľný zaujíma miesto v zboroch anjelských.

2.10 Legenda o sv. Václavovi

(Překlad zo staroslovienciny)

Hle, nyní se naplnilo prorocké slovo, které řekl sám náš Pán Ježíš Kristus: Přihodí se zajisté v posledních dnech, a ty, jak se domníváme, jsou právě nyní, povstane bratr proti bratru svému a syn proti otci svému, a člověku budou jeho domácí nepřáteli. Neboť lidé budou k sobě nemilosrdní, ale Bůh odplatí jim podle skutků jejich.

Byl jeden kníže v Čechách jménem Vratislav a jeho žena se zvala Drahomíra. I narodil se jim prvorozený syn a na křtu dali mu jméno Václav. Když povyrostl a bylo třeba mu udělit postřiziny, otec jeho Vratislav pozval k nim jednoho biskupa s jeho notářem i s jeho duchovenstvem. V chrámě svatě Marie byla proň odzpívána mše, a potom biskup vzal hocha a postavil jej na rohu stupně před oltářem a požehnal jej slovy: "Pane Ježíši Kriste, požehnej tohoto hochu, jakos požehnal všechny své spravedlivé." A tak s požehnáním byl postřižen. Proto se domníváme, že hoch požehnáním tohoto biskupa a jeho zbožnými modlitbami počal růst chráněn milostí boží. Jeho bába Ludmila dala jej vyučit v knihách slovanských pod vedením kněze, a on si dobře osvojil jejich smysl. Vratislav pak jej poslal do Budče, tam se hoch počal učit knihám latinským a osvojil si je dobře.

Když otec jeho Vratislav zemřel, dosadili Češi na dědičný trůn jeho syna, knížete Václava. Jeho bratr Boleslav vyrůstal pod ním, neboť oba byli ještě malí. Ale matka jejich Drahomíra zajistila zemi a spravovala lid, dokud Václav nedospěl, a když dospěl, sám se jal spravovat svůj lid. Měl čtyři sestry, ty provdali a vybavili do různých knížectví. Milostí boží vskutku kníže Václav nejen se dobře naučil knihám, ale i ve víře byl dokonalý. Všem nuzným prokazoval dobrodiní, nahé odíval, lačné krmil, pocestné přijímal podle slov evangelia, vdovám nedával ukřivdit, všechny lidi chudé i bohaté miloval, přísluhoval služebníkům božím, kostely zlatem zdobil. Ježto věřil celým srdcem v Boha, konal za svého života všechny dobré skutky, jaké jen mohl.

I zpychli mužové čeští, vždyť kníže jejich byl ještě mlád, a d'ábel vnukl jim do srdce dřív, jako do srdce Jidášovi, zrádci Páně, aby povstali proti svému pánu Václavovi jako Židé proti Kristu. Neboť je psáno, že každý, kdo povstává proti svému pánu, podoben je Jidáši. Ti tedy namluvili Boleslavovi: Bratr Václav tě chce zabít a dohodl se o tom se svou matkou a se svými muži.

Ti zlí psi i Václava předtím navedli, aby vyhnal svou matku bez viny. Ale Václav byl si vědom, co je to bázeň boží, a ulekl se slova, jež dí: Cti otce svého i matku svou a milovat budeš bližního svého jako sebe samého. Aby splnil všelikou spravedlnost boží, přivedl svou matku nazpět a velmi se kál a s pláčem pravil: "Pane Bože, nepokládej mi to za hřích." A připomínal si též slovo proroka Davida, jenž řekl: Hříchů mé mladosti a mých nevědomostí nevzpomínej,

Pane.

Kál se tedy a ctil svou matku, ona pak se radovala z jeho víry a z dobroty, kterou konal. Neboť nejenže chudým a ubohým a pocestným a mnohým jiným prokazoval dobrodiní, jakož jsme shora řekli, nýbrž vykupoval i ty, kteří byli prodáni do otroctví. Na všech hradech vystavěl kostely velmi krásně a v nich se postaral velkolepě o služebníky boží z mnohých národů, kteří tam konali bohoslužby dnem i nocí podle ustanovení božeho a jeho služebníka Václava. A jak mu Bůh vložil do srdce, vystavěl kostel svatého Víta.

Boleslavovi však, bratru jeho, který byl proti němu naveden, zasel ďábel zlobu do srdce, aby jej zabil, a tak nebyla spasena jeho duše na věky. Když se přiblížil den svatého Jimrama, jemuž byl svatý Václav zbožně oddán a veselival se v ten den, ti zlí psi pozvali Boleslava a konali s ním ďábelskou poradu o jeho bratru Václavovi, jako kdysi Židé o našem Pánu Ježíši Kristu.

Kdykoli se někde slavilo posvěcení chrámu, jezdíval Václav do všech chrámů. I vešel do hradu Boleslavova v neděli na svátek Kosmy a Damiana. Když vyslech mši, chystal se vrátit domů do Prahy. Ale Boleslav jej zadržel s podlým úmyslem a řekl mu: "Proč odcházíš, bratře? Vždyť máme i zdravý nápoj." On tedy neodřekl bratru, ale vsedl na kůň a zahájil hru sesvou družinou na hradě Boleslavově. A tu se domnívám, že mu pověděli: "Bratr Boleslav tě chce zabít." Ale on tomu neuvěřil a poručil to Bohu. Když nastala noc, shromáždili se ti zlí psi na dvorci jednoho z vrahů Hněvsa, zavolali Boleslava a s ním se usnesli na onom ďábelském záměru proti jeho bratru. Neboť jako se kdysi Židé shromáždili a kuli pikle proti Kristu, tak se tito zlí psi sešli a radili, jak by svého pána knížete Václava zavraždili. I řekli: "Až půjde na jitřní, tehdy si naň počíháme."

Časně zrána zvonili na jitřní. Jakmile Václav uslyšel zvon, řekl: "Díky tobě, Pane, že ses mi dal dočkat tohoto jitra." I vstal a šel na jitřní. Hned v bráně jej dostihl Boleslav. Václav se naň ohlédl a řekl: "Bratře, včeras nám dobře posloužil." K uchu Boleslava se naklonil ďábel a zkazil jeho srdce, že mu odpověděl: "Nyní ti chci lépe posloužit." Po těch slovech udeřil jej mečem po hlavě. Václav se obrátil k němu a řekl: "Co ti to popadlo, bratře?" A po těch slovech jej uchopil a srazil na zem. Tu přispěchal jakýsi Tuža a ťal Václava do ruky. Ten poraněn na ruce pustil bratra a běžel do chrámu. Tu dva ďábli řečení Tira a Česta ubili jej v bráně chrámové. Hněvsa pak přiskočil a probodl mu bok mečem. Václav ihned vypustil svou duši se slovy: "V ruce tvé, Pane, poručím ducha svého."

V tom hradě zabili i jakéhosi Mstinu, urozeného muže Václavova, ostatní pak hnali do Prahy, některé povraždili a jiní se rozprchli po zemi. I nemluvnátka kvůli němu povraždili. Mnohé ženy provdali za jiné muže, služebníky boží vyhnali a kdejakou ďábelskost napáchali. Tira pak řekl Boleslavovi: "Pojďme a zabijeme též i vaši matku, tak najednou oželiš bratra i matku." Boleslav však řekl: "Nemá, kam by se poděla, dokud nebudeme hotovi s jinými." A odešli a nechali Václava rozsekaného a neuklizeného.

Tu jeden kněz Krastěj vzal a položil jej před chrámem a přikryl jej plachtou. Jakmile uslyšela matka, že její syn byl zavražděn, přišla a hledala jej. A když ho spatřila, s pláčem padla na jeho srdce a posbírala všechny údy jeho těla, neodvážila se však je odnést k sobě domů, ale umyla je a oblékla v příbytku knězově, a pak je zanesla a položila do chrámu. A poněvadž se bála, že bude zavražděna, utekla do Charvat, takže Boleslav ji tu už nezastihl. I povolal jednoho kněze jménem Pavla, aby vykonal modlitbu nad tělem Václavovým. Pohřbili potom úctyhodné tělo Václava, dobrého a spravedlivého ctitele božího a milovníka Kristova, duše pak jeho odešla k Bohu, jemuž sloužil s nábožností a bázňí. Krev jeho však po tři dny nechtěla vsáknout do země. Až třetí den, jak všichni viděli, krev jeho se ztratila a vzešla v chrámě nad ním, takže se všichni divili. Doufáme však v Boha, že se na přímluvy zbožného a dobrého muže Václava ukáže ještě větší zázrak. Neboť jeho utrpení se vpravdě vyrovnalo utrpení Kristovu a svatých mučedníků. Vždyť i o něm konali poradu jako Židé o Kristu, rozsekali ho stejně jako Petra a nemluvnátka kvůli němu povraždili jako i kvůli Kristu. Byl pak zabit kníže Václav 28. dne měsíce září. Bůh udělil pokoj jeho duši na místě věčného odpčinutí se všemi spravedlivými, i s těmi, kteří kvůli němu byli pobiti, ač byli nevinni.

Bůh však nezanechal své vyvolené na posměch nevěřících, ale shlédl na ně svým milosrdenstvím a obrátil jejich kamenná srdce na pokání a doznání hříchů. Tak i Boleslav se rozpomenul, jak veliký hřích spáchal, modlil se k Bohu a všem jeho svatým a přenesl tělo svého bratra, spravedlivého mučedníka Václava, do Prahy a řekl: "Zhřešil jsem a svého hřichu jsem si povědom." Uložili jej v kostele svatého Víta po pravé straně oltáře dvanácti apoštolů, kde sám řekl při stavbě chrámu. Bylo pak přeneseno tělo knížete Václava, milovníka Kristova, 4. den měsíce března. Ať Bůh umístí jeho duši v lůně Abrahamově, Izákově a Jakubově, kde odpočívají všichni spravedliví a čekají na vzkříšení svých těl v Kristu Ježíši, Pánu našem, jemuž sláva na věky. Amen

2.11 Verše o utrpení svatého Vojtěcha, biskupa a mučedníka

(Překlad z latinčiny)

Rodiště

Do čtyř stran svět širý se rozkládá: ve středu leží Germánie, mocná to zem, kdys pověsti zvučné. V jedné části je kraj, ne poslední významem, těsně horami obklíčený - ten kraj se jmenuje Čechy - proslulý zbraněmi svými i muži i bohatstvím všeho. Lichým obětím však jest oddán příliš ten národ, veliká Čechů část je, svedena různými bludy, pohrdá Tvůrcem světa a v nevěře stvoření slouží. Ten totiž uctívá vody, ten kameny, jiný zas oheň, ba je i takových dost, co křtem jsou omyti svatým, křesťany však dle jména jsou jen a modláři skutky, žijí pohanům rovni a božího zákona prosti. Co by jim mělo nést zisk, to zkázy je příčinou pro ně. Jest však i nemálo těch v tom národě, kdož mají mysl rozváznější, jak vede je naděje na věčný život: v mravech i ve skutcích splňují to, co příkazy velí. Jeden z nich byl muž, jenž jménem se nazýval Slavník. Ten stál na straně víry, kde vzkvétala svatě a slavně zbožnost čistá, vroucí a skutky neposkvrněná. Byl to muž rozvázný, dobrý, vši úhony v životě prostý, laskavý, smýšlením přímý, svým rodem nad jiné vzácný, bohatý cenným zlatem, též stříbrem nadaný hojně, věrný v bohatství svém a božího zákona přítel, dbalý práva a pravdy a ctitel nebeské ctnosti, mocný původem svým i vlastní vážností slavný, bezpečná ubohých čáka a zástita chudého lidu, zvláště však pro lidi soudem trestané laskavý asyl. Tento blažený muž si šťastnou ženu vzal za choť, která rodem a mravy i ctí mu podobna byla. Když totiž Kristův zákon svým duševním pojala sluchem, neznala ukojit hlad a neznala dospěti konce.

Srážka s pohany. Vidění v římském klášteře

Zatím se scházel lid, jsa dychtiv surové vraždy. Tak jako ze všech stran psi jelena unaveného obklíčují - on na srázné skále stojí a zoufá nad svou spásou, jsa lapen, a nikudy uniknout nelze - tak stál svatý Vojtěch, jsa obklopen zástupy lidu. Štěkají, dotírají a hrozí holemi světci, křičíce: "Pověz, kdo jsi a proč a odkud jsi přišel?" Mírný jako ovce jim svatý odpoví Vojtěch: "Slovan rodem jsem a Vojtěch se nazývám jménem, učitel zaměstnáním a biskup hodností svatou. Napravit život váš je příčina příchodu mého, abyste nechali zla a činili toliko dobře, abyste věřili v Krista, s nímž můžete na věky žít, veselit se a v dobrém životě na věky trvat." Tak tedy promluvil světec. Než lůza drahnou už chvíli křičí a pustým láním a spíláním zahrne světce, u vzteku zběsilém doráží naň a smrtí mu hrozí. Potom ta spiklá sběr se o zem holemi jala bušit a tak jako lvi řvou divoce na ctného světce: "Mějte to za velký zisk," tak pravili, "že jste tak dlouho náš tu učili lid svým šalbám a trestu jste ušli! Jako jen rychlý návrat vás ochrání, nehodné toho, tak vás nevelké prodlení jen zde na místě zničí. My a Prusové všichni, co v tomto království žijí, jehož vchodem jsme my a jehož chráníme hradby, máme společný zákon a jeden řád spásy tu trvá. Vy však, jestliže rychle té noci neopustíte pomezí naší země a

volky tak neučiníte, zítra budete muset tak učinit, zhubeni smrtí." Oni se odebrali pak do dvorce, který byl blízko, na noc a tam pět strávili dní a zpívali Kristu chválu za sebe samy i za ten zběsilý národ. Co v těch končinách dleli a takto se zaměstnávali, v klášteře, ve kterém žil kdys dříve otec náš Vojtěch, jednomu bratru, jménem Janovi, za noci v spánku ukázal vidění Bůh a obsah jeho byl tento: Viděl ve svém snu, jak visí z nebeských výšin jakoby plátna dvě, jež nad sním bělejší byla, ta že pak ze země vzhůru dva muže zdvihají k mrakům, na vnější straně pak viděl dvě jména napsána zbožná; první byl biskup Vojtěch, ten blažený mučedník věčný, druhé jméno však onomu patřilo, který to viděl. Když to on vypravoval, ctný opat Nilus ho káral přátelsky takto: "Můj synu přemilý," pravil mu vlídně, sny jsou většinou liché, ač leckdy se stává, že mnohé z viděných za noci snů nám pravdu předpovídají. Nevykládám-li křivě tu věštbu v srdci a duši, přec jen s pomocí boží mám tolik za nejjistější: Onen dobrý bratr, náš Vojtěch, nejlepší ze všech, stane se mučedníkem či teď se právě jím stává; přijímá odměnu již jak vítěz od Krista Pána."

2.12 Kronika Galla Anonyma

O pierwszym Bolesławie, którego zwano Sławnym lub Chrobrym.

Pierwszy więc ksiązę polski Mieszko dostąpił łaski chrztu za sprawą wiernej żony; a dla sławy jego i chwały w zupełności wystarczy [jeśli powiemy], że za jego czasów i przez niego Światłość niebiańska nawiedziła królestwo polskie. Z tej to bowiem błogosławionej niewiasty spłodził sławnego Bolesława, który po jego śmierci po męsku rządził królestwem i za łaską Bożą w taką wzrósł cnotę i potęgę, iż ozłocił - że tak powiem - całą Polskę swą zacnością. Któż bowiem zdoła godnie opowiedzieć jego mężne czyny i walki stoczone z narodami okolicznymi, a cóż dopiero na piśmie przekazać [je] pamięci? Czyż to nie on ujarzmił Morawy i Czechy, a w Pradze stolec książęcy zagarnął i swym zastępcom go porucił? Czyż to nie on wielekroć pokonał w bitwie Węgrów i cały ich kraj aż po Dunaj zagarnął pod swoją władzę? Nieposkromionych zaś Sasów z taką mocą poskromił, że w środku ich ziemi żelaznymi słupami [wbitymi] w rzece Sali oznaczył granice Polski. Czyż zresztą potrzeba dokładnie wymieniać jego zwycięstwa i tryumfy nad ludami niewiernymi, skoro wiadomo, że je niejako swymi stopami podeptał! On to bowiem Selencję, Pomorze i Prusy do tego stopnia albo starł, gdy się przy pogaństwie upierały, albo też, nawrócone, umocnił w wierze, iż wiele tam kościołów i biskupów ustanowił za zgodą papieża, a raczej papież [ustanowił je] za jego pośrednictwem. On to również, gdy przybył doń św. Wojciech, doznawszy wielu krzywd w długiej wędrówce, a [poprzednio] od własnego buntowniczego ludu czeskiego - przyjął go z wielkim uszanowaniem i wiernie wypełniał jego pouczenia i zarządzenia. Święty zaś męczennik płonąc ogniem miłości i pragnieniem głoszenia wiary, skoro spostrzegł, że już nieco rozkrzewiła się w Polsce wiara i wzrósł Kościół święty, bez trwogi udał się do Prus i tam męczeństwem dopełnił swego zawodu. Później zaś ciało jego Bolesław wykupił na wagę złota od owych Prusów i umieścił [je] z należytą czcią w siedzibie metropolitalnej w Gnieźnie.

Również i to uważamy za godne przekazania pamięci, że za jego czasów cesarz Otto Rudy przybył do [grobu] św. Wojciecha dla modlitwy i pojednania, a zarazem w celu poznania sławnego Bolesława, jak o tym można dokładniej wyczytać w księdze o męczeństwie [tego] świętego. Bolesław przyjął go tak zaszczytnie i okazale, jak wypadło przyjąć króla, cesarza rzymskiego i dostojnego gościa. Albowiem na przybycie cesarza przygotował przedziwne [wprost] cuda; najpierw hufce przeróżne rycerstwa, następnie dostojników rozstawił, jak chóry, na obszernej równinie, a poszczególne, z osobna stojące hufce wyróżniała odmienna barwa strojów. A nie była to [tania] pstrokaczna byle jakich ozdób, lecz najkosztowniejsze

rzeczy, jakie można znaleźć gdziekolwiek na świecie. Bo za czasów Bolesława każdy rycerz i każda niewiasta dworska zamiast sukien lnianych lub wełnianych używali płaszczy z kosztownych tkanin, a skór, nawet bardzo cennych, choćby były nowe, nie noszono na jego dworze bez [podszycia] kosztowną tkaniną i bez złotych frędzli. Złoto bowiem za jego czasów było tak pospolite u wszystkich jak [dziś] srebro, srebro zaś było tanie jak słoma. Zważywszy jego chwałę, potęgę i bogactwo, cesarz rzymski zawołał w podziw: "Na koronę mego cesarstwa! to, co widzę, większe jest, niż wieść głosiła!" I za radą swych magnatów dodał wobec wszystkich: "Nie godzi się takiego i tak wielkiego męża, jakby jednego spośród dostojników, księciem nazywać lub hrabią, lecz [wypada] chlubnie wynieść go na tron królewski i uwięzić koroną". A zdjawszy z głowy swej diadem cesarski, włożył go na głowę Bolesława na [zadatek] przymierza i przyjaźni, i za chorągiew tryumfalną dał mu w darze gwóźdź z krzyża Pańskiego wraz z włócznią św. Maurycego, w zamian za co Bolesław ofiarował mu ramię św. Wojciecha. I tak wielką owego dnia złączyli się miłością, że cesarz mianował go bratem i współpracownikiem cesarstwa i nazwał go przyjacielem i sprzymierzeńcem narodu rzymskiego. Ponadto zaś przekazał na rzecz jego oraz jego następców wszelką władzę, jaka w zakresie [udzielania] godności kościelnych przysługiwała cesarstwu w królestwie polskim, czy też w innych podbitych już przez niego krajach barbarzyńców, oraz w tych, które podbije [w przyszłości]. Postanowienia tego układu zatwierdził [następnie] papież Sylwester przywilejem św. Rzymskiego Kościoła. Bolesław więc, tak chlubnie wyniesiony na królewski tron przez cesarza, okazał wrodzoną sobie hojność urządzając podczas trzech dni swej konsekracji prawdziwie królewskie i cesarskie biesiady i codziennie zmieniając wszystkie naczynia i sprzęty, a zastawiając coraz to inne i jeszcze bardziej kosztowne. Po zakończeniu bowiem biesiady nakazał cześnikom i stolnikom zebrać ze wszystkich stołów z trzech dni złote i srebrne naczynia, bo żadnych drewnianych tam nie było, mianowicie kubki, puchary, misy, czarki i rogi, i ofiarował je cesarzowi dla uczczenia go, nie zaś jako dań [należną] od księcia. Komornikom zaś rozkazał zebrać rozciągnięte zasłony i obrusy, dywany, kobierce, serwety, ręczniki, i cokolwiek użyte było do nakrycia, i również znieść to wszystko do izby zajmowanej przez cesarza. A nadto jeszcze złożył [mu] wiele innych darów, mianowicie naczyń złotych i srebrnych rozmaitego wyrobu i różnobarwnych płaszczy, ozdób niewidzianego [dotąd] rodzaju i drogich kamieni; a tego wszystkiego tyle ofiarował, że cesarz tyle darów uważał za cud. Poszczególnych zaś jego książąt tak okazałe obdarował, że z przyjaznych zrobił ich sobie największymi przyjaciółmi. Lecz któż zdoła wyliczyć, ile i jakich darów dał przedniejszym, skoro nawet nikt z tak licznej służby nie odszedł bez podarunku! Cesarz tedy wesoło z wielkimi darami powrócił do siebie, Bolesław zaś, podniesiony do godności królewskiej, wznowił dawny gniew ku wrogom.

2.13 Anonymova kronika uhorská (okolo r.1200)

Časť XXXVII

O bitke Arpádových vojvodcov

Keď Zubur počul tú zvest', s pomocou Čechov vyšiel oproti nim s vyzbrojeným ľudom, prihotovený do boja. Keď obe vojská prišli k rieke Nitre, chceli Sovárd, Kadoča a Huba prejsť cez rieku, no nitriansky vojvoda Zubur a jeho vojaci nechceli im vonkoncom povoliť prechod, bojujúc proti nim čo najdlhšie.

Keď už dlho medzi sebou zápasili, Uhri pobili mnohých z Čechov a Slovákov zásahmi šípov, ale po tri dni pre povodeň Uhri nijako nezískali prechod; konečne však na štvrtý deň Česi a všetci nitrianski Slováci, vidiac odvahu Uhrov a neznesúc metanie šípov, dali sa na útek veľmi rýchlym behom pre záchranu života a uzavreli sa v meste Nitre s veľkým strachom. Sovárd, Kadoča a Huba, ako aj ostatní vojaci, ich prenasledovali až k mestu

a niektorých z nich pozabíjali, niektorých poranili a iných zajali. Dokonca ich vojvoda Zubur, keď chcel na úteku proti nim útočiť, spadol do Kadočovej kopije, zajali ho a odovzdali stráži, zatiaľ čo ostatní, uzatvorení v meste Nitre, ostali akoby nemí.

No na druhý deň Sovárd, Kadoča a Huba začali s množstvom vyzbrojených vojsk rázne dobývať mesto Nitru mnohými spôsobmi. A Boh im dal veľké víťazstvo a bojujúci vošli do mesta a tam preliali krv mnohých protivníkov. A hnevom popudení vyviedli vtedy vojvodu onoho územia Zubura, ktorého pred dvoma dňami boli zajali, na vysoký vrch a tam ho obesili, podľa čoho sa onen vrch od tohože dňa až podnes nazýva vrchom Zubur.

Pre tento čin sa ich báli všetci ľudia tej krajiny, všetci veľmoži im dali svojich synov za rukojemníkov a všetky plemená onej krajiny sa im podrobili až po riekou Váh. A pretože milosť božia išla pred nimi, podmanili si nielen týchto, ale dobyli aj všetky ich hrady, ktorých mená sú tieto až doteraz: Šintava, Hlohovec, Trenčín, Beckov a Bana, a ustanoviac strážu týchto hradov, išli až k rieke Morave a vybudujúce opevnené prekážky, určili hranice uhorského kráľovstva až po Bránu a až po Blatný hrad. Po dobití víťazstva vrátili sa k vojvodovi Arpádovi, všetkých neverných obyvateľov tejto krajiny sputnaných železnými okovami priviedli so sebou.

Keď teda Sovárd, Kadoča a Huba prišli k vojvodovi Arpádovi so všetkými svojimi zajatcami zdraví a bez pohromy, nastala v sídle kniežat'a veľká radosť. Vojvoda Arpád na radu a žiadosť svojich veľmožov daroval po prijatí prísahy neverných týmže neverným obyvateľom privedeným z územia Nitry na rozličných miestach majetky, aby azda raz, keby sa navrátili do svojich domovov, nestali sa ešte nevernejšími a neškodili jemu verným, žijúcim na území Nitry. A v tejto radosti Vojvoda Arpád ustanovil Hubu županom Nitry a iných ďalších hradov a dal mu od vlastníctva pôdu pri rieke Žitave až po les Turčok.

3 Literatúra v období humanizmu a renesancie

3.1 Historické a spoločensko-politické súvislosti

V predchádzajúcej kapitole sme načrtli, že stredoeurópske literatúry boli takmer pol tisícročia prirodzenou súčasťou stredovekej latinskej vzdelanosti a formovali sa v náboženských a duchovných centrách – kláštoroch, kde vznikli aj prvé vzdelávacie inštitúcie, nižšie a neskôr vyššie školy – univerzity (Praha 1348, Krakov 1367...). Literárne texty boli vo všetkých krajinách západného kresťanstva písané v latinčine a v prísne normovaných významových a výrazových štruktúrach katolíckej náboženskej vierouky. Alternatívne modely v myslení a v umeleckej tvorbe začali v kolíske katolicizmu, v Taliansku. Už v 14. storočí je badateľný obrat k pozemskému životu, k ľudským hodnotám a k antickým tradíciám. Tieto nové trendy „humanizmu a renesancie“ sa rozširovali a celá latinská Európa postupne menila svoju duchovnú tvár. Humanizmus vo filozofii a renesancia v umení prebiehali paralelne s reformáciou v cirkvi. Viacerí kňazi a teológovia (J. Hus, M. Luther, E. Rotterdamský ...) kritizovali skostnatenú, prepychovú a často aj skorumpovanú cirkevnú inštitúciu a kresťanské ideály hľadali v biblických textoch a ranom kresťanstve. Stredoeurópsky kultúrny priestor, ktorý v tom čase vytvárali najmä tri kráľovstvá – české, poľské a uhorské, boli prirodzenou súčasťou týchto procesov v oblasti kultúry, náboženstva a verejného života. Dôležité boli najmä priame kontakty s talianskym prostredím, ale v Uhorsku a Poľsku badať aj výrazný vplyv filozofického učenia E. Rotterdamského. V Čechách a v hornouhorskom (slovenskom) prostredí dominoval kultúrny vplyv Sasov a Wittenbergu. Myšlienky humanizmu a renesancie sa však zastavujú na južných a východných hraniciach dvoch formujúcich sa impérií – Osmanskej ríše a cárskoho Ruska. Na prahu 16. storočia sa tak výrazne prehĺbuje priepasť medzi „Západom a Východom“, medzi Pax Latina a Pax Orthodoxia. V období renesancie dominovali aj v **slovenskom** prostredí prevažne latinské texty a literatúra sa až postupne oslobodzovala zo stredovekých dogiem. Samozrejme, nemožno hovoriť o zásadných premenách, pretože renesancia v pravom, európskom, zmysle slova do slovenskej kultúry prenikala málo výrazne. Hoci viera, boh, mravoučnosť a didaktickosť stále ostávajú na vrchole tematického rebríčka, náhľad na ne je o niečo citlivejší, civilnejší a bližší človeku. Tento posun je evidentný najmä pri duchovnej lyrike, kde už autori začínajú premýšľať o Bohu nielen ako jedinej, všemohúcej ikone a autorite, ale aj o jeho „otvorenejšom dialógu“ s človekom. Cestopisné prózy sa rozšírili až v období baroka, no prvé záchvevy renesančnej túžby po poznaní a cestovaní predsa len registrujeme. Opisy exotických krajín, chuť spoznávať, objavovať a porovnávať s domovom sú esenciou renesancie. Občiansko-politické skladby sa na jednej strane vyznačujú stredovekou mravoučnosťou, no zároveň už zaváňajú vtipom a ironickým odstupom humanizmu. Tieto navonok nepatrné znaky svedčia o tom, že aj ospalá slovenská literatúra sa v období renesancie predsa začína preberať do vitálnejšieho a konkrétnejšieho života.

3.2 Vecná literatúra (Náučné a spoločensko-osvetové texty)

K dôležitým postavám **slovenského** humanizmu patrí **Ján Jessenius**, ktorý je vnímaný najmä ako dôležitý filozof a učenec svojej doby. V jeho dielach je citeľná prírodno-filozofická orientácia na Platóna. Platónov vplyv je evidentný aj v jeho najvýznamnejšom filozofickom diele *Zoroaster*, ktorý vyšiel vo Wittenbergu (1593). Renesančné črty vidieť najmä v jeho praktickej lekárskej a vedeckej činnosti. O tom, že previedol prvú pitvu a zaoberal sa štúdiom mnohých chorôb svedčia aj jeho spisy ako: *De homine*, *De morbis*, *Adversus pestem*, *Anatomiae historia* a ďalšie. Významným humanistickým filozofom bol aj **Ján Duchoň**, rektor banskobystrickej partikulárnej školy. Svojou orientáciou na prírodnú

filozofiu sa odlišuje od vtedajšieho štandardu. Národný humanizmus sa prejavuje aj v diele **Vavrinca Benedikta z Nedožier**, ktorý vystupuje ako vlastenec, miluje svoju domovinu, študuje rodný jazyk a žiali nad kultúrnymi nedostatkami svojej vlasti.

Dôležitým problémom slovenskej literatúry, kultúry a vzdelanosti bolo používanie spisovného jazyka. Prvým spisovným jazykom bola starosloviencina, ktorú už od 10. storočia vystriedala vo vzdelaneckých kruhoch latinčina. Od 15. storočia je to aj čeština, ktorá plnila najprv funkciu administratívno-právneho a od 16. storočia aj literárneho a (u evanjelikov) liturgického jazyka. Čeština sa na slovenskom území udomácnila takmer na tri storočia, v tomto období bola už kultivovaným a vo svete uznávaným jazykom a svoju úlohu iste zohrala aj rečová príbuznosť, spoločné názvoslovie v hlavných oblastiach administratívneho (knihy obradov *Ostrihomský rituál*, 1625 a *Žilinská kniha*, 1380 - 1524) a cirkevného života (*Kralická biblia*, 1579 či *Spišské modlitby*, 1480). Napriek tomu sa čeština v dielach slovenských humanistických autorov zachovala v poslovenčenej forme (množstvo slovakizmov – úžera, vrece, robota, zbojstvo, ujec...), ktoré svedčia o sile ľudového jazyka. Regionalizmy nachádzame zasa v *Spišských modlitbách*, ide o východoslovenské nárečové prvky (sercem, odpuscene) a aj polonizmy (zdroy).

Významným krokom v slovenskom kontexte bolo založenie vysokej školy, známej **Academie Istropolitany** v roku 1465 a jej otvorenie v júli 1467. S rozvojom vzdelanosti sa rozvíja aj kníhtlač, vznik súkromných knižníc ako aj zakladanie mnohých mestských škôl, gymnázií, akadémií a lýceí, ktoré si mešťania sami spravujú a povolávajú do svojich kruhov významných domácich i zahraničných učiteľov. Do Levoče bol v roku 1520 pozvaný za rektora anglický učenec, humanistický básnik a vychovávateľ anglického kráľa Henricha VIII., Leonhard Cox.

Poľské kráľovstvo už v 15. - 16. storočí patrilo k najväčším a najsilnejším štátom v Európe a tento štatút sa ešte upevnilo poľsko-litovským zjednotením v roku 1569 a vznikom nového štátneho celku „Rzeczpospolitej Polskiej“. Obdobie humanizmu a renesancie sa v dejinách poľskej kultúry nazýva „odrodzenie“ (obrodenie), keďže v tom čase nastal obrovský rozmach domácich, národných foriem tvorivosti nielen v umení, ale aj vo vede a spoločenskom živote. Na formovaní „zlatého veku“ poľskej kultúry a písomníctva, ktorého rozmach nastal od polovice 16. storočia, mala najväčší podiel šľachta. Podobne ako v iných európskych krajinách aj Poľsko výrazne zasiahli viaceré prúdy reformačných hnutí. Z nemeckých území prenikal Lutherov protestantizmus, z Uhorska kalvinizmus a zo Sedmohradska sa rozširoval unitarizmus (arianizmus) – reformovaná cirkev tzv. poľských bratov. Významnou udalosťou bolo v roku 1573 prijatie tolerančného zákona - Varšavskej konfederácie. Nariadenie síce platilo iba necelé polstoročie, ale bol to akt európskeho významu. Garantovala sa nielen sloboda vierovyznania, ale nekatolíkom aj slobodný výkon verejných funkcií. Od roku 1564 začali v Poľsku aktívne pôsobiť aj ich radikálni oponenti - jezuiti. Od začiatku 17. storočia sa začala silná rekatolizácia a masívny návrat protestantov ku katolicizmu.

Rozvoj poľského jazyka v písanej podobe výrazne ovplyvnili aj preklady Biblie. V stredoeurópskych súvislostiach je zaujímavým faktom, že prvá nelatinská tlačená Biblia z územia „Rzeczpospolitej“ bola napísaná v cyrilike a v starobieloruskom jazyku. Autorom prekladu, ktorý vyšiel tlačou v Prahe a vo Viľňuse v rokoch 1517-1522 bol **František Skaryna**, absolvent krakovskej univerzity. Prvým prekladom v poľskom jazyku bola tzv. kalvínska Biblia z roku 1563, ktorý však už o niekoľko rokov zatienil nový preklad Svätého písma poľského jezuitu **Jakuba Wujka** (1541 - 1597), ktorý sa v poľskej katolíckej cirkvi používal až do 20. storočia. K najvýznamnejším osobnostiam a vzdelancom poľského humanizmu a vzdelanosti patrili **Mikuláš Kopernik** (1473 - 1543), pochádzajúci z nemeckého meštianskeho prostredia zo Sliezska, študoval v Krakove, Bologni a Padove, neskôr pôsobil v severopoľskom mestečku Fromborg pri Baltskom mori, kde sa venoval najmä astronómii.

Preslávil ho tzv. heliocentrický systém, ktorý však kritizoval aj M. Luther či F. Melancton. V oblasti spoločensko-politickej spisby vynikal **Andrzej Frycz Modrzewski** (1503 - 1572), ktorý bol aj autorom vyššie spomenutého zákona o náboženskej tolerancii z roku 1573. Z ariánskeho učenia vychádzal aj pri koncipovaní svojho najznámejšieho diela *De republica emendanda* (Päť kníh o náprave spoločenského života). Zaujímavý bol aj osud tejto knihy. Prvé krakovské vydanie z roku 1551 bolo cenzurované a skrátené. Celý text vyšiel v roku 1554 vo švajčiarskom Bazileji a následne bol preložený do viacerých jazykov. Kritizoval najmä nadštandardné cirkevné a šľachtické privilégia a bránil nižšie stavy – mešťanov a poddaných: „... tak ako bohatstvo ma nerobí dobrým človekom, šľachtu predkovia nerobia šľachetným ...“. Niektorí autori porovnávajú dielo s utopickými vizionármi – Morusom a Campanellom. Vďaka tomuto dielu sa Poliaci vyrovnali vtedajším európskym národom, napísal E. Rotterdamský.

Brilantným kazateľom a spisovateľom bol jezuita **Piotr Skarga** (1536 - 1612), ktorý modernizoval nielen katolícku vierouku ale aj poľský jazyk. Bol prvým rektorom viľňuskej katolíckej akadémie, ktorá získala štatút univerzity v roku 1578. Má veľkú zásluhu na zjednotení východnej (pravoslávnej) a západnej (rímsko-latinskej) cirkvi. Podpísaním Brestskej únie (1596) vznikla na východných územiach Poľska cirkevná únia, tzv. gréckokatolícka cirkev, ktorá sa zachovala byzantský obrad, ale administratívne podliehala rímskemu pápežovi. Podobný akt sa uskutočnil aj v severovýchodných regiónoch Uhorska vznikom Užhorodskej únie (1646). Najvýznamnejším dielom Piotra Skargu boli *Kázne v sejme* (1597), kde brilantným spôsobom a v sugestívnej literárnej štylizácii prepojil protireformačnú náboženskú rétoriku s fanatickým patriotizmom a potrebou ochrany štátu pred heretikmi z „východu i zo západu“. V jeho myšlienkach sa objavujú aj tézy o Poliakoch ako vyvolenom národe, ktorý je povolaný zachrániť európsku kresťanskú civilizáciu. Práve tieto „mesianistické“ tézy sa stali veľmi populárne v kruhoch nekriticky sebavedomej poľskej šľachty v nasledujúcich 150 rokoch. Sebauspokojenie a pýcha však postupne smerovalo k vnútro politickej kríze, k oslabovaniu a zániku štátu. Viaceré myšlienky o „vyvolenosti poľského národa“ ožili v období romantizmu a okrajovo pretrvávajú v niektorých cirkevných, kultúrnych a politických národno-konzervatívnych ideových koncepciách. V Uhorsku a najmä v maďarskom jazykovom prostredí podobnú úlohu ako Piotr Skarga zohral v čase baroka Péter Pázmány (1570 - 1637) zakladateľ katolíckej univerzity Trnave (1635), autor literárne hodnotných protireformačných kázni. V období humanizmu a renesancie vznikali v Poľsku texty v tradičnej latinčine, ale aj formujúcej sa poľštine, ktorú povýšil na vysokú úroveň aj „otec poľskej prózy“ **Mikolaj Rej** (1505 - 1569), ktorý je považovaný za typického reprezentanta tzv. šľachtickej renesančnej literatúry a prvého významného spisovateľa, ktorý písal v poľštine. V jeho tvorbe možno odкрыť niekoľko momentov, ktoré ovplyvnili rozvoj poľskej kultúry v ďalších desaťročiach a storočiach. Cez opozíciu Poľsko – Európa ukázal a vyzdvihol hodnoty domácich šľachtických tradícií a poľského jazyka. Svojimi dielami chcel slúžiť spoločenskému dobru, preto sa obracal k šľachte a bol presvedčený, že literárne texty musia „vzdelávať a vychovávať“. V týchto kontextoch vystupuje do popredia diela *Obraz poctivého človeka* (1558) a *Zrkadlo alebo obraz, v ktorom si každý stav ako v zrkadle môže svoje veci pozrieť* (1567), v ktorom Rej predstavuje ideálny typ statočného šľachtica, ktorý je múdry, rozhladený a usilovný hospodár, žije v harmónii s ostatnými ľuďmi i s prírodou. Život človeka prirovnáva ku kolobehu v prírode, kde každé obdobie má svoju prirodzenú logiku a vnútorný poriadok. Jeho humanistická filozofia a svetonázor rešpektujú kresťanské mravné princípy, ale ideál „nového“ človeka prezentuje Rej aj cez myšlienky antických rímskych filozofov ako Seneca a Cicerón.

Uhorsko sa vytváralo od 10. storočia ako multietnické spoločenstvo na území bývalej rímskej provincie Panónia a prilahlých území ako Sedmohradsko (časť dnešného Rumunska), južná a severná „Sclavonia“ (dnešné Chorvátsko a Slovensko). Aj **maďarská kultúra**

v Uhorsku sa dlhé stáročia formovala na univerzálnych základoch latinsko-kresťanskej duchovnosti. Tieto tendencie pretrvávajú aj v časoch humanizmu a renesancie, keď postupne vznikajú aj literárne pamiatky v nových „národných“ jazykoch (maďarčina, chorvátčina, slovakizovaná čeština ...). Prvé výraznejšie kontakty Uhorska so západným typom „poststredovekej“ kultúry a vzdelanosti začal podporovať už kráľ Žigmund Luxemburský (1387 - 1437), ale zahraniční umelci a vzdelanci začali prúdiť do hlavného mesta Budína až počas panovania naozaj „humanistického“ kráľa Mateja Korvína (1458 - 1490). Prvé obdobie – zlatý vek renesancie v Uhorsku ukončila bitka pri Moháči (1526) a následná vnútropolitická kríza spojená s prenikaním osmanskej ríše do strednej Európy. Od tohto času „Rex Hungaria“ existovala už len ako idea vo virtuálnej podobe.

Prvým uhorským humanistickým spisovateľom bol varadínsky biskup a ostrihomský arcibiskup **János Vitéz zo Sredny** (1400 - 1472), vychovávateľ budúceho kráľa Mateja i básnika Janusa Panonia a prvý kancelár bratislavskej univerzity *Academia Istropolitana* (1465 - 1486). Bola to prvá univerzita na území dnešného Slovenska, ktorá sa spája s kultúrnymi dejinami Bratislavy, Uhorska i Slovenska, napriek tomu, že mala krátke trvanie. Iniciátorom vzniku bol kráľ Matej Korvín a uhorská katolícka cirkev. Zakladateľskú listinu vydal pápež Pavol II. v roku 1465, podľa ktorej povoľuje založiť univerzitu v meste Istropolis (podľa gréckeho názvu, mesto na Dunaji). Vyučovanie sa začalo v roku 1467. Ideály humanizmu a renesancie vo verejnom a politickom živote sformuloval v *Knihe listov*.

Vzdelancom, ktorý vo svojich spomienkach synteticky zachytil významné úseky uhorskej reformácie bol **Albert Molnár Szenci** (1574 - 1634). Historickým kultúrnym činom je aj jeho latinsko-maďarský a maďarsko-latinský slovník (1604), ako aj maďarský adaptovaný preklad biblických Žalmov, ktorým na dlhé stáročia vymedzil tradíciu maďarskej veršovej formy.

Druhé obdobie humanizmu a renesancie v Uhorsku je približne vymedzené rokmi 1526 - 1650 a v dejinách maďarskej literatúry sa tento úsek kultúrnej histórie nazýva „humanizmus a reformácia“. Obdobie charakterizuje istý paradox. Uhorsko „de iure“ neexistuje, ale „umelecká literárna renesancia“ sa rozširuje aj do sfér náboženského a spoločenského života. Pod vplyvom všeobecnej „reformácie“ sa mohutne rozvíja aj literárna spisba v nových jazykoch. V tomto smere zohrali kľúčovú úlohu preklady Biblie, ktoré prispeli k rozvoju vzdelanosti a jazykovej kultúry. Zaujímavé je to, že prvé fragmenty maďarských prekladov biblie (1430) smerujú k českému kultúrnemu prostrediu z čias husitizmu, keďže prekladatelia, známi ako Tamás a Bálint, študovali na pražskej univerzite a boli v kontakte s učením a „českou gramatikou“ Jána Husa. Nasledovali aj ďalšie preklady, ale prvý celý preklad svätého Písma do maďarčiny sa spája s menom protestantského farára **Gáspara Károlyiho** (1530 - 1590) a celá Biblia bola vytlačená v roku 1590 vo Vizsolji (neďaleko Košíc pri mestečku Gönc).

Napriek tomuto „jazykovému obratu“ viacerí autori pokračovali v latinskej spisbe ako napr. **Miklós Oláh**, ale aj **Johannes Bocatius** či **Johannes Sambucus**, ktorých „život a dielo“ sa spája aj so slovenským kultúrnym prostredím.

3.3 Renesančná poézia

Aj v **slovenskej** literárnej kultúre prevažujú náboženské témy, ale rozvíja sa aj príležitostná poézia a epigramy. Duchovná lyrika je žánrom, ktorý je naďalej populárny. Progres však nastáva pri vnímaní viery, ktorá prestáva byť verejnou, striktnou a odosobnenou. Naberá subjektívnejšie nálady, vniká do nej osobná hĺbka. Vytrácajú sa z nej znaky deklamatívnosti a svojím individualizačným a subjektivizačným procesom sa tieto texty postupne stávajú určenými na tiché čítanie. Predstaviteľmi duchovnej poézie boli **Ján Silván**, **Vavrinec Benedikt Nedožerský**, **Eliáš Láni** a **Juraj Tranovský**.

Ján Silván (1493 - 1573) je považovaný za najstaršieho autora z územia Slovenska, ktorý písal duchovnú lyriku. Svoje texty uverejňoval v spevníkoch, až na konci svojho života vydal kancionál *Písně nové na sedm žalmů kajících a jiné žalmy* (1571). Pre Silvánovu poetiku je typická zmyslová konkrétnosť metafor, prirovnaní a prívlastkov, ktorými dokáže názorne a plasticky vyjadriť pocity lyrického subjektu, ďalej prvky kazateľského, náboženského štýlu smerujúce k zvýrazneniu pátosu, ktoré zjemňuje tendenciou k hovorovosti a k jednoduchosti ľudovej poézie. **Juraj Tranovský** je autorom prvého evanjelického spevníka *Cithara Sanctorum* s podtitulom *Písně duchovní, staré i nové* (1636). Piesne majú barokové aj renesančné prvky, sú pôvodom domáce, preložené z nemčiny a latinčiny, no najmä české. Spevník je dôkazom prekladovej gramotnosti a schopnosti pracovať aj so zahraničnou literatúrou. Obsahovo a ideologicky však texty svojou absolútnou oddanosťou Bohu spadajú skôr do baroka.

Ďalším typom akéhosi zborníka je *Kódex Jána Fanchalliho Jóba*. Tentoraz ide o zbierku renesančnej ľúbostnej lyriky. Obsahuje osem milostných piesní, ktoré sú však autorsky neznáme. Ešte v roku 1958 tieto texty objavil a preskúmal Ján Mišianik, ktorý uvažoval aj o tom, či sú tieto básne vôbec originálnymi a nie iba prekladmi z maďarčiny, imitáciami alebo parafrázami. Silnou žánrovou vetvou v období humanizmu a renesancie bola príležitostná poézia, najmä tá písaná po latinsky. Písali sa predovšetkým oslavné a ďakovné básne, pochvalné verše, texty k sviatkom, výročiam aj rozlúčkam. Jej tvorbe sa venovali **Martin Rakovský**, **Jakub Jakobeus** a **Michal Institoris**, **Juraj Koppay**, **Ján Filický** aj **Ján Sambucus**. V nepríležitostnej poézii je výraznejšie zastúpená občiansko-politická skladba.

Dielo **Martina Rakovského** je pomerne pestré a rozsiahle. Svetskú lyriku začal písať už ako študent. Počas pobytu v Lounoch vytvoril oslavnú báseň *Opis českého mesta Louny* (1558). Humanistický ráz textu podčiarkujú odkazy na antickú mytológiu a parafrázy Homéra, Vergília či Ovídia. Okrem toho obsahuje báseň aj pasáž, v ktorej sa Rakovský zamýšľa nad významom školstva a vzdelanosti. Rakovský bol prvým autorom v slovenskom kontexte, ktorý sa tejto problematiky dotkol. K jeho najzásadnejším dielam patrí *Knižka o rozvrstvení obyvatelstva a příčinách štátnych prevratov v královstvách císařských*, kde analyzuje súdobú spoločnosť, opisuje svoj ideál zdravej obce a uvažuje nad príčinami spoločenských prevratov. Pri písaní sa inšpiroval Bibliou, Aristotelom, Platónom a tiež spomínaným Vergíliom a Ovídiom. Druhým významným dielom je veršovaná práca v troch knihách *O svetskej vrchnosti* z roku 1574, ktorú venoval cisárovi Maximiliánovi II. Je didaktickou, filozofickou a občiansko-politickou veršovanou skladbou. Spomedzi všetkých Rakovského skladieb je dokumentom o autorovom úsilí zjednotiť kresťanské a humanistické myšlienky. Skladba *Dvorský život*, z roku 1580, autora **Juraja Koppaya** je veľmi ambicióznym a netypickým textom. Pri opisovaní pomerov na šľachtickom dvore sa nevyhýba priamej irónii i sarkazmu. Vystupuje v pozícii veľkého kritika chaosu, pijaňstva, nestriednosti a alibizmu vyšších vrstiev. Elegický charakter má skladba **Jakoba Jacobea Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa** (1642). Populárna bola aj veršovaná epika, najmä historické piesne s protitureckou a protihabsburskou tematikou. Okrem literárnej funkcie mali aj informačný charakter. Detailne opisovali historické udalosti. Najstaršou je *Píseň o zámku muránském* a zložil ju **Martin Bošňák**, resp. Martin Vítěz. Anonymná *Píseň o sigetském zámku* je zasa umelecky najcennejšia. Stupňuje dramatickosť a využíva symboliku.

V **českom prostredí** tvorila hlavný prúd literatúra písaná po česky a literatúra písaná po latinsky mala len sekundárny charakter. K najstarším predstaviteľom latinského literárneho humanizmu patrí **Bohuslav Hasištejnský** z Lobkovic a **Jan z Rabštejna**. Humanistická literatúra v českom prostredí dosiahla svoj rozkvet v 30-tych rokoch 16. storočia, pričom sa delí na dve vývinové fázy. K tej prvej patrí **Matouš Kolín** z Chotěřiny, **Václav Hájek**

z Libočan a **Ján Blahoslav**. K druhej vývinovej fáze patrí **Daniel Adam** z Veleslavína, **Mikuláš Dačický** z Heslova alebo **Václav Vratislav** z Mitrovic.

Poľská literárna história sa zhodla na tom, že prvý poľský spisovateľ, ktorého tvorba dosahuje parametre „svetovosti“ je renesančný básnik **Jan Kochanowski** (1530 - 1584). Študoval na viacerých európskych univerzitách, pôsobil na kráľovskom dvore v Krakove a na konci života sa utiahol do svojho šľachtického sídla, kde hľadal vnútornú harmóniu, slobodu a súlad človeka a prírody. Podobné šľachtetné cnosti ako aj renesančný optimizmus zaznievajú z jeho „horátiovských idylických“ veršov. Cyklus hymnických básní s názvom *Piesne* (1586), ktorý vyšiel až po básnikovej smrti je aj priekopníckym činom v poľskej poézii. Je to oslava veľkosti múdreho a milujúceho človeka, ktorý vytvára harmonické vzťahy s prírodou, najbližšími, ale aj s tajomným a neobslahateľným božským svetom. Tieto verše majú univerzálny charakter, lebo ukazujú cestu a nemoralizujú, nepoučajú čitateľa ešte aj dnes uchvacujú svojou štylistickou aj myšlienkovou vyváženosťou a čistotou.

Elegické subjektívne tóny nechal Kochanowski zaznieť po smrti svojej malej dcéry. Cyklus *Náreky* (Treny, 1580) tvorí 19 básní. Autor sa v meditatívnych básňach vracia k tradíciám antických žalospevov. So smrťou blízkej osoby sa vyrovnáva ako otec, básnik, mudrc ale aj snívajúci človek. V intenciách renesančných majstrov aj Kochanowski vydal zbierku 300 epigramov s názvom *Frašky* (1584). Vystupuje ako básnik vyznávajúci filozofiu „homo ludens“. Preferuje obraz pozemského života ako premenlivej hry, kde nič nie je večné a dokonalé. Rovnako však pripomína, že „*Boh je milujúci a odpúšťajúci, ale Boha treba milovať s láskou k človeku a radostiam sveta a života*“.

Z pohľadu umeleckej literárnosti je zaujímavé veršované dielo vyššie spomínaného poľského autora **Mikolaja Reja** s názvom: *Krátky rozhovor medzi tromi osobami – Pánom, Starostom a Farárom* (1543), ktoré má formu typického renesančného veršovaného dialógu. Spoločenská kritika je zameraná na vtedajšie spoločenské diskusie a spory. Najvýraznejšia je však kritika katolíckeho duchovenstva a v tomto smere sa často zhodne pán so starostom. Literárny talent ukázal M. Rej aj v zbierke *Zvieratník* (1562), ktorá obsahuje 700 originálnych básnických foriem – anekdot a epigramov.

Prvým **uhorským** básnikom, ktorého tvorba dosiahla európske parametre bol **Janus Pannonius** (1434 - 1472). V dejinách chorvátskej literatúry je známy aj ako Jan Česmicki. Pochádzal z chorvátsko-uhorskej rodiny, ale písal iba po latinsky. Talentovaného básnika podporoval jeho strýko a chránenec János Vitéz, ktorý ho vysielal do prestížnych talianskych škôl. Zomrel mladý, takže už nezažil „zlatý vek“ budínskej renesancie, keď vznikla aj slávna *Bibliotheca Corviniana* v Budíne. Preslávili ho najmä krátke epigramatické básne, ktoré síce boli inšpirované antickými modelmi, ale sú originálne tak v tematickej škále, ako aj v pestrej škále „ironických a sebaironických“ reinterpretácií. Hrdil sa tým, že bol prvým skutočným básnikom v Uhorsku, ktorý vysadil krásne múzy na brehoch Dunaja. Takáto „pochvala lyrického subjektu“ zaznieva aj v epigrame *Laus Pannoniae* (Pochvala Pannónie).

Originalita veršov J. Pannonia sa skrýva v tom, že v nich jasne signalizuje rolu poézie ako hru a slobodnú „polemiku“ so svetom, ktorý musí smerovať k mravným a etickým ideálom. Humanistický básnik ukazuje túto cestu aj formou dvojzmyselných, provokatívnych a štipľavých veršov. Prvým a najvýznamnejším autorom maďarského protestantizmu bol **Péter Bornemisza** (1535-1584). Pochádzal z peštianskej meštianskej rodiny a po tureckej okupácii sa jeho rodina usadila na Spiši. Študoval na prestížnych nemeckých a talianskych univerzitách a preslávil sa ako autor tematicky i jazykovo originálnych kázní, ktoré vyšli v piatich zväzkoch. Preložil a adaptoval Sofoklovu tragédiu *Elektra* a možno povedať, že bol aj prvým maďarským básnikom, ale jeho verše sa takmer všetky stratili, okrem jednej básne s názvom *Siralmas énekem* (Moja žalostná pieseň).

Ak bol Janus Pannonius prvým uhorským básnikom, potom bol **Bálint Balassi** (1554 - 1594) prvým maďarským básnikom, ktorého zrodil búrlivý čas európskej reformácie

a renesancie. Jeho životné osudy sú spojené so Slovenskom – narodil sa na zvolenskom zámku a je pochovaný v rodinnej hrobke v Hybiach. Mal šľachtický pôvod a búrlivácku povahu, čo sa prejavilo nielen v jeho cestovateľskom a dobrodružnom a bojovnom živote, ale aj pestrej a rôznorodej básnickej tvorbe. Písal milostné verše, vlasteneckú i duchovnú poéziu, ale aj hrdinské vojenské piesne, ktoré on sám zoraďoval do cyklov. Medzi jeho najväčšie zásluhy považujú maďarskú transformáciu tzv. petrarcovského intímneho milostného verša ako aj vytvorenie základného modelu maďarskej duchovnej/náboženskej poézie. Podobne aj Balassiho hrdinské piesne majú výrazne vyššiu umeleckú hodnotu ako početné a populárne často anonymné ódické či elegické historické piesne. Najpestrejšie a najdynamickejšie sú jeho milostné básne, ktoré sú aj z estetického hľadiska veľmi rozkolísané – od rýmovaných vyznaní lásky, či veršov o nešťastnej láske až k pokusom o sofistikované umelecké diela inšpirované dielami neolatiných talianskych renesančných majstrov. Uvedená báseň je zaujímavá tým, že lyrickým subjektom Balassiho básne je dáma, ktorá so smútkom a žiaľom očakáva návrat svojho milého.

Záverom sa vraciame k úvodnej myšlienke, že „duch“ humanizmu a renesancie vo filozofickom myslení a vo všetkých druhoch umenia, pôsobil paralelne s reformáciou v cirkevnom živote. V stredoveku sa vzdelanosť a písomná kultúra, teda literatúra, úzko spájala s kláštorými školami a teologickým učením. Civilizačný obrat „od stredoveku k renesančnému humanizmu“ súvisel s dynamickým rozvojom miest, laickej meštianskej kultúry a najmä kníhtlače. Stredná Európa bola v tom čase prirodzenou súčasťou tohto západného kultúrneho areálu. Vzdelanci, ktorí formovali kultúrny a literárny život študovali na špičkových talianskych a neskôr nemeckých univerzitách a naopak - v stredoeurópskych kultúrnych centrách (kráľovských dvoroch či univerzitách) pôsobili zahraniční „majstri“. Možno teda povedať, že prvé signály „otvoreného myslenia“ sa objavujú v univerzitných centrách v Krakove a najmä v Prahe (husitizmus). V neskoršom období treba vyzdvihnúť najmä aktivity uhorského kráľa Mateja Korvína, ktorý priamo a programovo podporoval ukotvenie a rozširovanie talianskych humanisticko-renesančných vzorov kultúry v Uhorsku. Súčasťou stredoeurópskeho a uhorského kultúrneho kontextu boli aj mestá v Dalmácii, ktoré boli v priamom kontakte s talianskymi centrami humanizmu a renesancie. Z tohto prostredia vyšli aj priekopníci nového myslenia (János Vitéz) a renesančnej poézie (Janus Pannonius). Treba poznamenať, že títo autori písali svoje diela v latinčine, podobne ako aj mnohí „českí, slovenskí a poľskí“ spisovatelia. Od polovice 16. storočia, aj pod vplyvom reformovaných učencov (E. Rotterdamský, M. Luther, J. Kalvín ...) sa definitívne rozpadáva „latinský katolícky univerzalizmus“ a vznikajú nekanonizované preklady Biblie a niekoľko „národných“ protestantských cirkví. Malé jazyky získali nový štatút a prezentovali sa vo „vysokých“ štylistických formách, čím ovplyvnili a formovali aj novú tvár jednotlivých „národných literatúr“. Nové formy maďarského veršovania kreoval Bálint Balassi a v poľskej literatúre bol podobným priekopníkom „poľského verša“ Jan Kochanowski. V slovenskom písomníctve mala dominantnú funkciu čeština, ktorú používali jednak domáci evanjelici ako aj vzdelanci, ktorí dlhé desaťročia prichádzali a emigrovali do „tolerantnejšieho“ horného Uhorska. Kým sa poľská, maďarská a česká literatúra formovali a profilovali ako „národné literatúry“, tak sa slovenská literatúra nachádzala v „medzipriestore“ vymedzenom z jednej strany českým jazykom a zo strany druhej uhorskou vlasťou. Používanie termínu slovenská literatúra v období humanizmu a renesancie je síce problematické, ale plne legitímne a korektné. Prirodzene, že ide o „spätný konštrukt“, ktorý sa vyčleňuje: 1/ podľa miestnej (etnickej) príslušnosti autorov, pochádzajúcich alebo pôsobiacich na území dnešného Slovenska, 2/ podľa „tematického“ zamerania textov, ktoré sú priamo späté so Slovenskom. Prirodzene, že tieto terminologické otázky sú vo svojej podstate oveľa zložitejšie a komplikovanejšie. Slovenská literatúra totiž existovala aj bez „čistej“ kodifikovanej slovenčiny ako prirodzená a legitímna súčasť rovnako „československého i uhorského“

kultúrneho (literárneho) kontextu. V podobných reláciách treba uvažovať aj o ďalších „malých“ literatúrach ako napr. slovinskej, ukrajinskej, bieloruskej, rusínskej či macedónskej.

4 Textová príloha II

4.1 Jakob Jakobeus: Slzy, vzdychy a prosby Slovenského národa

(Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota)

Ja, čo kedysi v mladom veku som napísal veľa
básní a nesmrteľné meno som básňami získal,
teraz hovoriť o tých slzách i tisícich žiaľoch
národa Slovákovtúžim. Nuž chytro i zadarmo mi teda
pomôžte, bohyne, obývajúce sám Helikón svätý,
5

5
pomôžte, všetky Múzy, čo hrdinské skutky i činy
dávneho národa vyrozprávať ver' jediné viete!
Predovšetkým mi, Duchu svätý, čo priaznivcom umu
najsvätejším si, vstúpiť ty dožič v priaznivý prístav,
10

10
šťastlivé zefíry, šťastlivé plachty mi poskytnúc, by som
samého Boha, z ktorého, v ktorom, skrz ktorého je to
všetko, čo je, tu svojou básňou hneď osláviť mohol!
Boli časy, keď národ Slovákov, nevelký síce,
predurčený však nebu, tu posvätné obete konal
15

15
a mal i na mysli často to zoslané tajomstvo spásy,
ktoré otvára zavreté brány tam na božom sídle
a sám zločin zmýva, čo s hroznou odvahou onen
nedbalý prarodič ľudstva spáchal, tak odkážuc deťom
pokladnicu plnú tej smutnej istiny strastí.
20

20
Toto Hromovládcovo dobro, i ďalšie, sa chystá
stále prijímať vďačnou rukou, a pretože strašná
žatva, nešťastná žatva, priam nabitá žalostným lósom,
ešte nepominula, by skoro sa vrátila iná,
šťastnejšia z vôle Mocnára neba i zeme, si želá
25

25
Národ-Mať slovenská, ktorú si vlastnou preliatou krvou
skutočný Boží syn raz vykúpil a hneď i mnohým
utrpením i mnohými skúškami urobil krásnou,
od škvrny poškrvny očistil celkom (bo nevzhľadná bola).
Práve prichádza, svoje údy v háv čierny si haliac:
30

30
skľúčená, biedna a bezradná, na lásku ženícha s'aby
zabudla, bosá a slzami máčajúc zvlhnuté viečka,
chatrné rúcho! Až do toho najzadnejšieho kúta
v chráme sa utiahla hneď a smutno na zem si sadla,
rozjímajúc o Kristu veľa i o nebi veľa.
35

35
Takto ni hrdlička-vtáčik, keď stratí milého druha,
nenarieka, hoc samotná na suchom breste sa súži
a tam v zelené lístie ísť spočívať odmieta celkom.
Takto ni manželka prarodiča tu nelkala, keď mrieť

syna videla bratovou rukou, čo zločinne (hrôza!)

40

preliala krv. Tak mnoho a toľko slz nevycedila
Judita ani Estera veru, keď hebrejský národ,
nepriateľmi snád' bez počtu nesmierne gniavený a tak
hroznej smrti už určený, s bolesťou ukrutnú skazu
čakal a súdil, že od samého až koreňa bude

45

jeho potomstvo vyhubené (tak nepriateľ chrlí
hromové slová a záhubnou smrťou i zánikom hrozí).
Slzy bez miery, uver, i nárek bez konca tuná
Národ-Mat' Slovákov chrlila stále a prevravieť chcela.
Trikrát plačlivým hlasom sa pokúšala ver' ozvať,

50

trikrát veru hlas zlomený zamrel jej na smutných perách.
A keď sa pomaly vzchopila, v slzách reč takúto rečie:
„Taký lós teda ma čaká? Ja Národ-Mat' slovenská, Národ
drahý Bohu, a predsa som nútená takéto žiale
znášať? A sotená pod hladinu vôd hučiacich strmhlav,

55

od hrozieb Satana Mohameda a zúfalstva skleslá
plakať tam mám? Či plač ten var bez konca bude? Ó načo,
načo sbor svätý, je tvoja potecha, prorockým hlasom
toľko ráz kedysi povedaná a v maličkovej knižke
obsiahnutá? Um umný ty neumný máš už a jazyk

60

taký až vrtošivý? Ej, úmysel vratký ťa zmenil?
Budem vraj šťastná a požehnaná bohato slávou,
pred nepriateľom sveta, i pred Flegetontom tam v Orku,
nech sám, ako chce, soptí a svet sa pokúša zboriť,
bezpečná pod božou ochranou stále vraj budem, si veštil!

65

A či snád' vidím, že je to tak naozaj? Platia snád' tvoje
výroky? Čo si mi kázal mať nádej vo veľké veci?
Nádej v dym zmení sa? Všetka nádej — ach! — odvanie vánkom?

4.2 Martin Rakovský: Na narodenie slávneho muža ...

občana Starého Mesta Prahy

Zdvihni sa, zvučiaca lýra, a zaznej lahodným tónom,
a ty, písťala milá, vydávaj rozličný zvuk.
Spusťte, mladíci, veselý potlesk a začnite spievať,
a ty, láskavá Múza, veniec mi na hlavu vlož.
Za svetla ohnivých hviezd sa zrodil slávny deň Sixta,
ktorý sťa hostiteľský sláviť má teraz môj verš.
Ty zase, Sixtus, so svojím slávnostným sprievodom obíd
oltár a vrúčne sa modli k Bohu a vykonaj sľub.
Tento deň rodný s prítomnými tu priateľmi osláv.
na tvoje šťastie nech zvučí radostne celý tvoj dom.

Priprav nám hostinu milú a rozkáž predvádzať tance,
a ty, služobný chlapec, víno a pokrmy nos.
Toto je, Sixtus, ten deň, keď svetlo sveta si uzrel,
zásluhou ktorého vidíš činy, čo urobil Boh.
Tento deň, Sixtus, ťa z ničoho človekom spravil a v ten deň
nádherným dielom si sa z všedného semena stal.
V tento deň, Sixtus, ti hviezdy určili osud tvoj vratký,
v tento ti prideliť nesmierny talent, tvoj um.
V tento deň stal si sa, Sixtus, účastným života v nebi,
v tento deň si sa údom kráľovstva božieho stal.
Nech sa ti vracia a šťastie ti prináša po mnoho rokov,
nech ti rozmnoží roky, dopraje dlhý vek.
Kypranka sama nech je priaznivá osudu tvojmu,
nech ti z manželky krásnej rozkošné potomstvo dá.
Nech ti dá Jupiter bohatstvo veľké a Kylénčanoch ti
dopraje tvojej reči pôvabne plynúci tok,
Mars nech odvráti od teba oheň a ukrutnú vojnu,
nech ti je priaznivé božstvo, ktorého znakom je srp
Nech ti osožné šťavy Luna do tela dodá,
ale nech do súladu všetko to uvedie Boh.
Tlieskajte, mladíci, teraz a zvolajúc dvakrát „Nech žije!“,
povedzte: „Nech žije! Sixtus, šťastne a dlho nám ži!“

4.3 Ján Silván: Z hĺbokosti volám k tobě

*(písnička tato zpívá se na tu notu, jako o krále Ludvíka porážce, jakž tuto poznamenáno.
A jest složena léta 1536. v mých velikých těžkostech a protivěnstvích.)*

Z hĺbokosti volám k tobě,
všemohúci, věčný Bože,
rač lku pomoci mé prospěšiti,
nedej nepřáteluom svítěziti!

Pohleď na mne z výsosti,
že nepřátel mých jest množství,
kteříž těžkosti mé vždy čekají,
ve dne v noci lsti mi ukládají.

Muži lstiví bez mé viny
soužili mne na vše strany,
ale ty, Pane, sám, obránce muoj,
pomsti, retuj, ať cítím prospěch tvuoj.

Ať by nepřátelé moji
z toho radosti nebrali
a řkouc: "Kde jest Buoh, jeho obránce?"
pravíc, žes' mě opustil do konce.

Najhorší věc: vymyšleně
pravíce všechno zlé na mne.

Běda tomu, kdož padne v jich ruce,
ukrutnější nedvěda a lvíce!

Znám to, že jsem člověk hříšný,
Bože, tvoje slouha nehodný,
jenž znáš mou nevinnost, mé myšlení,
an před tebou nic skrytého není!

Z pouhé zlosti, bez lítosti
hledí mé škody, lehkosti.
Ukrutnost jich kdož může vypraviti,
jakž může šelma najlitější býti!

Kopajíť mi jámu tmavou
a kladouc nástrahu hltavou,
ať bych mohl vždy od nich skažen býti,
chtíc mě v svá osídla ulapiti.
Ó, jedovatí hadové,
ó, najlitější vrahové,
řeči vaše - šípy velmi škodné,

usta vaše jedu, zlosti plné!
Vaše svědomí proklaté,
ač u vás to jest za svaté:
nevinného člověka zkaziti,
mocí světa lstive osočiti!

Žádné víry, náboženství,
v tech lidech nevery množství...
V oustech svých med a v srdcích jed nosí,
zuby svými huoř nežli had kouší.

Mardocheus, muž výborný,
v židovstvu velmi nábožný
měl oběšen býti s nevinnými -
oběšen jest Aman s nevěrnými.

Tak vy, zradní falešníci,
jenž stavíte šibenici,
budete na ní sami zvěšeni!
Pán Buoh dá včas svým vysvobození.

Zrušit' švábský punt Kristus Pán,
který spuntoval d'ábel sám.
Nebude již nadlouze trvati,
Páu Buoh jej až s kořenem vyvrátí.

A ty, Jezabel ukrutná,
kteráž srdce truchlá, smutná
na každý den bez viny morduješ,

Istivě soudíš a je kamenuješ,
musíš za to pomstu vzít.
Budouť psi krev tvou střebati,
nepochová země těla tvého,
neb morduješ lidi Boha živého.

I ten Jidáš Škariotský
čekáť k sobě zrádce všecky,
kteříž nevinné zde prodávají,
píjí, jedí, za to rozkoš mají.

Toto vaše hodování
svatý Ján viděl v zjevení,
že jste žrali těla mučedníkův
a krev pili božích služebníkův.

Pomoz, Kriste, Synu boží,
jenž jsi v božství Otci rovný,
šelmu hříchův mocně přemáhati,
daj do konce ve všem dobrém státi.

4.4 Jan Kochanowski: Pieśni i Treny

Pieśń III

Nie wierz Fortunie, co siedzisz wysoko;
Miej na poslední koła pilne oko:
Bo to niestała pani z przyrodzenia,
Często więc rada sprawy swe odmienia.

Nie dufaj w złoto i w żadne pokłady,
Každéj godziny obawiaj sie zdrady:
Fortuna co da, to zasię wziąć może,
A u niej żadna dawność nie pomoże.

A ci, co z tobą teraz przestawają,
Twej sie fortunie, nie tobie kłaniają;
Skoro ta zniknie, tył każdy podawa,
Jako cień, kiedy słońca mu nie zstawa.

Lecz jako sama oczy zasłoniła,
Tak swym pochlebstwem ludzi pobłaźniła,
Że drugi wysszej nosa gębę nosi,
A wszystkie insze oczyma przenosi.

Ty pomni, że twój skarb u Szczęścia w mocy,
A tak sie staraj o takiej pomocy,
Aby wždy z tobą twego co zostało,

Jesli zaś będzie Szczęście swego chciało.

Cnota skarb wieczny, cnota klenot drogi;
Tegoć nie wydrze nieprzyjaciel srogi,
Nie spali ogień, nie zabierze woda;
Nad wszystkim inszym panuje Przygoda

Tren I

Wszystki płacze, wszystkie łzy Heraklitowe
I lamenty, i skargi Symonidowe,
Wszystki troski na świecie, wszystkie wzdychania
I żale, i frasunki, i rąk łamania,
Wszystki a wszystkie za raz w dom się mój noście,
A mnie płakać mej wdzięcznej dziewczki pomoście,
Z którą mię niepobożna śmierć rozdzieliła
I wszystkich moich pociech nagle zbawiła.
Tak więc smok, upatrzwszy gniazdko kryjome,
Słowiczki liche zbiera, a swe łakome
Gardło pasie; tymczasem matka szczebiece
Uboga, a na zbójcę coraz się miece,
Próżno ! bo i na sarnę okrutnik zmierza,
A ta nieboga ledwe umyka pierza.
"Próżno płakać" - podobno drudzy rzeczenie.
Cóż, prze Bóg żywy, nie jest próżno na świecie?
Wszystko próżno! Macamy, gdzie miękcej w rzeczy,
A ono wszędy ciśnie! Błąd - wiek człowieczy!
Nie wiem, co lżej : czy w smutku jawnie żałować,
Czyli sie z przyrodzeniem gwałtem mocować.

Tren II

Jeslim kiedy nad dziećmi piórko miał zabawić,
A kwoli temu wieku lekkie rymy stawić,
Bodajżebych był raczej kolebkę kołysał
I z drugimi nieważne mamkom pieśni pisał,
Którymi by dziecińki noworodne spiły
I swoich wychowańców lamenty tóliły!
Takie fraszki mnie zbierać pożyteczniej było
Niżli, w co mię nieszczęście moje dziś wprawilo,
Płakać nad głuchym grobem mej wdzięcznej dziewczyny
I skarżyć się na srogość ciężkiej Prozerpiny.
Alem użyć w obojgu jednakiej wolności
Nie mógł: owom ominął, jako w dordzałości
Dowcipu coś ranego; na to mię przygoda
Gwałtem wbiła i moja nienagrodna szkoda.
Ani mi teraz łącno dowiadać się o tym,
Jaka mię z płaczu mego czeka cześć na poty m.
Nie chciałem żywym śpiewać, dziś umarłym muszę.

4.5 Janus Pannonius: Za mier

Vznešený Otče náš, čo v hviezdnatých nebesiach
bývaš,
posvätné panuješ tam, moc tvoja večnoveká,
kráľovským zrakom hľad' na zem, kde besný hnev
Marsa
vo vojne dlhočiznej nivočí národy, ľud.
Najmilostivejší Otče, och, dopraj nám mieru už
teraz,
aby nám trampoty zla zahnal, i strašidlo-smrť.

4.6 Lantos Sebastyén Tinódi: Poučanie poručíkov z Košíc

Páni poručíci, keď z vás niekto padne,
anjeli ho vezmú, v nebeskú vlasť sadne,
jeho meno v svete veru neuvädne,
všade ho spomenú po dobrom a riadne.

Ostatní, čo z nás tu zostanú však živí,
korisť si podelme, tešia nás tie divy,
za skazu pohanov, čo tu žili mriví,
pánubohu vd'aka, k nám bol milostivý.

Nech teda nikto z nás nikdy nezuteká,
ináč časná, večná skaza naňho čaká,
seba zatratíme, i vlasť nás zrieka,
v pekle pochovajú takého človeka.

Bud' s nami, Duch svätý, naša vec je tvoja,
prídi k nám, bud' s nami, v čele nášho voja,
neopust' nás, spevni vieru v právo boja,
v tvojom mene na smrť duše nám sa stroja.

Toto som napísal v Košiciach, v tom meste,
rozvadené panstvo, poberte sa, bežte,
hor' sa na pohana, kým je v diaľke ešte,
pod hradom szolnockým chytíme ho v kliešte.

4.7 Péter Bornemisza: Nariekavá pieseň

Ach, či je žalostné s tebou sa rozlúčiť,
Uhorsko žehnané, od teba odlúčiť?
Kedyže pobudnem v tom dobrom Budíne?

Na Horniakoch vládnu Nemčúri prepysní,
na Sriemsku zas Turci, krutí a úlisní.
Kedyže pobudnem v tom dobrom Budíne?

Preháňajú Nemci, tí spupní nadutci,

obklúčili Turci, pohania bezo cti.
Kedyže pobudnem v tom dobrom Budíne?

Zunoval som veľmi to panstvo uhorské,
spustili sa boha tie potvory dvorské.
Kedyže pobudnem v tom dobrom Budíne?

Požehnané Uhry, ja vám zbohom dávam,
na tých vašich pánov nikdy nepristávam.
Kedyže pobudnem v tom dobrom Budíne?

Túto pieseň skladal v Huszte, čo ho hostí,
Péter Bornemisza v čudnej veselosti.
Kedyže pobudnem v tom dobrom Budíne?

4.8 Bálint Balassi: Básne

Ak by kto chcel nazrieť

Ak by kto chcel nazrieť do dvoch studní taju,
ako z prameňov sa stále napájajú,
nech nazrie mi v oči, ako večne lkajú.

To pre nevďak milej je ich hojný prítok,
pre plam srdca muky, hrozný bôľ a smútok,
až do vyčerpania je slz mojich útok.

Chcel by si zrieť uhlie nezahasiteľné?
hľadá na moju lásku, jak plá nesmrteľne,
ako plameň pekla nepredstaviteľne.

Hoc ho nik nevidí, o ňom nič netuší,
zžierajú, zvierajú, tu sú v mojej duši,
nik ho nezhasí, nik ho nezadusí.

Ak sa chce pokochať v prehlbokej rane,
nech nazrie do srdca – láskou utýrané,
z toho sa on dozvie, jak ma mučí plane.

A ak kto chce vidieť dušu zúboženú,
nech sa na mňa pozrie, hlavu ubiedenú,
už som spolu popol, láska žiada cenu.

Horí ohník lásky nezahasiteľne,
dúfam iba v jednu milosť, čo citeľne
do rúl svojich vezme život môj zreteľne.

Kto o týchto mukách chcel by sa dopátrať,
kto ich zapríčinil, kto vedel opantať,
vedz, že vlastný život za ňu chcel ja sám dať.

Z tú moju lásku odpovedá mukou,
za službu života zamáve len rukou,
aká to odplata, smiech len nad ponukou.

Nad prameňom sviežim sen mi rozptýli,
verše, čo som skladal veselej Júlii,
čo plamene lásky vo mne rozprúdili.

Pijanská

Prekrásny čas Turíc, požehnané sviatky,
nebeská ty milosť, dávaš zdravie spiatky.
Vánok, uľahčuješ pútnikove zmätky.

Roztváraš nám ruže, ty z nich šíriš vôňu,
z hrdla slávikovho ladiš pieseň zvonnú,
stromy poobliekaš v pekné šaty k tomu.

Tebe kvitnú kríky, krásne fialôčky,
pre teba sa čistia studne i potôčky,
preberajú paríp preveselé nôžky.

Veď im po únavách prisľubuješ kúty,
zarosenou trávou vraciaš silu v údy,
tak ich vzopneš znova v novom rozbehnutí.

Ba aj hraničiari, vojaci tí chrabrí,
po tých šírych poliach roztrúsení bratri,
i tí veselia sa, celý svet im patrí.

Jeden na trávičku koňa opatruje,
druhý s druhom pije, ťuká, mulatuje,
iný kupčí a sa zbraňou vystatuje.

Celá zem sa tebou všade obnovuje,
nebíčko sa čistí, hmla sa rozptyľuje,
všetko tebou žije, vopred vykračuje.

Z božej milosti tak si čas vykupujme,
jeho sväté meno v srdci zavarujme,
veseľme sa, pime, lásku si pestujme.

Čas

Čas rúca paláce,
domy, hrazdy, hrádze,
veľmestá sú v rozvaliny.
Silu tela, váhu,
pokladnicu drahú,

premení na piliny.
Jarné ruže krásne,
fialôčky skmasne,
ostanú len vidiny.

Kráľovskú dôstojnosť,
bohatstvo, česť a skvost
obráti on naruby.
Popol je hneď z brala,
z popola zas skala,
keď sa raz čas zazubí.
Chýr a slávu skvelú,
krásu hoc anjelskú
mení na prach potupy.

I sama zem starne,
vrchy klesnú márne,
čas i more vysúša.
Nebesá schmúrnejú
a lúče stemnejú,
koniec všetko narúša.
Môžeš v mramor tesat'
písmen hoci desať,
všetko sa raz porúča.

Tvrdosť zmäkne razom,
závisť zmizne časom,
zášť sa v dobro obráti.
Od boha je všetko,
čas je jeho decko,
drží silne opraty.
Mojou láskou nehne,
to pekelné ohne,
nemá konca, horí vždy.

4.9 Mikolaj Rej: Rozmowa przy stole

Pan mówi:

Miły wójcie, cóż się dzieje,
Aboć się ten ksiądz z nas śmieje
Mało śpiewa, wszystko dzwoni,
Msza nie była jako łoni.
Na naszym dobrym nieszporze
Już więc tam swą każdy porze:
Jeden wrzeszczy, drugi śpiewa,
A też jednak rzadko bywa.
Jutrzniej, tej nigdy nie słyhać,
Podobno musi zasypiać;
Odśpiewa ją czasem sowa,
Bo więc księdzu cięży głowa.

A wżdy przedsię jednak łają,
Chocia mało nauczają.
Ano wie Bóg, za tą sprawą
Obrócimli się na prawą...
Bychmy jedno na lewicy
I z księdzem nie byli wszytcy.

Wójt mówi:

Wiara prostych
Miły panie, my prostacy,
cóż wiemy nieboracy?
To mamy za wszytkozdrowie,
Co on nam w kazanie powie:
Iż, gdy wydam dziesięcinę,
Bychbył nagorszy nie zginę;
A damli dobrą kolendę
Że z nogami w niebie będę.
Abo gdy w obiad przybieży
A kukla na stole leży,
To ją wnet z stołu ogoli,
A mnie kęs posypie soli,
Jakoby mię nogieć napadł:
Mniema, bych już chleba nie jadł.
Potym mię pokropi wodą,
To już z Bogiem idę zgodą.
Alić przedsię jako gorze
Ciągni się wójcie, nieboże.
Jednak niżli cię rozmachnie,
Przedsię ta rzecz mieszkciem pachnie.
Ja mniemam, gdy wszystko spłacą,
Iż się z świętymi pobracą.

Pleban mówi:

A wójtze się to jał gdakać?
Czymżeby tę gębę zatkać?
Gdzieśto dzbanpiwa dobrego,
Przegadałby mędrca tego
Iście trzeciem nachyleniem;
Byłby tańszy z tym zbawieniem.
A jeszczeż ci w tym ksiądz wadzi,
Żeć owo na dobre radzi?
Bo nas sam Pan uczył temu:
Chceszli sam brać, daj drugiemu.
A wielkie to upominki
U Boga, takie uczynki.
A tyś wszytek świat rozwołał,
Żeś tej dziesięciny kęs dał.
Wszakeś tak słychał o Bodze,
Iż gdy był tu, na tej drodze,
Potwierdziwszy zakon wszytek
Tu wszem ludziom na pożytek,

Na to stan duchowny sprawił,
By ji przezeń ludziom zjawił,
A my, duchowni stanowie,
Jesteśmy ku wam posłowie.

5 Literatúra v období baroka

5.1 Historické a spoločensko-politické súvislosti

Barokové obdobie v stredoeurópskych kultúrach možno pracovne vymedziť obdobím od prvej polovice 17. storočia po druhú polovicu 18. storočia. Kvôli konkrétnejšej ilustrácii možno povedať, že je to približne stopäťdesiatročný historický čas od bitky na Bielej hore (1620) až po nástup a rozvoj osvietenského absolutizmu v Rakúsku (panovníci Mária Terézia a jej syn Jozef II.) aj v Poľsku (posledný poľský kráľ Stanislaw August Poniatowski). Celá „baroková“ Európa sa zmietala nielen v ideologickej, politickej a ekonomickej kríze, ale aj v krvavých a dlhotrvajúcich náboženských vojnách medzi prívržencami katolicizmu (európsky juh) a protestantizmu (európsky sever), do ktorých vstupovala nepretržitá agresia a expanzia Osmanskej ríše. Medzi týmito „mlynskými kameňmi“ sa ocitli stredoeurópske národy, ktorých elity hľadali spôsoby ochrany územia, majetku a politickej legitimacy. Široké spoločenské vrstvy však túto vojnovú situáciu znášali často len za cenu tragických obetí.

Najsilnejšiu pozíciu mal na konci 16. storočia **Poľský štát**, ktorý patril v tom čase k najsilnejším, najrešpektovanejším, ale aj najtolerantnejším v Európe. Tento stav pretrvával asi polstoročie a potom sa začalo dlhotrvajúce obdobie vojen, ktoré poľskú spoločnosť rovnako oslabovali i posilňovali. Poľsko sa muselo brániť pred nájazdmi Osmanskej ríše z juhovýchodných regiónov, stabilitu ohrozovali aj ukrajinskí Kozáci (povstanie Bohdana Chmielnického, 1645) a zo severu prenikali do Poľska vojská najsilnejšieho protestantského štátu Švédska (tzv. švédska potopa, 1655). Vojny síce nepriniesli žiadne národné katastrofy (ako napr. v Uhorsku či v Čechách), skôr naopak. Najprv poľská armáda oslobodila krajinu od dobyvačných protestantov – Švédov a potom kráľ Jan Sobieski III. mal najväčší podiel na porážke osmanskej armády pod Viedňou (1683) a začiatku oslobodzovania strednej Európy od tureckej nadvlády (1696 bol oslobodený aj Budín). Poľsko sa tak stalo „severnou baštou“ európskeho katolicizmu. V roku 1658 prijal sejm zákon o „rekatolizácii štátu“, ktorý bol nekompromisný najmä voči príslušníkom ariánskej cirkvi. Tí sa museli rozhodnúť: buď prestúpia na katolícku vieru alebo opustia krajinu. Postupne celá poľská kultúra prechádza pod kontrolu katolíckej cirkvi a najmä jezuitov. Od začiatku 18. storočia strácajú svoje práva a slobody aj príslušníci ďalších nekatolíckych cirkví: evanjelici, kalvíni, ale aj pravoslávni kresťania vo východných častiach Poľska. Vzdelanie a kultúra sa dostáva do rúk jezuitom, protestantské školy (napr. aj v Leszne, kde pôsobil J.A. Komenský) preberá katolícka cirkev. Vznikajú stovky jezuitských stredných škôl ako aj katolícka univerzita vo Vilňuse. Zdanlivo sa štát ideologicky zjednocuje, ale súčasne sa dostáva do vnútornej krízy. Centrálné inštitúcie prestávajú plniť svoju funkciu (oslabená armáda, zlý daňový systém ...) a spoločnosť sa rozpadáva na sporiace sa záujmové skupiny šľachtických rodov. Po vojenských úspechoch poľskú šľachtu opantala vlastná sláva a falošný sebaobdiv, že je štítom a ochrancom pravej európskej kresťansko-katolíckej civilizácie. Vznikla zvláštna ideológia „**sarmatizmu**“, postavená na falošnom mýte o vyvolenosti poľskej šľachty. Svoj pôvod si odvodzovala od slávneho a vybájeného rytierskeho národa Sarmatov, ktorý dobyl poľské územie a má tak dedičné právo na absolútnu slobodu a spravovanie krajiny, do ktorej nemôže zasahovať ani kráľ. V spoločnosti vznikali väčšie a menšie vnútorné konflikty, poľská elita sa uzatvárala do ulity. Prehlboval sa pocit vlastnej „národnej“ pýchy a sebauspokojenia. Problémy sa kumulovali, ale sa neriešili. Krízovú situáciu využili susedia (Prusko, Rusko a Rakúsko), ktorí si zoslabený Poľský štát ešte viac oslabovali a postupne aj rozdeľovali. Završením bol rok 1795, keď po treťom delení zanikol Poľský štát (obnovený až v roku 1918).

Krajiny uhorského a českého kráľovstva boli v inej a v 17. storočí aj oveľa horšej situácii. Habsburgovci na **českom** tróne posilňovali nemeckí katolicizmus a utlmovali český protestantizmus v politickej i kultúrnej oblasti. Protesty českej šľachty kulminovali otvorenou

formou protestu v roku 1618, čo bol aj začiatok celoeurópskej tridsaťročnej vojny medzi „katolíkmami a protestantmi“. České stavy napriek pomoci „protestantského severu“ prehrali boj a „český“ charakter svojej krajiny. Po Bielej hore (1620), ktorá sa považuje za „český Moháč“, bola elita národa zrazená na kolená a donútená k emigrácii, kolaborácii alebo konformizmu s habsburským nemeckým katolicizmom. Prirodzene, kultúrny a spoločenský život pokračoval, ale v iných hodnotových a ideových reláciách. Ideály, ktoré formovali vzdelanci od čias Jana Husa, cez Petra Chelčického a Jana Amosa Komenského sa zrútili ako domček z karát. Nie náhodou českí národní buditeľia nazývali „pobielohorské“ obdobie dobou temna. S dávkou zjednodušenia možno povedať, že česká kultúra a literatúra sa rozštiepila na domácu prohabsburskú a katolícku líniu a exulantskú pročeskú protestantskú líniu. Od prvej polovice 17. storočia prichádzajú aj na slovenské územia mnohí českí exulanti - farári a učitelia, ktorí posilňujú úlohu českého jazyka v slovenskom evanjelickom prostredí a vytvárajú silné základy česko-slovenskej jednoty na báze: jedna viera (protestantizmus) - jeden jazyk (čeština) - jedno spoločenstvo (českoslove(a)nské).

Po moháčskej bitke (1526) stratilo **Uhorsko** na dlhé stáročia svoju politickú i územnú integritu. Krajina sa rozpadla na tri časti: 1/ centrálna časť, až po Budín a dnešné hranice Slovenska boli 150 rokov pod správou Osmanskej ríše, 2/ Sedmohradsko malo štatút samostatného autonómneho kniežatstva, 3/ Zadunajsko a územie dnešného Slovenska bolo pričlenené k rakúskej časti habsburskej ríše. Najvýznamnejší a najsilnejší predstavitelia uhorskej šľachty, najmä zo Sedmohradska, sa celé 17. storočie pokúšali obnoviť jednotu a nezávislosť Uhorska. Bola to celá séria protihabsburských sprisahaní a povstaní, ktoré sa neraz politicky a ideologicky modifikovali aj pod vplyvom osmanskej politiky, protestantizmu a katolicizmu v strednej Európe. Porážka posledného povstania Františka II. Rákocziho, znamenala definitívne zlomenie odbojnej uhorsko-sedmohradskej šľachty. Szatmárszky mier v roku 1711 priniesol, pokoj a zjednotenie krajiny, ale podľa predstáv a v intenciách habsburského dvora a katolicizmu. Bol to začiatok stabilizácie zavŕšený osvietenskými reformami cisára Jozefa II. (1780 - 1790). Ako sme už naznačili v predchádzajúcej kapitole, prvá vlna uhorskej reformácie sa spája s husitizmom a druhá s učením M. Luthera a J. Kalvína, ktoré v prvom období preberajú nemeckí mešťania žijúci na území dnešného Slovenska či v Sedmohradsku. Neskôr sa učenie rozširuje aj medzi ostatné slovanské a maďarské obyvateľstvo. Vo viacerých mestách vznikajú protestantské mestské školy, ktoré podporujú mešťania, ale aj protestantská šľachta. Napríklad významné kolégium v Blatnom Potoku (maď. Sárospatak, dnešné Maďarsko), kde po svojom vyhnanstve z Čiech pôsobil aj J. A. Komenský podporovala rákócziovsko-lóránffyovská rodina. Centrom evanjelického vzdelávania v Uhorsku bolo prešovské evanjelické kolégium, ktoré sa od roku 1667 malo stať aj univerzitou. Projekt finančne podporil aj švédsky kráľ. Po dvoch desaťročiach preberajú školu jezuiti, evanjelici sa v nej opäť mohli vzdelávať až od začiatku 19. storočia. Naopak, centrom uhorského katolicizmu sa stala Trnava, kde vznikla v roku 1635 trnavská katolícka univerzita. Zakladateľom bol jezuitský vzdelanec a katolícky biskup, Peter Pázmány. Univerzita bola v roku 1777 presťahovaná do Budína. Katolícka univerzita vznikla v roku 1657 aj v Košiciach.

Podobne ako v časoch renesancie a humanizmu aj v časoch baroka sa stredoeurópsky región ocitol priamo v centre udalostí, ktoré výrazne zmenili aj charakter kultúry a literatúry. Tak, ako sa humanistické a renesančné tendencie v umení formovali v symbióze s reformačnými myšlienkami aj baroková kultúra sa vo výraznej miere spájala s protireformačným hnutím, teda „reformou“ a obnovou jednoty katolíckej cirkvi. Novú ideológiu „rekatolizácie“ najradikálnejšie presadzovali príslušníci jezuitského cirkevného rádu (jezuiti), ktorý vznikol v Španielsku roku 1534, ale od polovice 17. storočia mal kľúčové postavenie aj v strednej Európe. Ich pozícia bola veľmi výrazná v školstve a v kultúre (vznik jezuitských stredných a vysokých škôl, vznik okázalej cirkevnej architektúry, exponovane

emocionálneho výtvarného a slovesného umenia ....). Obdobie baroka bolo posledným veľkým kultúrnym obdobím, ktoré integrovalo rozličné sféry umenia a myslenia a malo široký medzinárodný a celoeurópsky charakter.

5.2 Vecná literatúra (história, filozofia a náboženstvo)

Najvýznamnejším vzdelancom v novodobej európskej kultúre bol nepochybne „učiteľ národov“, moravský rodák **Jan Amos Komenský** (1592 – 1670), pôsobiaci v Čechách, Poľsku, Uhorsku a Holandsku. Písal pedagogické a filozofické diela, kde sa spája tradícia humanizmu, českého protestantizmu a umeleckého baroka. Autora preslávili najmä texty zamerané na výchovu a výučbu: *Didactica Magna* (Veľká didaktika), *Informatorium školy materské*, *Orbis Pictus* či *Schola Ludus*. Celé výchovné úsilie má podľa Komenského tri základné ciele: eruditio (poznatie z dejín i vlastnej skúsenosti), virtus (sebaovládanie) a religio (nové spojenie s Bohom). Aktuálne aj univerzálne filozofické problémy predstavil v diele *Labyrint světa a raj srdce*, kde hľadá novú istotu a harmóniu ľudskej existencie v chaotickej a nepokojnej dobe. Základné otázky poetiky, estetiky a štylistiky sformuloval v dielach *O poezii české* (1620) a *Zpráva o naučení kazatelské* (1621). Najvýznamnejším vzdelancom z okruhu **českých jezuitov** bol **Bohuslav Balbín** (1621 – 1688) autor vedeckého latinského spisu z roku 1672 *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (Obrana slovanského jazyka, najmä českého). Napísal aj viaceré historické práce a rozpravy o dejinách českej kultúry, ktoré boli zamerané na obranu českej identity a kultúry a národných tradícií, ale jeho literárna činnosť však bola oveľa pestrejšia písal poéziu, prózu, drámu.

V **slovenskom kultúrnom prostredí**, kde sa spolu s latinčinou používala najmä biblická čeština (protestanti), ako aj varianty západnej slovenčiny (jezuitská slovenčina) vznikali mnohé náučné a populárne diela, ktoré zvyšovali vzdelanostnú úroveň jednotlivcov, ale formovali nielen náboženské, ale aj etnické spoločenské vedomie. Treba poznamenať, že kolektívne vedomie (ale nie úroveň vzdelanosti !) Slovákov bolo na nižšej úrovni ako v susedných krajinách, kde sa už používal jeden variant českého, poľského i maďarského spisovného jazyka. Kultivovala sa jedna línia literárneho jazyka, teda vysokého štýlu spájajúceho členov spoločnosti, z ktorého sa formovalo národné spoločenstvo. Slovenský etnický priestor bol heterogénny a pod rozličnými jazykovými a kultúrnymi vplyvmi. Až do začiatku 19. storočia neexistoval kompletný a tlačený slovenský preklad Svätého písma ani systematická podoba slovenskej gramatiky, ktorá by jednoznačnejšie vymedzovala jazyk Slovákov najmä vo vzťahu k češtine a poľštine. V slovenskom etnickom priestore, na Slovensku, sa používala latinčina, čeština, slovakizovaná čeština, jezuitská slovenčina a regionálne varianty slovenčiny. Pocit kolektívnej identity sa tak prejavoval menej výrazne a jednoznačne ako v okolitých krajinách. Najstarší a prvý slovenský preklad celej Biblie pripravili kamaldulskí mníši v polovici 18. storočia pôsobiaci v Červenom Kláštore a v Cíferi. Rukopis, ktorý vychádzal zo živej slovenčiny, však vyšiel v tlačenej podobe až v roku 2003, preto v širšom spoločenskom kontexte nesplnil funkciu východiskového kultúrneho a nadregionálneho jazyka. V slovenskom evanjelickom prostredí sa používali nemecké a české preklady a v katolíckom latinské a české preklady. Prvý úplný slovenský preklad vyšiel až v 20. rokoch 19. storočia zásluhou bernolákovcov a ostrihomského kanonika Juraja Palkoviča.

V období baroka sa intenzívne rozvíjala aj slovenská vlastivedná a historiografická spisba, v ktorej sa objavujú aj „národno-obranné“ indície. Ide o tzv. „barokový slavizmus“, ktorý mal rozličné podoby a rozvíjal sa až do obdobia osvietenstva. Slováci sa v týchto textoch prezentujú ako autonómne slovanské etnikum v rámci historického Uhorska. Zo staršieho obdobia možno spomenúť diela polyhistora a profesora trnavskej univerzity

Martina Sentivániho-Svätojánskeho (1633 - 1705) či **Jána Milochovského** (1630 - 1684). Žáner kázňovej literatúry pestoval **Alexander Máčaj** (? – 1722), vydal prvú tlačenu katolícku postilu v „domácej reči“ s názvom *Chleby prvotín ...* (1718), ako príručku pre mladých slovenských kňazov. V tomto kontexte treba vyzdvihnúť aj význam latinského diela *Grammatica Slavico-Bohemica* slovenského vzdelanca **Pavla Doležala** (1700 - 1778), ktorý túto českú gramatiku pripravil pre „vzdelaných Slovákov“.

K najvýznamnejším neskorobarokovým slovenským vzdelancom, ktorých diela prekračujú tzv. úzky etnický rámec a sú prirodzenou súčasťou (stredo)európskeho (uhorského, slovenského i slovanského) kultúrneho a duchovného dedičstva patria **Matej Bel** (1684 - 1749) a **Adam František Kollár** (1718 - 1783).

Podobne aj v **maďarskom** jazykovom prostredí v Uhorsku získavala baroková kultúra a literatúra dominantné postavenie v polovici 17. storočia. Najprv sa to prejavovalo v kruhoch najvyššej šľachty, ale neskôr sa tento kultúrny model rozširoval. Mladí šľachtici študovali na prestížnych univerzitách vo Viedni, Grazi a Trnave. Dôležitú rolu zohrávali spisovatelia a vzdelanci spätí s protireformáciou a jezuitskou rehoľou, ale aj mnohí „rekatolizovaní“ príslušníci strednej šľachty. Počiatky sa spájajú s menom jezuitu **Miklósa Teglédiho** (1535 - 1586), autora kázňových textov, katechizmu a teologických polemík, ktorý začal formovať v Trnave centrum uhorského katolicizmu, kde neskôr, v roku 1635 vznikla aj univerzita. Zakladateľom bol **Péter Pázmány** (1570 - 1637) literárne aktívny jezuitský teológ a hlava uhorskej katolíckej cirkvi, ktorý v uhorských pomeroch plnil podobnú ideovú a spoločenskú funkciu ako v Poľsku na konci 16. storočia, na sklonku renesancie **Piotr Skarga**. Jeho najvýznamnejším dielom je súbor kázni s názvom *Sprievodca k Božskej pravde* (1613), ktoré je významné nielen z teologického, ale aj štylistického a literárno-estetického hľadiska. Úryvky sa prekladali aj do slovenčiny, texty sa rozširovali v slovenských katolíckych kruhoch, ale tlačený preklad nevyšiel. Dôležitý bol aj maďarský katolícky preklad Biblie, ktorý pripravil **György Káldy** (1572- 1634). Treba pripomenúť, že v polovici 17. storočia už existovali české, poľské i maďarské protestantské i katolícke redakcie biblických prekladov.

V súvislosti s maďarskou barokovou kultúrou, treba poznamenať, že kým v západných regiónoch (Zadunajsku) sa rozvíjal katolícky barok inšpirovaný jezuitskou ideológiou a španielskymi a talianskymi vzormi, tak vo východnej časti Uhorska (Sedmohradsku) mal protestantizmus hlbšie a odolnejšie korene a miestna elita sa orientovala najmä na liberálnejšie kultúrne prostredie Anglicka a Holandska. V polovici 17. storočia tu kulminuje puritánske hnutie, ktoré prenikalo do protestantského vzdelávania i kultúry. Najvýznamnejším protestantským vedcom a spisovateľom a predstaviteľom puritanizmu bol **János Csere Apáczai** (1625 - 1659), ktorý zostavením vedeckého kompedia v maďarskom jazyku s názvom *Maďarská/uhorská encyklopédia* vytvoril najstaršiu podobu maďarského vedeckého jazyka. Hodnotovo a obsahovo možno dielo prirovnať k najdôležitejšiemu dielu Mateja Bela Notitia..., ktoré však napísal v latinčine.

5.3 Hrdinský epos

Najväčším maďarským, ale aj stredo európskym barokovým básnikom bol **Miklós Zrínyi** (1620 - 1664) z významného chorvátsko-uhorského šľachtického rodu, ktorý sa preslávil aj v bojoch proti Turkom. Hrdinské činy svojho pradeda opísal v epose *Obliehanie Szigetú* (1645). Lyricko-epická skladba má 15 spevov a považuje sa za posledný tradičný „homérsky“ hrdinský epos v európskej literatúre. Autor opisuje hrdinskú obranu hradu Szigetvár z roku 1566, ktoré leží na dnešnej maďarsko-srbskej hranici v roku. Vysoká artistnosť barokovej estetiky sa v texte spája s hlbokými vlasteneckými ideálmi. Skladba vyšla v knihe **Sirény Jadranského mora** (1651), ktorá obsahuje aj kratšie idyly, epigramy a milostné verše. Pokračovateľom najlepších básnických tradícií poľskej renesancie, ktoré

reprezentovali Mikolaj Rej a Jan Kochanowski, je poľský barokový básnik **Wacław Potocki** (1635 – 1696) autor hrdinského eposu *Wojna Chocimska*, ktorý autor pripravil ako veršovaný preklad latinských denníkov rytiera Jakuba Sobieskeho, otca slávnejšieho kráľa Jana III. Sobieskeho, ktorý bojoval v roku 1620 v slávnej bitke „pod Chocimom na juhu Poľska“ proti Turkom. Text vychádza z reálnych opisov miesta a bojov, ale aj vodcov-bojovníkov z poľskej i tureckej strany. Barokovosť epickej skladby sa prejavuje vo silnej výrazovej emocionalite, kde poetický jazyk je popretkávaný často až šokujúcimi naturalistickými obrazmi a výjavmi. Okrem tejto skladby však napísal aj veľký počet menších i väčších skladieb z oblasti duchovnej poézie, epigramov, ale aj veršovaných románov. Zo slovenských autorov žánru „historickej veršovanej epiky“ rozvíjal **Štefan Pilárik** (1615 - 1693) v historicko-autobiografickom diele *Sors Pilarikiana. Los Pilárika Štefána* (1666).

5.4 Duchovná poézia

Ide o kľúčový a dominantný žánr barokovej literatúry, ktorý praktizoval veľký počet básnikov vo všetkých stredoeurópskych literatúrach. Bolo to celkom prirodzene spojené s dobovou atmosférou „zápasu o pravú vieru“, takže mnohé básne neprekročili ideologicko-agitačnú úroveň. Neplatí to však o nasledujúcich básnikoch, pre ktorých bola duchovnosť nielen ideologickým nástrojom, ale najmä esteticky a filozoficky vybudovaným obrazom o zložitých zákutiach poryvov ľudskej duše a o nikdy nekončiacom zápase človeka s mystickým Bohom i reálnym svetom.

V **slovenskej** literatúre boli najvýraznejšími reprezentantmi tejto poetiky poľský rodák pôsobiaci na Morave i na Slovensku (Liptovský Mikuláš) **Juraj Tranovský/Tranoscius** (1592 - 1637) a jezuitský kňaz a básnik **Benedikt Szöllósi** (1609 - 1656). Prvý z dvojice je autorom zbierky českých a latinských duchovných piesní *Cithara sanctorum* (1636), ktorá reprezentuje protestantskú líniu zbožnosti. Spevník v novších variantoch a modifikáciách, známy ako „Tranoscius“, používali slovenskí evanjelici počas bohoslužieb až do 20. storočia. Szöllósiho *Piesne katolícke* (Cantus Catholici, 1655), obsahujú rozličné bohoslužobné piesne v latinčine, češtine, slovakizovanej češtine. Treba poznamenať, že v roku 1655 vydal Szöllósi aj maďarsko-latinský variant tohto diela. Menej známym, ale umelecky oveľa originálnejším básnikom slovenskej barokovej poézie je **Ondrej Lucae** (1596 - 1673). Jeho základné dielo *Rytmické modlitby* bolo vydané až po básnikovej smrti. Verše sú preniknuté mystikou, emocionálnou ornamentálnosťou, ktoré prerastajú do apokalyptických vízií a expresívnych obrazov posledných dní ľudstva.

Česká baroková duchovná poézia sa rozvíjala najmä v katolícko-jezuitskom prostredí a na čelnom mieste stojí náboženská a filozoficko-reflexívna poézia **Bedřicha Bridela** (1619 - 1680) a najmä jeho dlhšia kompozícia *Co Bůh? Co člověk?* (1659), ktorá otvára nové dimenzie českého básnického jazyka, a zároveň je to dielo, ktoré patrí ku klenotom európskej barokovej poézie. **Adam Václav Michna z Otradovic** (1600 - 1676) bol básnikom, ale aj skladateľom náboženských, najmä mariánskych piesní. V zbierke *Loutna česká* (1653) spájal náboženské aj svetské motívy.

V **poľskej** literatúre sa baroková spiritualitu prvý raz objavuje vo veršoch **Mikolaja Sępa Szarzyńskiego** (1550 - 1581), konkrétne v jeho jedinej a posmrtno vydanéj zbierke *Rytmy albo wiersze polskie* (1601). Kým v renesančnej poézii sa nachádzame hľadanie súladu a harmónie medzi pozemským životom a božskou spiritualitou, tak „barokovosť“ vyjadruje nepokoj a napätie z toho, že človek si nevie nájsť cestu k Bohu. Szarzyński na rozdiel od Kochanovského je skeptický vo vzťahu k ľudským hodnotám a pozemským kritériám „lásky a dobra“, ktoré sú preniknuté nedokonalosťou a hriechom. Poézia je tak jednou z dôležitých ciest k Bohu. Božské princípy sú dokonalé, večné a nemenné. Podobný

typ poézie prezentuje aj ďalší ranobarokový básnik **Sebastian Grabowiecki** (1543 - 1607) a o niekoľko generácií starší **Wespazjan Kochowski** (1633 – 1700).

5.5 Didakticko-reflexívna poézia

Táto poetika, ktorá už nebola v priamom spojení s cirkevnou náboženskou praxou, je výrazom jednak individuálneho prežívania ako aj hľadania novej „estetickej a etickej“ harmónie medzi rozličnými podobami „pravdy a krásy“. Prirodzene, vo viacerých básnických skladbách je zreteľný výchovný aspekt, ktorý pre dnešného čitateľa môže vyznievať veľmi zjednodušujúco a mentorsky. Ambíciou majstrov slova však bolo, ukázať čitateľom jednak vonkajšiu krásu „rytmizovaných slov“, ale aj „cesty“ k mravnému a plnohodnotnému životu. Možno aj preto sa táto poetika prezentuje ako „manierizmus“, teda umenie „vysoké artistné a vznešené, ale zároveň zrozumiteľné a populárne“.

V **slovenskej** i maďarskej poézii sa vyníma dvojjazyčné dielo **Petra Benického** (1603 - 1664), ktorý sa tak prezentuje ako v širšom „uhorskom“, tak aj v užšom slovenskom kontexte. Bol dvojjazyčným, maďarsko-slovenským básnikom, čo je v dejinách slovenskej literatúry skôr výnimka ako tradícia, lebo väčšinou slovenskí básnici písali a publikovali v latinskom a českom jazyku. Benického zbierka *Magyar Rithmusok* vyšla tlačou krátko po autorovej smrti (1664) a získala si čitateľskú popularitu, čo sa prejavilo viacerými reedíciami. Slovenská verzia, dokončená roku 1652, zostala však v rukopise a publikoval ju až F. V. Sasinek roku 1873 pod názvom *Slovenské verše*. Treba však zdôrazniť, že to nie je preklad, ani variant maďarských básní, ale osobitne koncipovaná, teda v princípe originálna básnická zbierka. Najvýraznejšou osobnosťou slovenskej barokovej literatúry bol **Hugolín Gavlovič** (1712 - 1787), člen františkánskej rehole, ktorý sa narodil i vyrastal v slovensko-poľskom pohraničí (Czarny Dunajec, Červený kláštor, Trstená). Goralská kultúra a poľsko-slovenské dialekty ovplyvnili aj jazykovú podobu jeho literárnych textov. Najznámejšia je zbierka „poučných a zábavných“ básní *Valašská škola, mravův stodola* (1755). Je to súbor takmer 1 300 veršovaných textov, tematicky komponovaných a formálne uzavretých jednotiek, rozdelených do 21 častí. Jednotlivé básne otvárajú „morálne, sociálne i všedné ľudské neduhy a defekty“, opisujú „jadro problému“ a naznačujú možnosti „nápravy“. Autor vychádza z kresťanskej/biblickej morálky, ale zároveň rešpektuje aj antické a renesančné princípy humanizmu. Texty sú „moralizátorské“, smerujú k výchove a náprave ľudí a spoločnosti, ale zároveň preniknuté ľudovou spontánnosťou, živým a šťavnatým humorom, anekdotami, a zábavnými scénkami. Literárni historici nazvali dielo aj originálnym barokovým synkretizmom „poučania a zábavy“.

V **poľskej** barokovej literatúre sa vyníma básnik reprezentujúci populárny smer manieristického baroka **Jan Andrzej Morsztyn** (1621 - 1693). Jeho verše zo zbierok *Kanikula* (1647) a *Lutna* (1661) majú charakter konštrukcií, ktoré vystaval majster vzdelaný a rozhladený a zároveň umelecky zručný. Vzorom pre poľského básnika bol najmä taliansky „zmyslový“ manierizmus, tvoriaci jednu z hlavných estetických línií európskeho barokového veršovania. Autor vyššie uvedeného hrdinského eposu **Jan Potocki** písal aj duchovnú a príležitostnú poéziu (anekdotické, filozofické, náboženské básne), ale známe sú najmä dve zbierky epigramov *Moralia a Ogród fraszek* (Záhrada frašiek, 1747).

Líniu tzv. šľachtického baroka v **maďarskej** kultúre rozvíjali **István Gyöngyösi** (1629 - 1704) a z mladšej generácie **László Amadé** (1703 - 1764) a **Ferenc Faludi** (1704 - 1779), ktorých barokový ornamentalizmus prerastal do rokokovej štylizácie „galantnosti a hedonizmu“, kde sa presadzuje veľmi výrazne línia ľúbostnej poézie, ktorú v slovenskej literatúre reprezentoval jediný básnik **Štefan Ferdinand Selecký** s galantnou ľúbostnou veršovanou skladbou *Obraz panej krásnej perem malovaný, ktorá má v Trnave prebývaní* .

5.6 Próza (Kroniky, memoáre, biografie, cestopisy...)

Obdobie baroka bolo prvým obdobím, kde sa rozvíjala vo svojich zárodkoch aj príbehová beletristická próza, z ktorej sa neskôr sformovala veľmi populárna a v rozličných variantoch dodnes pretrvávajúca dobrodružná literatúra, beletria pre ľud. V jednotlivých literatúrach sa tematizovali dramatické a nie raz aj tragické udalosti, ktoré zasiahli do života jedincov alebo celých skupín obyvateľstva (turecké vojny, násilná rekatolizácia, nútená emigrácia...). V slovenskej prozaickej literatúre dominuje téma „prenasledovania a utrpenia evanjelikov“ najmä po odhalení Wesselényiho sprisahania (1674). Do tohto radu patrí latinské dielo **Jána Simonidesa** (1648 - 1708) v slovenskom preklade *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka*. Podobné zážitky z väzenia a galejí zachytávajú aj spomienkové prózy **Juraja Lániho** a **Tabiáša Masníka**. Brutálnu podobu rekatolizácie, tzv. prešovské jatky (1687), ktorá sa spájajú s dejinami Prešova, ako centra uhorského protestantizmu, zachytil vo svojej dokumentárnej próze *Prešovské jatky* (1711) kňaz, učiteľ a historik **Ján Rezik** (? - 1711), ktorý pôsobil na prešovskom lýceu a napísal aj dejiny hornouhorskeho protestantského školstva. Evanjelický kňaz **Daniel Krman ml.** (1663 - 1740) patril k horlivým prívržencom povstania Františka II. Rákocziho. Ako posol vodcu povstania a uhorských evanjelických stavov cestoval v rokoch 1708 - 1709 za švédskym kráľom Karolom XII. Bohaté zážitky opísal v *Knihe spomienok (Itinerrarium)*. Je to unikátny text, ktorý zachytáva dobové sociálne, politické, národnostné a náboženské pomery vo východných častiach Poľského štátu (dnešné Bielorusko, Litva a Ukrajina). Kniha vyšla prednedávnom aj v novom slovenskom vydaní.

Najvýznamnejším autorom **poľskej** barokovej memoárovej literatúry bol **Jan Chryzostom Pasek** (1636 - 1701), šľachtic a vojak, ktorý vo svojich dielach presadzoval ideológiu sarmatismu. Dobrodružné životné udalosti a hodnoty, ktoré preferoval zahrnul do svojej knihy pamätí s názvom **Pamiętniki**. Zachytáva v nich asi tri desaťročia privatej i veľkej histórie z rokov 1656 - 1688. Text začal písať okolo roku 1690 a vyznačuje sa nielen tematickou, ale aj jazykovou dynamikou a pestrosťou. Dielo ponúka plastický obraz spoločenského i každodenného životného štýlu poľskej sarmatskej šľachty.

Od polovice 17. storočia nastáva rozmach prozaickej spisby aj v **maďarskej** kultúre. Túto líniu v prvom období reprezentujú najmä príslušníci vysokej uhorskej šľachty zo Sedmohradska ako napr. **János Kemény** (1607 - 1662) či **Miklós Bethlen** (1642 - 1716). Jedinečné diela napísal v tureckom vyhnanstve vodca posledného protihabsburského povstania **František II. Rákóczi** (1676 - 1735). Po latinsky napísal subjektívne ladené *Vyznania (Confessiones)* a po francúzsky akési subjektívne spomienky na „povstanie“ – *Memoires*. Jeho verný druh v povstaní i vo vyhnanstve **Kelemen Mikes** (1690 - 1761) napísal súbor sugestívnych fiktívnych listov *Listy z Turecka*, ktoré emocionálne pôsobia najmä cez subjektívne meditácie o „stratenej vlasti, nehynúcej viere v Boha a večnej túžby po slobode“. Sugestívna je aj nostalgická štylizácia a smútok za domovinou a rodným krajom. Dielo je však výnimočné aj z formálnej stránky, ponúkajúcej štýl v nezvyčajne bohatej a vycibrenej maďarčine, teda ide aj o unikátnu jazykovú pamiatku.

Tematika protihabsburského povstania je rozšírená aj v anonymných historických piesňach s kuruckou tematikou, tzv. kurucké piesne, ktoré sa ústnym podaním rozširovali v maďarskom i slovenskom prostredí a spĺňali podobnú funkciu ako husitské piesne v Čechách. Špecifickú funkciu a najmä úzku spätosť so slovenskou ústnou ľudovou tvorbou má tzv. jánošíkovská tematika, ktorá v novej umeleckej podobe ožíva v období romantizmu.

6 Textová příloha III

6.1 Hugolín Gavlovič (Z Valašskej školy)

Trpezlivost' je statečná, v mnohých vecách užitečná.

Trpezlivost' nejsilnejšá medzi všemi cnosti,
má zbroj sily, odev lásky, a i štít tichosti.

Ku dostání dobrých mravův velice pomáhá,
když v tichosti všelijakú protiveň premáhá.

V protivenství a i teba žádá posilniti,
jak ju k sobe do hospody nezanedbáš vzíti.

Trpezlivost' tobe škody v ničem neučiní,
než v neštěstí potešením obohatit' míní.

Jako máš trpkost' premáhat' ona te naučí,
ale m[o]síš ju poslúchat', čokoliv poručí.

Cnost'mi, i dobrými mravmi dům tvůj obohatí,
áno i tvých nepřítelův k milosti obrátí.

Človek hnevlivý bývá zvadlivý

Jestli budeš v obyčeji trpezlivost' míti,
bude každému člověku s tebú milo žíti.

Ale kdo pro vec nejmenšú fúká na každého,
ten pod sluncem nenalezne přítele stálého.

Když mu sedne mucha na nos, ježí se hnevlivý,
kdo je schopný ku hnevání, bývá i zvadlivý.

Od hnevlivých odstupuje, kdo se zvady bojí,
kdo má s nimi tovaristvo, nebývá v pokoji.

Ačkoliv bys' mel příčinu nekdy se hnevati,
nechtej slovem, ani skutkem hnev ukazovati.

Nejlepší mrav z dobrých mravův trpezlivým býti,
a ustúpit', ačkoliv bys' mohel převýšiti.

6.2 Jiří Tranovský (Z Cithara Sanctorum)

Světská čest, rozkoš, sláva

1.

Světská čest, rozkoš, sláva,

Časné zboží, jako tráva

I květ polní, zhyne

S všelikou nádherností

I podvodnou hodností;

Člověče, se rozpomeň,

Zlý život v dobrý proměň.

2.

Pamatuj na svůj konec,
Neb jest před dveřmi smrt, to věz,
A můž' tě přeč vzítí;
Když zaklepá, tehda ty
Musíš odsud s ní jítí;
Činil-lis co dobrého,
Budeš mítí mzdu z toho.

3.

Tam bude platití víc
Čisté srdce, nežli tisíc
Tisíců pokladů;
Kdo se zde smíří s Bohem,
Ten ujde pokutám všem;
Kdo plní vůli Boží,
Bude mít věčné zboží.

4.

Lepší dobré svědomí
Jest, než plné zlata domy
I vše perly drahé;
Šťastný jest, kterýž to má
A vzývá Hospodina,
Tomu Bůh vše hříšnosti
Odpustí z své milosti.

5.

Kristus mluví zjevně všem:
Ten, kdo chce panovati v mém
Království vždy se mnou,
Nechť vezme kříž svůj na se
Rád mile v každém čase,
Boha Otce miluje,
Mne ve všem následuje.

6.

Řeď se podle slov Jeho
A chval Ho času každého
Podlužnou vroucností,
Řka: Bože Trojjediný,
Tobě bud' sláva nyní
I na věčné věčnosti
Vzdávána na výsosti.

6.3 Bedřich Bridel: Co Bůh? Co člověk

Co jest Bůh?

Duše odpočinutí.

Jaký boj? jaké hnutí
mně vstupují na myšlení?
mám-li snad zahynouti?

čiji mdlé mé přirození:
což to? věc velmi rychlá,
aneb jestli nějaké zdání,
rostou mně jakás křídla:
strojí se všecko k litání.

Zdá se mi, že k vysoku
již se nad planěty беру,
odtud jen na poskoku
z země se k nebi poberu:
ňáký mě oheň živí,
kostí vnitřnosti protírá:
oheň div, než bez dříví,
i tělo i duši zžírá.

Takliž mne obnovuješ?
srdce mé, mozek, mé žíly,
Bože, si zhotovuješ,
oheň ten mě mdlí i sílí:
z světa, z toho oudolí,
k sobě mne, můj Bože, voláš,
kde všecko stůně, bolí,
když tak v vnitřnostech plápoláš.

6.4 Jan Morsztyn: Do trupa

Ty - strzałą śmierci, ja - strzałą miłości,
Ty krwie. ja w sobie nie mam rumianości.
Ty jawne świece, ja mam płomień skryty.
Tyś na twarz sukmem żałobnym nakryty,

Jam zawarł zmysły w okropnej ciemności,
Ty masz związane ręce. ja wolności
Zbywszy mam rozum łańcuchem powity.
Ty jednak milczysz, a mój język kwili,

Ty nic nie czujesz, ja cierpię ból srodze,
Tyś jak lód. a jam w piekielnej sieżodze.
Ty się rozsypiesz prochem w małej chwili,
Ja się nie mogę, stawszy się żywiołem
Wiecznym mych ogniów, rozsypać popiołem.

6.5 Ferenc Faludi: Menlivé šťastie

Na voze Fortúny múdro si sed',
na oje pozor, bo dolu si hned',
ak pekne vyjedla ťa
priaznivá, usmiata,
priaznivá, usmiata, neteš sa hned',
na voze Fortúny múdro si sed',
na voze Fortúny múdro si sed'.

Priazeň i koleso jednaká vec,
krúivé, menlivé, poklad dá dnes,
zajtra ťa poníži
a zase povýši,
a zase povýši, ver mi to preds,
priazeň i koleso jednaká vec,
priazeň i koleso jednaká vec.

Zásluh si neváži, slepá je, zlá,
dnes v zlato odeje, na šubu dá.
Ten, kto s ňou táboril,
v jej dvore spolu žil,
v jej dvore spolu žil, hral na panstvá,
zásluh si neváži, slepá je, zlá,
zásluh si neváži, slepá je, zlá.

Raz ti je materou, macochou zas,
nevydá z vladárstva počet ni raz.
Váži ťa, poraní,
chváli ťa, pohaní,
chváli ťa, pohaní, smútok z nej máš.
Raz ti je materou, macochou zas,
raz ti je materou, macochou zas.

6.6 Maďarská anonymná báseň (z prvej polovice XVII. storočia)

Ach, jaj, môj ty milý, láska moja vrelá,
bez teba vo svete tak som osirela.

Kdeže si, kdeže si, jasot mojich očí?
Smutné moje srdce, blaho biedne bočí.

Kamže si sa podel, ktože ťa nachová,
ty môjho života veselost' medová.

Povedzte mi, vrchy vysoké, kde spinká?
Kam ísť, kde ho hľadať, rodného mi synka?

Ukážte mi cestu, háje olivové,
kdeže ho zajali, vliekli v kraje nové?

Kamenisté cesty, krv na vašom ostrí.
To sú kvapky krvi synka môjho kostry.

Znamená to hrozné, znamená to dravé,
vetrisko prináša o smrti zvesť práve.

Nariekajte so mnou, družky a priateľky!
Osirela som, mám zármutok prevelký.

Hynie srdce moje, neopustíte, prosím,
podoprite biednu, chodník slzou rosím.
Úbohá Mária, uľavže mi sama,
vstal z mŕtvych i tvoj syn, správa napísaná.
Aj my s matkou tvojou, zúbožený Pane,
plačeme nad smrťou s vierou v zmŕtvychvstanie.

6.7 Peter Benický: Slovenské piesne

Človek mnoho stáva,
aby jeho sláva
    vážnosť u ľudí mela.
Mnohú vec začína,
prichází príčina,
    co chtel dovest, necháva.
V tom svoju nestálosť,
v predsevzetí márnosť
    po času známú dáva.
Když prichází ohen,
válka, neb povoden,
    s práci místo zhledává.
Všech vecí začátek
prichází na zmatek,
    jestliže času není.
Protož což začínáš,
jistý čas šetřit máš,
    chceš-li přivest k skončení.
S práci neodkladej,
radnej radim-t' nechej
    to, co těžko není.
Máš-li se zhledávat,
tvé vecí zakládát,
    mizerné tvé stavení.
Jazyk drž na uzde,
nebo bývá pozde,
    jestlis koho omluvil.
Naspátek vtáhnutí,
co si žval, tajití,
    komus predtím ublížil.
Jestli neco mluvíš,

nekocho omluvíš,
jinší, vez, prítomen byl,
který tvé mluvení,
o jiném domnení,
lépejš než ty rozsúdil.

6.8 Péter Beniczky: Mad'arské rytmy

Príslovia

Láska a vína žiar,
v oboch je trpký žiaľ,
nemáš z nich ver' pokoja.
Jedna ti v srdci vrie,
druhé ti v mysli znie,
mocnosti sú odboja.
Oboje ohnivé,
ženú ťa, hnevlivé,
až do hrobu zapoja.
Žena a vínečko
žiadajú za všeccko
chlapa, by bol v strážnici.
Žena je nádoba,
trstine podobná,
slovo má vždy na špici.
Vínečko láka, hľ'a,
netreba igrice,
stačí pakľ'úč k pivnic.

6.9 Waclaw Potocki: Wojna Chocimska

Dopieroż teraz Osman, co się dotąd wahał,
Dotąd się rwać przymierza dziadowskiego strachał,
Jakoby go na wściekłym rozpaszał umyśle,
Już w Krakowie popasa, już koń poi w Wiśle.
Równie dzik nie po miejscu trafiony od strzelca,
Żurzy się i sina mu piana kipi z kielca,
Świszczy i szczere iskry nozdrzem pryska srodze,
Sierć jeży, i na trzaski blizkie drzewo głodze.
Tak i on rozdrażniony wszystkie kupi siły,
Radby z imieniem zagrzebł Polaki w mogiły.
Zda mu się, że już dopiął, czego pragnął zawsze,
Wojnę przeto obwołać, wojnę każe na wsze
Świata strony, wojnę wschód słońca nagle huknie,
I sam się jako rarog na ręce wysmuknie.
Pełne strasznych emirów w okrutnej zajusze
Pogańskiej, wsi i miasta, dywany, ratusze,
Dzieci tylko maleńkie, a z niemi płeć biała
Wolna od wojny w państwach tureckich została,
Europie randewu pod murem swej Porty,

Nie radząc się boginie wprzód Anteworty,
Która skutki rad ludzkich z dawności tłómaczy;
Że najbliższa Stambułu pyszny cesarz znaczy,
Azya i Afrykę ku Dunaju zmyka,
Gdzie kto się tylko brzegiem rzeki onej tyka,
A zwłaszcza chrześcijanie, o wstyd i żal srogi!
Muszą mosty budować i naprawiać drogi
Na chrześcijan; czemużby ze świętej rozpaczy
Nie złączyć szable z nami na pogaństwo raczej ?
Dziambetgierej hanem był pod ten rozruch w Krymie,
I ten w swojej ku panu usłudze nie drzemie;
Lecz skoro go od porty trzeciej dojdą wici,
Skoro na przyszłą pracę bachmaty wysyci,
Okrzyknąwszy zwyczajnym ordy swe atłanem
Chce kredencować, chce się pisać przed Osmanem.
Który, nim dzień ruszenia dojdzie z Carogrodu,
Wielki meczet wyznaczy, a że bez dochodu
Murować go nie może starych ustaw wedle,
Polskę już widząc swoją jako we zwierciadle,
Podole z Ukrainą toż na wieczne czasy
Leguje na sprośnego Mahometa spasy,
Dzieli ziemie koronne, rozrządza urzędy,
Mając na swych koczotów osobliwe względy.
Tak pospolicie bywa gdzie się nowa błysnie
Do szczęścia okazy, co żywo się ciśnie.
Piszą rymy papugi, rozprawują sroki,
Krucy zwycięstw winszują i ledwie nie kwoki
Nowym kontestem, nowym witają prezentem.
Toż się działo natenczas z Osmanem nadętym;
Co żywo mu winszuje, jakby już widomie
Tryumfował; co żywo źrebię ono łomie.
Który na takie plotki i pochlebstwa ślepy,
Skoro zwiedzie do kupy Kairy z Alepy,
Obwieszcza wywieszonym końskiej grzywy hasłem,
Że sam osobą swoją, sercem niezagasłem
Wyjeżdża: więc kto w łasce cesarskiej korzysta,
Teraz jest okazy do niej oczywista;
Bo wszystkie insze wojny, przez basze, przez agi
Odprawował; ta jego godna jest powagi.
Toż się bierze z nim każdy, każdy się tka w juki.
Sowite pod nadworne poczty ślą buńczuki
Basze i wezyrowie; postawą ochoczą
Drudzy z groźnych cekauzów kartaony toczą
Brzmiące inszy móździejże, potężne petardy
Gotują. Janczaraga pod złożone dardy
Zwiódzszy swych pod żórawiem personatów pierzem
Wali się z partyzanem przed świetnym żołnierzem.
Patrz, w co-to chrześcijańskie bisurmanin syny
Obraca: które co rok z winnej dziesięciny
Nieszczęśliwej od piersi oddarszy macierze,

Już ochrzczone nieczystej do obrzezki bierze.
I temi — bo tchórz tchórze, bo żydy żyd rodzi —
Pod swe jarzmo królestwa chrześcijańskie wodzi.
Sypią się wojska zewsząd to morzem, to lądem,
Jakim bystry z Abnoby Dunaj spada prądem.
Poci się Wulkan w Lemnie i ledwie nastarczy
Kuć szabel, mieczów, grotów, rodelli i tarczy.
Tak wielkim aparatem i ledwie ku wierze
Podobną gorliwością gdy się Osman bierze,
Poczesny przed nim Mufty, nad wsze starszy hodzie,
Stanął pod srebrnym włosom na głowie i brodzie,
A ufając powadze swego pastorału,
Tak się do wojny owej przymówi zapalu.
"I mnieć, wielki cesarzu, od którego dziada
Na tym-em stawion stopniu, twoja doszła rada;
Chociaż tylko meczetu pilnując i księgi,
Boga za grzechy ludzkiej błagam niedołęgi,
Że chcesz stare zruciwszy z Polaki przymierze
Wojnę wieść. Mnieć, przyznam się, należą pacierze
Nie Mars; lecz i ty przyznaj i miej to ode mnie,
f Że Mars w polu i Wulkan darmo robi w Lemnie
Bez Boga; słabożby się wasze wojny wiodły,
Gdyby je dobrych ludzi nie wspierały modły !
Tegoć trudno uwłaczać, co z zdumieniem świata
Z natury masz, żeś sercem doszedł Amurata;
Bogdaj doszedł i szczęściem, a z swemi pradziady
Wieczyste górnych osiadł empirów osady!
Tegoć ja bogomodlca winszuję i stary
Pasterz; który twych ludzi zawieram koszary,
Proszę przytem, racz szczerzej radzie mej dać ucha,
Aczci na wszystkich młodych ta padła pomucha:
Że nie radzi, gdy im kto ich propozyt porze;
Lecz jako nieraz ginął, kto stał przy uporze,
Tak i ten nie żałował, kto chciał starych słuchać.
Próżnoż na zimną wodę, sparzywszy się, dmuchać!
Ten garb, wielki Osmanie, te zmarszczki, te rugi
Świadczą, jako już żyję na świecie czas długi;
Wždy mi żaden z tak wiele dni nie zszedł jałowy,
Lecz zawsze co nowego weszło do mej głowy;
I dziś, chociaż mnie to już śmierć dogania skora,
Siła rzeczy wiem, których nie umiałem wczora.
Wiek ludzki długa szkoła, w której nasze mózgi
Wycinają przypadków ustawicznych różgi;
Ztąd w starych doświadczenie zdrową radę rodzi,
Której jeśli chcą słuchać, nie pobładzą młodzi.
I ty, cesarzu, nie bądź głuchy na me pieśni,
Nie wzgardzaj, którą widzisz na tej głowie, pleśni:
Bo choć ci co do smaku twój zausznik powie,
Skutek rady potwierdza, dawne to przysłowie.
Mnie się wojna z Polaki nie zda z przyczyn wiele:

Zawsze stracić niż nabyć łącniej przyjaciela;
Imo to że srogi grzech stare miry łomać,

6.10 Miklós Zrínyi: Sihot'ská pohroma

(úryvok z III. spevu)

Nač bych si s'ražoval, Š'tastena, na teba,
ved' si každodenne bola ku mne lepá,
neopustíš iste, hoc vravia, žes' slepá,
že si nestála a často si sverepá.

Na jar požehnávaš nás zelenou horou,
spevom škovránkovým povzbudzuješ tvorov,
nebeské vtáčence, to je hudba chórov,
zurčanie ručajov, šum vánku, zun borov.

Nezávidíš lásku, čo ma milovala,
ba sama pomáhaš, by ju rada dala,
mysel' veselú mi neodnímaš, chvála,
ba sama pestuješ, aby bola stála.

Dajže v lete pokoj a tichú pohodu,
tône cyprusové, vánok, dobrú zrodu,
pevne šitý šiator proti páli, potu,
proti žízni čerstvú, dobrú pitnú vodu.

No a v zime, keď si každý len s'ražuje,
nech sa moje srdce i vtedy raduje,
nechže mi neklesá, keď víchrica duje,
telo pri tebe sa zohrieva, raduje.

(úryvok z XV. spevu)

Solimán je rýchly, má vraného koňa,
ale bán rýchlejší, dohoní a koná,
desať janičiarov jeho ruky zronia,
potom sultánovi vraví tieto slová:
„Ty krvižízny zlodej tohto sveta,
tej nenažranosti odbité, už veta,
Boh ti hriechy svoje neodpustí, beda,
pes, t'a čaká večné zatratenie, bieda.“

Jediným úderom bán ho rozt'al v drieku,
tamten krv a život na zem skydol mäkkú,
poslednou kliatbou sa rozlučoval vzteku,
on, čo nadutcom bol, slúžil iba peklu.

Taký bol, hľa, koniec toho Solimána,
chýrneho mocnára, teraz iba kmána,

čin grófa Zrinyiho, z bożej vôle pána,
-oslávené meno- zhubil toho pána.

6.11 Chryzostom Pasek: Pamiętniki

Rok Pański 1657

Roku Pańskiego 1657 mieliśmy wojnę węgierską, na którą były zaciągi nowe, między którymi zaciągał też Filip Piekarski, krewny mój; z której racyjej i ja tam podjechałem. Złodziej Węgrzyn, szalony Rakocy, świerzbiała go skóra, tęskno go było z pokojem, zachciało mu się polskiego czosnku, który mu ktoś na żart schwalił, że miał być lepszego, niżli węgierski, smaku.

Jako Kserkses *ob caricis Atticas* podniósł przeciwko Grecyi wojnę, tak i pan Rakocy podobną szczęśliwością we czterdziestu tysięcy Węgrów z Multanami, Kozaków zaciągnawszy *alterum tantum*, wybrał się na czosnek do Polski; aleć dano mu nie tylko czosnku, ale i dzięgielu z kminem. Bo jak on tylko wyszedł za granicę, zaraz Lubomirski Jerzy poszedł w jego ziemię, palił, ścinał, gdzie tylko zasiągnął, wodę a ziemię zostawił. A potem od matki Rakocego wielki okup wzięwszy, wyszedł synowi perswadować, żeby nie wszystkiego czosnku zjadał, przynajmniej na rozmnożenie zostawił. A my też już z Czarnieckim posługowali, jakeśmy umieli; i tak szczęśliwie najadł się czosnku, że wojsko wszystko zgubił, sam się w [nasze] ręce dostał, potem uczyniwszy targ o swoją skórę, pozwolił miliony i uprosiwszy sobie zdrowie, jako Żyd kałauzowany, do granice [w] bardzo małym poczcie samokilk tylko, zostawił *in optignatione* umówionego okupu wielgomożnych grofów Katanow, którzy zrazu wino pili, na srebro jadal w Łańcucie, jak było nie widać okupu, pijali wodę, potem drwa do kuchni rąbali i nosili i w tej nędzy żywot skończyli. Wojna, Omen, Zabobony Okup przepadł, on też sam, że nigdzie nie miał oka wesołego, bo gdzie się obrócił, wszędzie płacz i przekleństwo słyssał od synów, mężów, braci, których na wojnie polskiej pogubił, wpadł w desperacyją i umarł. Otóż tobie czosnek!

Kiedy na tę wojnę wyjeżdżał, pożegnawszy się z matką, wsiadł na konia; w oczach jej padł koń pod nim. Kiedy mu matka perswadowała, żeby zaniechał tej wojny, mówiąc, że to znak jest niedobry, odpowiedział, że to nogi końskie złe, ale nie znak. Przesiadł się tedy na innego; złamał się pod nim dyl w moście, znowu spadł z konia: i na to powiedział, że dyl był zły. Jak to przecie te *praesagia* zwyczajnie rady się weryfikują.

Rok pański 1683

Rok pański 1683, daj, Panie Boże, szczęście! — zacząłem tamże w Olszówce. Zaczął się ten rok od wesela JMości pana margrabie z Jej Mścią panną Bronicką; daj Boże, żeby wszystek był wesoły aż do końca!

Sejm warszawski potem nastąpił, na którym *coniunctio armorum* stanęła *magno motu et deliberatione cum Imperio et Republica Veneta contra potentiam Ottomanicam*. Niechże Bóg błogosławi te pobożne intencyje monarchów chrześcijańskich *et totius christianitatis!* Wi[e]deń w wielki[ej] od Turków opressyjej; wojska cesarskie już go odstąpiły, nie mogąc wytrzymać, bo zaraz *primo congressu* Niemców nacięto, nabrano i z pola zegnano. Wiedeń atakowano, dziury w murach porobiono, szanice minami porozrywano, miny pod miejskie bramy pozaprowadzano, że już Wiedeń *vix, vix spirabat*; właśnie, kiedy owo mocny słabego nasiędzie a za garło ściśnie, już ów nie myśli, żeby mu się wydarł, ale tylko, żeby u niego uprosił miłosierdzie. Było, prawda, w Wiedniu *praesidium* wielkie, komendant dobry kawaler, generał Starembek, armaty i prochów podostatku, prowiantów też *quantum satis*; ale cóż, kiedy to *contra modernas inventiones oppugnationum* już nie masz i jednej pod słońcem fortece, żeby *propria virtute* wytrzymać miała. Insza to bywało owych lat, że kamykami a oszczepami do siebie ciskali, taranami mury tłukąc, a insza teraz, kiedy to

granaty i bomby kartac[z]e wypuszczą, kiedy z okrutnych kartanów jako cebry kule wylecą, kiedy uczynią deszcz ognisty i przez pancerz, i przez łosią skórę, i przez wszystkie *vestimenta* ciało aż do kości przenikające i jak świderkiem wierzące; kiedy wyrzucą ogień, okrutnymi fetorami lud zarażające, morderczące i prawie *pestilentiam* robiące; kiedy poszłą insze *elementa* korrumpujące i wody, *ad usus* potrzebne, trujące; kiedy na ostatek rozumiesz, że *secure* stoisz na ziemi, od Boga i natury mocno ugruntowany, a nie wiesz, co się pod tobą dzieje, że w tej minucie i z miejscem, na którym stoisz, i z beluardami, z kamienicami, potężnie wymurowanymi jako mucha wylecisz z dymem pod obłoki. Już teraz forteca na to tylko potrzebna, żeby furman nie wyjechał przede dniem z miasta, w gospodzie nie zapłaciwszy siana, albo żeby wilk pana burmistrza nie porwał śpiącego; ale żeby miała która wytrzymać *oppugnationem* inwencyj terażniejszych, nie masz jej.

Tak i wiedeńska forteca. Kto by, spojrzawszy na piękność i fortyfikacją jej, nie pomyślił, że *huic operi* chyba Boska, nie ludzka dokuczyć może ręka; patrzcież, przez krótkie, we dwóch miesiącach oblężenie jaką poniosła *deformatatem*, kiedy *non oppressa*, ale *pressa* i już *extremis laborans*, już w swoich *labefactata* siłach, już od pana i narodu swego *omni destituta succursu*, bo tak byli Niemcy zhukani i serce stracili, żeby się i samym Tatarom założyć nie umieli, nie tylko by Turkom; rąbano w każdym potkaniu jako drwa w lessie Niemców nieboraków — Wiednia tedy, jako mówię, już nic nie trzyma, tylko jedna nadzieja sukursów wojska polskiego, o którym przecie miewał wiadomość Starembek przez skrytych szpiegów, od cesarza posłanych. Już tedy niebożęta owe dziury, powybijane i prochami powyrzucane, pierściami tylko swymi zasłaniali, a poddanie odwłóczyli ode dnia do dnia, już dawno postanowione, i kondycyjn poddania opisanie. Wiedzielić i Turcy, że Polacy idą na pomoc, albo raczej na odsiecz; ale temu nie wierzyli, żeby sam król *in persona* i żeby całe wojsko, ale *supponebant*, że pewna część wojska. Dlatego powoli sobie poczynali *et non nimis urgebant* wzięcia tej fortece, mniej się obawiając tych sukursów i biorąc miarę: „Jeżeli tak wielkie wojska niemieckie pierwszego zaraz impetu wytrzymać nam nie mogły i teraz w oczy zajrzeć nie śmieją, choć im o stolicę państwa ich chodzi, choć przy swoich śmieciach, pewnie i ta mała garść polskiego wojska nie [z]wojuje nas”. Już tam był u cesarza kawaler Lubomirski i z tymi Polakami, których za cesarskie pieniądze zaciągano, i dobrze tam stawali, lubo też tak było i motłoszku nazaciągano: leda pokojowy, to pan *rotmister*, pan porucznik; leda pacholec, przyszedł piechotą na zaciąg, kupiono mu konia: to pan towarzysz. A po staremu Niemcy dawali im dobre słowa, ale się to działałoby dobrym wodzem. Kiedy tedy król wybierał się na tę kampanię, była ochota we wszystkich ludziach taka, że duszkożby było i ptakiem jako najprędzej przelecieć. A znak to już był przyszłej fortuny; nawet sam król z taką jechał fantazyją właśnie, jak po pewne i nieomyłne zwycięstwo, bo zaraz i historyków, aretalogów, żeby jego i narodu polskiego dzieła pisali i głosili, zaciągnął z sobą. I Kochowskiego nie inszą intencją na tę inwitował wojnę, tylko żeby przypatrzył się i umiał *condigne* opisać zwycięstwo. Nawet w ten dzień, kiedy już miał z Krakowa wsiadać na koń, słyszałem z ust jego te słowa: „Boga proszę, żeby ich tam tylko zastał: wnet nietrudno będzie w Polsce o tureckie konie”. Tak mi to dziwno było, usłyszawszy potem o wiktoryi, jak to on *propheticis spiritu* mówił, co się wkrótce stało. Niektórzy na ten czas *murmurabant* przeciwko tym słowom, mówiąc: „Dla Boga, żeby go nie skarał P. Bóg, jeżeli to z hardości mówi, bo to przecie *cum potenti et victrici populo res est*”. Ale znać, że to mówił z ufności w Bogu wielkiej, kiedy się tak stało.

Oczekiwał król na wojsko litewskie długo, a tu lecą od cesarza posel za posłem, prosząc dla Boga, żeby pośpieszyć, bo Wiedeń ginie. Już tedy, Litwy nie mogąc się doczekać, poszedł król, *vota solenne* Bogu uczyniwszy, *attendentiam* krajów ruskich Potockiemu, kasztelanowi krakowskiemu, zleciwszy, królową zaś w Krak[owie] osadziwszy. Jak król wszedł za granicę, prowianty na wojsko wielkie dawano i wygody czyniono. Szedł jednak król z wojskiem *magnis itineribus*, obawiając się, żeby Wiedniowi nie było *post bellum auxilium*, któremu też

już na ten czas Turcy, jak się dowiedzieli o następującym blisko polskim wojsku, mocno poczęli dogrzewać. Bo dowiedziawszy się cesarz turecki o koniunkcyjnej, obawiając się przecie tej, która go nie minęła, konfuzyjnej, posłał emiry do wezyra pod Wiedeń i zaraz mu posłał postronek, i zaraz upewniając go, że „cię ten postronek nie minie na szyję, jeżeli w tych dniach Wiednia nie weźmiesz; bo tobie się zachciało tej wojny, tobie też za to odpowiadać, jeżeli *malo eventu* pójdzie”. To zdrajca janczarów przekupował, poił, żeby odważnie stawali; niewolników przodem przed janczarami gnał do szturmów, sam jako wściekły latał, ten postronek włożywszy sobie na szyję, animował, prosił przez wielkiego proroka Mahometa, aby pamiętali na sławę niezwycięzonego narodu swego, aby respektowali na jego zgubę, której nie minie przez ten powrót, który na szyi nosi, jeżeli Wiednia nie dostanie. To to pogaństwo oszlep na ogień lazło a jako snopy padało. Kiedy już król z wojskiem szedł od Tulna, w ten czas oni najpotężniejsze szturmy czynili. Nawet choć już stanęło wojsko, już się pułki nasze i regimenty niemieckie zwierzały, przecie on janczaram szturm poprzestać nie kazał, a konne wojsko sipahierów, Tatarów i Węgrów Tekielego na nas obrócił. Uderzyli się Tatarowie raz i drugi o naszych, potem stanęli sobie osobno. Posyła wezyr po chana i pyta go: „Cóż ty rozumiesz, jeżeli tu jest król polski?” Chan powiedział: „I rozumiem, i widzę, że jest; bo kiedy są ci drążnicy to i król musi być”. Rzecze wezyr: „Radź o mnie!” Chan odpowiedział: „Radź ty sam o sobie, a ja też o sobie; wszak ja tobie dawno radziłem, żeby było dawno odstąpić od Wiednia, nie czekając [nawet] Polaków”. Skoczywszy od wezyra, do swoich: „Allah, Allah!” Zaraz jak piłką rzucił poszli Tatarowie; Turcy też poczęli słabieć, a potem w nogi. Dopieroż ich przerzynać, siec, gonić. Z miasta też oblężęcy, widząc, że już uciekają, wypadli na owych, co u szturmie byli, nuż ich kosić. Ległóż to tedy pogaństwo mostem; żywcem to gnano stadami do Wiednia, żeby naprawiali za pokutę te dziury, co je w murach i w wałach porobili. Armaty zostały wszystkie, obóz został ze wszystkimi bogactwami. Złota, koni, wielbłądów, bawołów, bydeł, owiec stadami koło obozu pełno. Onych namiotów ślicznych, bogatych, onych sepetów z różnymi specyjalami *ad munditiam* [nawet] pieniędzy nie dostarczyli pobrać, bo tego po wszystkich namiotach zastawano dosyć. Wezyrskie namioty tak wielkie, jako jest cała Warszawa w swojej cyrkumferencyjnej, na króla naszego ubieżano ze wszystkimi dostatkami; nawet worki talerów wielkimi na ziemi leżały stosami; dywanami złotymi, srebrnymi, ziemia usłana; łóżko z pościelą kilkadziesiąt tysięcy talerów szacowano. Pokoiki w tych namiotach tak skryte, że ledwie trzeciego dnia znaleziono utajoną jakąś wezyrską dylektę, a drugą, strojną bardzo, ściętą przed namiotem leżącą zastano; powiedano, że ją sam ścian wezyr, żeby się w ręce nieprzyjacielskie nie dostała. Religia, Przedmurze chrześcijaństwa, Król, Polska, Obywatel Stanęła ta wiktoryja szczęśliwa dnia 12 września; rozweseliła wszystko chrześcijaństwo, rozweseliła cesarza zdesperowanego, Bogu się tylko w opiekę oddającego; rozweseliła całą Rzeszę Niemiecką, a osobliwie *incolas* miasta wiedeńskiego, których grzbiet najbliższy był tej dyscypliny; narodowi naszemu wieczystą zjednała sławę, gdyż i teraz przyznają to narody. Słyszałem to z ust jednego godnego pana, z francuskich [krajów] człowieka, który mówił, że *Poloni sunt genitores Germaniae*. Bo to jest rzecz pewna, że już by był Wiedeń trzech dni więcej nie wytrzymał; który gdyby był zginął, zginęłyby wszystkie *ditiones Imperii et consequenter* i drugie chrześcijańskie państwa. Królowi, panu naszemu, jest za co dziękować, że sam *in persona* na tę nie chronił się wojnę, bo ta jego ochota wiela chrześcijaństwu uczyniła dobrego, osobliwie jednak te pożytki przyniesła, że każdy z paniąt, z panów polskich sam *personaliter* poszedł na wojnę, akkomodując się królowi, i uczyniło się owymi assystencyjami wojsko nierówno większe i okazalsze; drugi pożytek, że większy strach ogarnął nieprzyjaciela i skonfundował, dowiedziawszy się, że sam król jest *in persona*, wiedząc o nim, że pan jest wojenny i szczęśliwy, i nie zapomniawszy jeszcze łaźni, którą im *anno 1673* sprawił pod Chocimem nad Dniestrem.

6.12 Ján Simonides: Väznenie a putovanie

Predvolanie duchovných cirkví a rektorov škôl

Dňa 8. februára a v nasledujúcich dňoch roku 1674 predvolal kráľovský fiškus Mikuláš Majláth duchovných cirkví augsburského a helvétskeho vyznania, ba aj rektorov škôl, študentov, kantorov, zvonárov a niekoľkých organistov z rozličných končín Uhorska, ktoré boli podrobené Turkovi, ale aj dosiaľ slobodné od jeho ukrutností, aby sa 5. marca osobne dostavili do Prešporka a vydali počet zo spoluviny na vzbure. //Niektorých dokonca predvolali blízki plebáni. //

Z vyše tisíc predvolaných prišlo a dostavilo sa v určený čas //((to jest 5. marca))// na uvedené miesto okolo štyristo. Týchto predikantov (tak — //ako sa nazdávali// — pohrdavo nazývali duchovných), rektorov škôl, kompanov (takisto pohrdavo nazývali študentov, kantorov a iných) obvinil kráľovský fiškus najprv každého osobitne, potom všetkých spoločne. Keďže však kráľovský fiškus nemal //— na počudovanie v takej vážnej veci —// mená mnohých predvolaných a prítomných, //ba ani ich nepoznal,// aby ich mohol obviňovať a obžalovať, žiadal, žeby mu udali svoje mená. Keď to dosiahol, menovite ich obvinil aj obžaloval. //Ako som povedal, kde plebáni rozmiestení už po cirkvách vedeli o nejakom skrývajúcom sa duchovnom, napísali v mene fiškusa ceduľu a pozvali skrývajúceho sa na určený čas do Prešporka. Takto sa teda fiškus dozvedel, že sú spoluvinníkmi vzbury, ale nevedel ich menovať ani obviňovať.// Ale všetkých tých, čo sa nedostavili, označil súd všeobecne za obvinených a za odsúdených v neprítomnosti.

Nie je veru možné všetko zaznamenať. L'ahko by totiž nestačil čas, papier a pamäť.

Okrem toho, že každý svojvoľne zaobchádzal s úbohými väzňami, nechýbali ani takí, čo ustavične a každú hodinu vymýšľali nové spôsoby trýznenia. Sužovali ich nemilosrdnejšie ako všetkých najzločinnejších väzňov. Ešte aj vojenský väzni mali ľahší osud než oni.

Po prvé: Ostatných dedinských väzňov, zavretých pre rôzne zločiny, veľmi zriedkavo — len ak si to vyžadovala potreba — vodili do roboty; duchovných cirkví vždy. Po druhé: Tamtým nezabraňovali stýkať sa s priateľmi; duchovní to nemohli dosiahnuť ani slzami. Po tretie: Ak mali peniaze, slobodne si mohli kúpiť potrebné veci; duchovní však, //hoci aj mali peniaze,// nie — //ibaže tajne a na vlastnú škodu//. Po štvrté: Striedavo ich púšťali z pevnosti, aby si pýtali almužnu; duchovní sa v pevnosti vystavovali nebezpečenstvu pre podaný kúšтик chleba. Po piate: Tamtých nenútili do kostola; duchovných, zbitých až do krvi, tam hnali.

//Oveľa viac by sa ešte dalo uviesť, ale ukáže to nasledujúce rozprávanie.

Keď už boli vo väzení, každý deň k nim pribehol jezuita a vymýšľal, ako ich trápiť, obťažovať a vysmievať, ba aj ako rozmiestňovať vojakov. A vedno s ofíciami ich navádzal na podpísanie, ale žalostné, lebo už žiadali len odpadlivosť. Keď totiž chcel podpísať jeden helvétskeho vyznania a traja augsburského, jezuita povedal, že to nie je miesto podpisovania, ale obracania. Tak sa aj stalo. Dostali peniaze a takých prevrátených prepustili.//

Spútaných väzňov čoskoro odvádzali a odsudzovali na roboty, a to (s prepáčením) na ohavné: predovšetkým vyčistiť v pevnosti latríny, ktoré boli veľké a početné, lebo v pevnosti bolo ustavične okolo osemsto vojakov — okrem žien, detí a niekoľkých stovák stavebných robotníkov. Nečistotu vynášali na fúrikoch alebo na žrdiach do jám.

Bol tam aj rektor pápskej školy, kalika na ruku, a preto menej súci tlačiť fúriky. Tomu

položili na plecica drevenú putňu (puteru) na vláčenie a naplnili ju //špinavými// výkalmi, aby ich odnášal. A tak si zväčša zašpinil nielen ruky, chrbát, ale aj hlavu.

Keď sa iný starec odvolával na slabosť (bol to sedemdesiatročný starec, ktorý mal vyklbené a akoby zlomené ruky), jezuita povedal: trebárs by aj zomrel, že by vôbec nešetrili ani jeho mŕtvolu; že tými rukami, ktorými zneuctoval posvätné veci, musí čistiť latríny a podobne.

Keď vyčistili také miesta, nútili ich vyčistiť a vyvážať hnojiská v celej pevnosti. Urobiť to či ono neprideliovali väzňom len vojaci a ofieri, ale veru aj ženy a súložnice vojakov ich používali na vyčistenie týchto alebo iných vecí. Ak sa čo len najmenej vzpierali, privolali na seba ešte väčšiu ukrutnosť.

Niektorých napokon používali na kopanie základov múrov, iných zase určovali do sýpky, aby v obrovskom prachu každý deň cúdili a prehadzovali obilie. Jedni odvážali piesok, druhí roztlkali kameň. Kopali jamu pre nové väzenie. Čerpali zo studní vodu a roznášali ju sem-tam. V lete každý deň kropili zem pokrytú trávou a pripravenú na násypy, aby nevyschla.

6.13 Daniel Krman: Itinerarium

Konečne som sa teda 14. mája s pánom Kornelom Hermnsohnom pohol z Prešova do Bardejova. Bezplatný povoz nám riadil prešovský mešťan pán Hologancz a dopravil nás až do Sącza. Pán Pohorský, nepríruc do Bardejova toho istého dňa, ale podvečer nasledujúceho dňa, spôsobil mi nemalú starosť. Dňa 16. mája rozlúčil som sa s pánom Jakubom Zabelerom a s pánom Mikulášom Szirmaym a nasledujúceho dňa, zasväteného vstúpeniu Pána — ktorý však Rusi v poľských dedinách, cez ktoré sme šli, nesvätili — došli sme do Sącza, vzdialeného 11 míľ od Bardejova, a zabočili sme k pánu Fuchsovi, krakovskému mešťanovi, evanjelikovi, ktorý pre mor v Krakove býval tu. Náš Kornel tu dal prichystať štyri plte a u kniežat'a Lubomirského, pána tohto mesta a hradu, si prostredníctvom nejakého ku kniežaciemu dvoru patriaceho žida po mnohých úplatkoch a po celom týždni vyžiadal listinu, ktorá potvrdzovala, že všetky sudy vína, ktoré nakúpil v Uhorsku, patria tomuto kniežat'u a treba ich doviesť do Varšavy. Táto židovská rada prinášala potom Kornelovi i nám ustavičný strach, ba Kornelovi dokonca stratu. Lebo keď sa už-už približoval k svojmu domovu, piotrowský gubernátor vyhlásil ono svedectvo za pochybné a Kornelovi násilím odňal desať sudov, aké sa mu páčili. Aj my sme mali päť súdkov vína, najlepšieho tokajského samotoku, z ktorých jeden priniesol pán podžupan Michal Roth, druhý pán Gerhard — dostal ho od pána Ketzera — tretí pán Mikuláš Szirmay, ostatné pre švédskych a brandeburských ministrov doniesli nejakí bardejovskí páni, ale tie ostali nedotknuté až do Puláw. Samo mesto sa hemží židmi viac než hnílý syr červíkmi a svoju synagógu majú neďaleko hradnej brány. Hrad však leží na kopčeku nad riekou Dunajcom, rozložitý, nádherný, vtedy ho opravovali.

A tak dňa 23. mája, vezúc sa po dobrej rieke, došli sme do dediny, vzdialenej od Sącza 3 míle, prenocovali sme na pltiach a skoro ráno, keď sa pltníci z tejto dediny poschádzali, prišli sme k spustnutému hradu nazývanému Melsztyn a odtiaľ k mestu Zaklyczin, kde sa na ľavej strane ukázal iný hrad, my sme však očakávali Kornela idúceho na koni. Vpravo ostalo mesto Tarnów, ktoré je vzdialené od Sącza 6 míľ a má reformovaný kostol. Odtiaľ sme prišli do mesta Opatowiec, kde sa rieka Dunajec, po ktorej sme sa doteraz plavili, vlieva do Visly, pritekajúcej od mesta Krakova. V tomto meste sme ešte mohli dostať uhorské víno za znesiteľnú cenu, potom však bolo jeho užívanie zriedkavejšie. Do rieky Dunajca však z pravej strany vteká rieka Poprad, potom rieka Biala a Wystok a tie všetky robia riekou Dunajec splavnou.

Dňa 26. mája, v sobotu pred Turícami, prišli sme do Nowego Miasta a na počtu toho dňa zostali sme na našich pltiach pri modlitbách a spevoch až do poludnia. Potom, keď sa naši pltníci vrátili z kostola a z jarmoku v tomto meste, odviazali sme svoje plte a došli sme do Baranówa, kde sme uvideli krásny zámok, iste veľmi rozľahlý a pokrytý červenými škridlicami, postavený do tvaru štvoruholníka. Odtiaľ sme sa viezli do Winár, stade do Dzikówa, do Kolczyna, kde na kopci nad Vislou leží hrad, rozdelený na tri samostatné, navzájom však súvisiace časti. Priviezli sme sa do mestečka Sandomierza, ktoré má na kopci postavený hrad a množstvo kláštorov a kostolov a je na pohľad krásne a opevnené a toho času malo nemeckú posádku, ktorá sa na predmestí pri Visle ponevierala okolo nášho vína. Keď sme si na hrade u veliteľa vybavili veci, ako sme si želali, pohli sme sa na mesto Zawichost, ktorému práve naproti stojí zborený hrad, vystavený na podobu tokajského hradu. Z tohto na kopci ležiaceho mesta prišiel k nám jeden vtipný mních, ktorý za svoje žarty od každého z nás dostal niekoľko grošov, druhý však, ktorý prísne vymáhal víno na vykonávanie omše, nevyprosil nič a s hnevom odišiel. Podvečer sme došli k brehom mesta Kolczyn a keď sme počuli, že je v ňom veľa vojska, držali sme sa potichu a obdivovali sme krčahy a misy, ktoré tu náš Kornel veľmi lacno kúpil. Ráno sme prišli do mesta Kamien, ktorého veliteľ poslal vojakov a žiadal, aby sme mu darovali fľašu vína, a keď sme ich prepustili, dostali sme sa až do Piotrowina, kde žil gubernátor a kde bola kráľovská komora. Kornel síce vopred poslal posla k svojim bratom, ale oni, sem i tam blúdiac, bratovi neskoro pribehli na pomoc a radu. Kornel predložil list od kniežata Lubomirského, poslaný gubernátorovi, aby z tohto vína nič nepožadoval, ale gubernátor list vrátil s tým, že od kniežata Lubomirského, svojho brata, dostal opačný rozkaz. Z toho vysvitlo akési sprisahanie oboch Lubomirskovcov proti Kornelovi a lesť bola vyrovnaná ľst'ou. Uvideli sme tu dievčatá i ženy príliš odvážne prevážať sa po veľmi širokej Visle ešte aj neskoro v noci. Aj predtým sme počúvali chlapcov a dievčatá, vyspevujúce na brehu tú a inú vtipnú poľskú pesničku:

*Flisarkowe mili,
dawno ste doma nebili,
my Boha będziemy prosili,
bistie sie zdrawi do domu wręcili,
Fliskowe z neba,
daice nam chleba,
jestli nedaće,
to potoneće,
a ty mila swęta Barborko,
wynies ich kde melko.
Flisowa żona
śedi sobie doma,
flisar neboraček
grebie co hrobaček.*

A aby dostali bochník chleba, často museli veľa bežať a spievať.

A pretože Kornel videl, že v meste Janowiec ho očakáva tvrdšia skúška, obávajúc sa, aby mi z toho nevzniklo nejaké nebezpečenstvo, postaral sa, aby mňa a môjho spoločníka zaviezli na jeho voze do Puláv. A tak sme hodili svoje drobnosti z plti na voz a poženúc kone, šli sme cez veľmi husté lesy a poprechodili sme cez dediny preplnené nemeckými vojakmi, ale nikto z nich nás neoslovil ani jediným slovíčkom. Prišli sme do mesta Kazimierz, kde sme uvideli zrúcaný hrad, spustené domy a premnohé sýpky, zvané Speicher, a na blízkom vysokom kopci skvelý zámok, zvaný Janowiec. Prišli sme do Puláv, kde sme uvideli Švédmi vypálené susedné dediny a nad Vislou nádherný hrad.

6.14 Jan Rezik: Prešovské jatky

Po vyhlásení rozsudku z obloka radnice všetkým, jeho pomaly na saniach viezli na popravné miesto, kým ostatní pešo urobili poslednú cestu; na ceste sa ho neraz zmocnila starosť o deti, prerušoval modlitbu a znova i znova dolieha prosbami na duchovného, poslednú funkciu vykonávajúceho, aby vyhľadal jeho zronené deti a sestru, prehovoril na útechu úbohých akousi dôtklivou rečou a naložil im, aby byly dobrej mysle a nehľadely na potupu smrti, ale na jej príčinu, ktorá jediná môže tíšiť veľký žiaľ skormútených. Nadto chce im dôverne pripomenúť, aby prosily generála o milosť pohrebu a uložily ho, ak bude udelená, k boku manželky v Pekľanoch, v obci jeho majetkov; keby jej na prvú prosbu nedosiahly, nech prosia i druhý raz. Príde kedysi deň, ktorý spojí rozpadnuté údy jeho...

Po chvíli začal sa zas modliť. A keď už všetci pred okom mali lešenie, na ktorom práve mala byť vyliata ich krv, keď všetci kati stáli na mieste a všetci boli obklopení vojskom, vyvolávač zopakoval rozsudok a jeho dôvody. Znel takto: „Preto, že sa Andrej Keczer, Žigmund Zimmermann, František Baranyay, N. Rauscher, zabudnúť na vernosť k jeho cisárskej jasnosti, k svojmu kráľovi a pánovi, posielaním a prijímaním od nepriateľa (t. j. z hradu Mukačevského) listov čo najšpatnejšie previnili novým hriechom urážky veličenstva, preto na rozkaz a z naloženia jeho veličenstva cisára delegovaný súd uznáva za správne a spravедlivé, aby sa potrestali na hrdle, a to nasledovne. Najprv sa im na lešení sekerou odtne ruka, ktorú zneužívali pri písaní listov, potom mečom hlava, zatým rozštvrtení povešajú sa a zostanú visieť na hákoch vedľa štyroch hradských ciest (z ktorých jedna ide do Šariša, druhá do Šebeša, tretia do Levoče, ostatná do Košíc) počestným na pobavenie a pohrdateľom jeho veličenstva na výstrahu a postrach; hlavy sa pribijú veľkým železným klincom na šibenice. A keby v budúcnosti niekto bol prichytený, že s nepriateľom drží, s ním si dopisuje, alebo na akýkoľvek spôsob má s ním do činenia a podporuje nepokoje, zaslúži si smrti hroznejšej. Za živa sa stiahne na kôl; tam potom nijaké želenie viny a nijaké prosby nezmiernia popravu; tým však, ktorí majú jeho veličenstvo v náležitej úcte, sľubuje sa a udeľuje plná milosť a blahosklonnosť cisárska a kráľovská.“

6.15 Z poézie doby kuruckej

Popevok

Ta sa, Miško, ta sa,
ta sa na labanca!
Čo vyhráme, to vyhráme,
korisť bude naša.

Kašľať mu na zbrane,
groš by nedal za ne!
Šabl'u holú, hlavu dolu,
zábavka to, pane!

Kuruc hoci peši
predsa lepšie beží,
nohy Pegas, diaľky preraz,
kto stojí, ten leží.

Labanc nech sa prace,
nechá tu aj gace!

Z chrbta pásy nastrihám si,
von z krajiny, prasce!

Kurucká pieseň

Zas ma zaplavuje vlnobitie smútku,
olupuje radosť, hádže ako lútku,
jazyky závidi olizujú vskutku,
stal som sa vyhnancom, ľudom na pochúťku.

Odísť musím, odísť, márne srdce vzlyká,
osirelá hlava, máš len protivníka,
zo všetkých strán prenasleduje ťa pýcha,
na život ti siaha bez príčiny dýka.

Nad tou svojou biedou srdce veľmi žiali,
nemám nikde stania, všade pôda páli,
sotva dakde prídem, už zas všetko balím,
so zhorknutým srdcom na novú púť v diali.

Kde sa zas zastavím, to vie iba boh sám,
roztrpčené srdce, noha temer bosá
na sihoti kdesi? Konča sveta? Hrôza!
Kde mi pobyt určí vôľa neúprosná.

Potokom mi tvárou tečú slzy slané,
neprestajná riava kanie len a kanie,
bedákajú ústa, dusí vzlykot, lkanie,
mučia vlastné hriechy, bezpočetné, tajné.

Uprostred nárekov akoby do vienka
vzniká vo mne často urputná myšlienka:
vhodná by mi bola posledná hodinka,
ako sa pripravíš, úbohá dušinka?

Lepšie by mi bolo mŕtvym byť než živým,
do rakvy sa ukryť, tam byť telom sivým,
tam by som mal pokoj, koniec túžbam divým,
unikol by žiaľom tak neľútostivým.

Preto všade, všade, kam ma osud točí,
nikdy neprestanú plakať moje oči,
smútok ma zožiera v tomto kolotoči
a huf tajných hriechov všade na mňa vrčí.

Tútor osirelých, panebože drahý,
nechže ti postačia muky, vyslyš snahy,
dost' bolo tuláctva, vyhnaneckej dráhy,
v nebesiach daj duši spočinutia vlahy.

Základná literatúra:

- Hvišč, J.: Poľská literatúra. Vývin a texty. Bratislava 2001.
- Kol.: Panoráma slovenskej literatúry I. Bratislava 2004.
- Kol.: Rukoväť literatúry. Košice 1997.
- Kol.: Encyklopédia spisovateľov sveta. Bratislava 1987.
- Kol.: Encyklopédia literárnych diel. Bratislava 1989.
- Kol.: Slovník slovenských spisovateľov. Bratislava 2005.
- Kol.: Slovník polských spisovateľů, Praha 2000.
- Kol. : Slovník českých spisovatelů. Praha 2005.
- Machala, L. – Gilk, E. a kol.: Panorama české literatury (DVD). Olomouc 2008.
- Pišút, M. – Rosenbaum, K. – Kochol, V.: Dejiny slovenskej literatúry I., Literatúra národného obrodzenia. Bratislava 1960.
- Rosenbaum, K. (ed.): Encyklopédia slovenských spisovateľov, 2. zv. Bratislava 1984.
- Sedlák, I. a kol.: Dejiny slovenskej literatúry I Martin 2009.
- Šmatlák, S.: Dejiny slovenskej literatúry I. Bratislava 2001.
- Wilkoń, J.: Dejiny poľskej literatúry. Bratislava 1987.